

Smaad en belediging in cultuurhistorisch perspectief
(Middeleeuwen-20ste eeuw) - themanummer

Redactie
Karel Velle

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING <i>Jerman Roodenburg</i>	154
'hoeresone, bouve, verradere, dief, comt uut als een valsch dief dat ghij sijt!'. BELEDIGINGEN IN HET GENT VAN DE LATE MIDDELEEUWEN, 1350-1500 <i>Karl Crabbé</i>	156
WOORDEN EN WAARDEN. PROCESSEN ROND VERBAAL GEWELD BINNEN EN BUITEN DE HERBERG, GEVOERD VOOR DE GENTSE SCHIEPENBANKEN TUSSEN 1770 EN 1774 <i>Marc Van Bossche</i>	182
DE STRAFRECHTELIJKE BETEUGELING VAN SMAAD EN BELEDIGING IN VLAANDEREN IN DE NEGENTIENDE EEUW: EEN VERKENNING <i>Karel Velle</i>	191
ENKELE BEDENKINGEN BIJ 'VLAAMSE' SPOT- EN HEKELVERTELSLS <i>Jarlinda Lox</i>	215
VAN PROFIJTIGAARD TOT VREKGIERIGE PEZENWEVER <i>Magda Devos</i>	226

INHOUD

INLEIDING

Herman Roodenburg

Eer komen we op allerlei gebieden tegen. Historici, antropologen en volkskundigen hebben veel geschreven over persoonlijke eer en familie-eer. Maar we spreken evengoed van de eer van God, de nationale eer of de eer van streek, dorp of club, om slechts een aantal voorbeelden te noemen. Ook daar wordt onderzoek naar gedaan. De methoden zijn zeer verschillend: de ene onderzoeker richt zich op het rechterlijk archief, een ander op de filologische analyse van spot- en hekelvertelsels en weer een ander op het voetbalstadion, op de eer-gevoelens onder hooligans. Eer, zo is wel duidelijk geworden, is een uiterst plooibaar begrip, het kent talrijke empirische toegangen. Anders gezegd, er is haast geen begrip, waarvan de semantiek zo van context tot context verschilt, als juist het eerbegrip.

Tegenover die plooibaarheid staat ook nog eens een verscheidenheid aan theoretische gezichtspunten. Ieder die zich bezig houdt met het eerbegrip weet wat bijvoorbeeld Max Weber, Georg Simmel, Norbert Elias, Julian Pitt-Rivers of Pierre Bourdieu over het onderwerp geschreven hebben. We zullen telkens moeten nagaan welke van deze gezichtspunten het meeste inzicht verleent in het verschijnsel dat we onderzoeken. Is er sprake van enige congruentie of leiden ze vanwege hun specifieke uitgangspunten tot een al te beperkte of zelfs onjuiste interpretatie van het bewuste verschijnsel?

Vooral Weber is dikwijls aangevallen, omdat hij eer met traditionele samenlevingen verbond en daarbinnen nog eens

met de adel en de hogere burgerij. Het moderne onderzoek, dat grote moeite heeft met dergelijke moderniseringsperspectieven en de daarin vervatte dichotomieën, richt zich veel meer op de cultuur van alledag: het leven op straat, in de buurt, de kroeg en noem maar op. Ook daar wemelde het (en wemelt het nog steeds) van kwesties rond eer en schande. Evenmin wil het huidige onderzoek zich vastleggen op het 'traditionele' Europa, al zijn de negentiende en de twintigste eeuw vooralsnog matig bedeed.

In het algemeen kunnen we stellen dat het jongste onderzoek vooral gespitst op cultuur in de brede, antropologische betekenis van het woord, op kwesties van vorm (vormen, zoals de charivari, kunnen eeuwenlang voortbestaan maar steeds weer van inhoud veranderen, zoals ook het omgekeerde zich kan voordoen) en op processen van zin- en betekenisgeving. Dat laatste zien we bijvoorbeeld, waar moderne onderzoekers eer niet langer als een essentie of een persoonlijke kwaliteit beschouwen maar als een code, een complex en zeer veranderlijk regelsysteem dat in in de onderlinge omgang geconstitueerd wordt en op zijn beurt daaraan vorm en richting geeft. De aandacht richt zich zo op het procesmatige, op de wijze waarop onderlinge conflicten in dit medium, in dit systeem met zijn eigen regels van actie en reactie, werden omgevormd en hoe de betrokkenen hun strategieën overeenkomstig deze regels ontwikkelden.

Vooral onder de historici is de meeste aandacht uitgegaan naar de aantasting

an eer, naar smaad en belediging. Dat deels een historiografische ontwikkeling geweest. Het waren met name de strafrechtshistorici die, geconfronteerd met het eerbegrip in de rechterlijke archieven, aandacht vroegen voor de betekenis van eer en schande in het laatmiddeleeuwse en vroeg-moderne Europa. Daarbij wezen ze ook op andere dan de criminele archieven, bijvoorbeeld op de archieven van civiele rechtbanken en van een reeks infrajudiciële rechtsvormen, zoals de arbitrage en nachtrechtspraak van buurten, gilden, kerkeraden en van joodse religieuze gemeenschappen. Maar tegelijk is deze specifieke ingang, die van de 'gekwetste eer', ook uiterst vruchtbaar gebleken. Juist in deze (en ook in notariële archieven) kunnen de precieze acties en reacties - de gehanteerde woorden, gebaren en handelingen (inclusief fysiek geweld), de tijd en lokatie, de gekozen judiciële of infrajudiciële beslechting enz.- nauwkeurig in kaart worden gebracht. Zo wordt ons zicht geboden op het precieze functioneren van dit specifieke regelsysteem. Belangrijk is bovendien dat dit onderzoek een van de belangrijkste argumenten is geworden in benaderingen die de sociale controle onder het 'ancien régime' niet van bovenaf willen bestuderen, vanuit de disciplineringsmodellen van Elias, Foucault of Foucault, maar juist van onderop, vanuit de toeëigening van alle disciplineringsmodellen.

Wie de recente literatuur doorbladert, merkt al gauw dat vooral in Duitsland veel en goed onderzoek is verricht. In

Nederland is de aandacht beperkt gebleven en dat geldt in nog grotere mate voor het Belgische onderzoek. Juist daarom valt het toe te juichen dat de redactie met dit themanummer het onderzoek naar eer, naar dit ten onrechte zo lang verwaarloosde verschijnsel, een duidelijke stimulans heeft willen geven.

Aanbevolen literatuur

DINGES (M.). Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte. Eine Semantik im Übergang vom Ancien Régime zur Moderne. *Zeitschrift für Historische Forschung*, 16, 1989, p. 409-440.

DRIESSEN (H.). Een kwestie van mediterrane eer. *Volkskundig Bulletin*, 23, 1997, 3, p. 197-214.

KEUNEN (A.) en ROODENBURG (H.) red., *Schimpden en schelden. Eer en belediging in Nederland, ca. 1600 - ca. 1850*. Amsterdam, 1992 (themanummer van *Volkskundig Bulletin* 18 (1992), 3).

ROODENBURG (H.). Eer en oneer ten tijde van de Republiek: een tussenbalans. *Volkskundig Bulletin*, 22, 1996, 2, p. 129-148.

SCHREINER (K.) en SCHWERHOFF (G.) red. *Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Keulen, 1995.

DE WAARDT (H.). De geschiedenis van de eer en de historische antropologie. Een voorbeeld van interdisciplinaire aanpak. *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 23, 1997, p. 334-354.

"hoeresone, bouve, verradere, dief, comt uut als een valsch dief dat ghij sijt!"

BELEDIGINGEN IN HET GENT VAN DE LATE MIDDELEEUWEN, 1350-1500

Karl Crabbé

I. INLEIDING

Beledigingen vormen interessant studiemateriaal voor het cultuurhistorisch onderzoek van noties zoals 'eer', 'reputatie' en 'faam'. Peter Burke verwoordde het tien jaar geleden als volgt: "A subject which will probably seem trivial to most readers now was taken very seriously indeed by contemporaries; honour depended on it. Insults thus offer us a key to the history of mentalities or value-systems"¹. In het themanummer 'Schimpen en schelden. Eer en belediging in Nederland ca. 1600 - ca. 1850' van *Volkskundig Bulletin* uit 1992 stelden Annemieke Keunen en Herman Roodenburg vast dat sociologen, antropologen, taalkundigen, volkskundigen en juristen reeds lange tijd over beledigingen geschreven hebben, maar dat het thema nog nauwelijks historici en historisch antropologen inspireerde. Het thema werd eerder 'zijdelings en in het kader van onderzoek naar strafrechtpleging en criminaliteit' behandeld.

Inderdaad, bij de voorbereiding van deze bijdrage viel het ons op dat de schaarse historische studies over beledigingen vrijwel uitsluitend de vroegmoderne en moderne periode behandelen, met enkele uitlopers tot de 19de eeuw. Dat geldt trouwens ook voor het hoger geciteerd themanummer, waarin geen enkele bijdrage voor de middeleeuwse periode werd opgenomen. Het lijkt erop dat sinds kort vooral Franse mediëvisten zich voor de studie van 'eer' en 'beledi-

ging' interesseren. In november 1999 organiseerde de Universiteit van Reims een 'rondetafel' over het thema '*La renommée*'. De bijdragen werden gebundeld in het tijdschrift '*Médiévales*'². Recenter nog werd in Dijon een colloquium georganiseerd over de kleine criminaliteit van de middeleeuwen tot vandaag. In de eerder dit jaar gepubliceerde acta verscheen o.m. een bijdrage van Alain Saint-Denis over de bestraffing van verbaal geweld in de 12de en 13de eeuw³.

Een persoon voelt zich beledigd wanneer hem of haar in het openbaar eigenschappen of daden worden verweten die binnen de cultuur of groep waar hij of zij deel van uitmaakt, worden afgekeurd, stelt Hans de Waardt. Terecht merkt hij op dat samenlevingen onderhevig zijn aan verandering en dat de semantische inhoud van beledigingen zich eveneens wijzigt⁴. Het is dus duidelijk dat onderzoek voor de middeleeuwse periode zijn belang zal hebben om de bevindingen te vergelijken met gelijkaardig onderzoek voor andere periodes. In 1988 ondernam ik in het kader van mijn eindverhandeling geschiedenis een onderzoek naar verbaal geweld in de late middeleeuwen⁵. Dit artikel is op dat onderzoek gebaseerd, en wil vooral een licht werpen op de bronnen waarin sporen van verbaal geweld werden aangetroffen. We laten de bronnen en de tijdgenoot trouwens ook uitvoerig aan het woord. Op die manier hopen wij meer inzicht te krijgen in de verschillende

mogelijkheden die zich aanbieden voor onderzoek met betrekking tot deze periode. We selecteerden die gevallen waarin sprake is van een beledigend karakter bij de verbale agressie (niet alle types van verbaal geweld vallen onder het thema van belediging en smaad)⁶.

De Engelse antropoloog Julian Pitt-Rivers ontwikkelde in 1977 de volgende definitie van het begrip 'eer': "*Honour is the value of a person in his own eyes, but also in the eyes of his society. It is his estimation of his own worth, his claim to pride, but it is also the acknowledgment of that claim, his excellence recognised by society, his right to pride*"⁷. Het is vooral het verwonden van dit persoonsgebonden eergevoel dat wij in deze bijdrage centraal willen stellen. Het gaat vooral om scheldwoorden en laster. Om aan te tonen dat dit onderzoek ook in ruimere zin kan worden gevoerd, belichten we eveneens de roddel en laster. Ook meened komt aan bod, als een aparte vorm van smaad. Wat verbaal geweld tegenover hogergeplaatsten betreft, worden enkel die gevallen aangehaald waar de agressie een duidelijk karakter heeft. Het zal de lezer aan de hand van een beperkt aantal voorbeelden niet ontgaan dat het beledigend karakter niet los kan gezien worden van de omstandigheden waarin ze werden geuit⁸.

status, aanzien, reputatie, en de strijd om de eer spelen op talloze velden van interactie een belangrijke rol. Het aantal

mogelijke invalshoeken waaronder dit fenomeen kan worden geanalyseerd is buitengewoon groot⁹. Deze bijdrage is opgebouwd in drie delen. Vooreerst worden de belangrijkste informatiebronnen voor dit onderzoek besproken, als ook de instellingen die het bronnenmateriaal hebben 'voortgebracht'. In een tweede deel wordt een overzicht gegeven van een aantal types van verbale agressie. Tot slot besteden we ook aandacht aan de straffen die werden uitgesproken voor deze delicten.

II. INSTELLINGEN EN BRONNEN

Sinds 1301 was de Gentse *stedelijke overheid* samengesteld uit twee banken van 13 schepenen. De bevoegdheden waren op de volgende manier verdeeld. De schepenen van de keure stonden in voor het bestuur van de stad en voor de rechtspraak. De schepenen van gedeelte behartigden de erfenis- en familiezaken, hadden het toezicht op het wezengoed en traden op als verzoeners van de geschillen tussen de stedelingen. Vanwege deze laatste functie werden ze ook *paysierders* genoemd¹⁰.

Eenvoudig gesteld had men twee mogelijkheden om tot een oplossing te komen in een gerechtelijk geschil. Een misdadiger kon worden aangeklaagd bij de gerechtelijke autoriteiten waardoor een publiekrechtelijke procedure in werking trad: de beklaagde werd gearresteerd door de baljuw of zijn ondergeschikten

en de schepenen van de keure openden een rechtszaak. Vooraleer het zover kwam konden de partijen een privaatrechtelijke verzoening vragen bij de schepenen van gedeele¹¹.

Een meerderheid van de gevallen van verbaal geweld vonden wij terug in de 'Zoending-boeken' van de *schepenen van gedeele*¹². De verzoening is een plechtige overeenkomst tussen oorlogvoerende families waardoor de vete definitief wordt beëindigd, en een duurzame vrede voor de toekomst wordt gevestigd¹³. Deze verplichte verzoening was één der krachtigste middelen om de openbare rust tegen de uitpattingen van de wraakneming te vrijwaren¹⁴.

Het meest talrijk zijn de 'kleine zoendingen'. Hier is niet zozeer sprake van grote familiale vetes en de daarbij horende moordpartijen; meestal gaat het om particulieren of kleine bendes die sociale onrust veroorzaakten. In deze gevallen treffen we misdaden aan zoals slagen en verwondingen, huisvredebreuk en diefstal. Het is ook hier dat de verbale delicten aan bod komen zoals beledigingen, bedreigingen en valse beschuldigingen¹⁵.

Wat de criminele rechtspraak van de *schepenen van de keure* betreft, troffen we vooral materiaal in het 'Ballincbouc' aan. Dit register beslaat slechts een korte periode (1472-1531), maar is vooral belangrijk voor de ongemeen grote informatiewaarde. Waar de zoendingen meestal in vage bewoordingen zijn opgesteld, werden er bij de verbanningen veel meer details aan het perkament toevertrouwd. De *baljuwsrekenin-*

gen bevatten informatie met betrekking tot uitgaven voor tortuur, verminkingen en doodstraf, waar enkele gevallen van verbaal geweld aanleiding toe konden geven.

De archieven van de *Raad van Vlaanderen* bevatten onder meer de schriftelijke neerslag van de processen in eerste aanleg en in beroep. Ze zijn bijzonder interessant omdat ze volledige getuigenissen en veel detailinformatie bevatten, wat uiteraard het kwalitatieve onderzoek naar verbaal geweld ten goede komt.

Na een veroordeling was er nog de mogelijkheid om genade te verkrijgen vanwege de *vorst*. Die genade werd verleend, in een remissiebrief. Deze remissiebrieven hebben heel wat deuren geopend naar kennis van en inzicht in aspecten van de sociale- en mentaliteitsgeschiedenis.

Niet alleen in archieven van de wereldlijke rechtbanken vonden wij sporen van verbaal geweld, ook de kerkelijke rechtspraak heeft zich over dat fenomeen gebogen. We hebben daartoe de rekeningen van de *Officialiteit van Doornik* doorgenomen¹⁶.

III. VERBAAL GEWELD IN HET LICHT VAN DE NOTIES BELEDIGING, EER EN ONEER

A. Schelden en belasteren.

Scheldpartijen en laster zijn kwantitatief het sterkst vertegenwoordigd binnen de verschillende types van verbale agressie. Men moet goed voor ogen houden

dat het leeuwenaandeel van de gevallen van belediging voor de schepenen kwamen in het kader van het verzoenen van meer dan één misdrijf. Het gaat zeer vaak om mensen die het beledigen gekoppeld hebben aan lijfelijk geweld en omgekeerd. Persoon A beledigt persoon B die A terstond een klap verkoopt. Dat is in essentie de 'structuur' van de meeste gevallen van verbaal geweld. Dat verbaal geweld wel degelijk bestraft werd is fundamenteel. Duidelijk aanduidingen vinden we reeds in de gevallen waar zelfs geen lijfelijk geweld aan te pas kwam. Men stelt dat van die beledigende woorden "*grote onruste*"¹⁷ en zelfs "*groete manslacht of commen nochte*"¹⁸. En men wist waarover men sprak. Dikwijls vermelden de bronnen dat het vanwege die woorden was "*dat dese saken [ernstige geweldpleging] oequamen*"¹⁹, "*dat spruutte ende toequam dat soe de smete ontfinc*"²⁰ en dat "*ighevecht begon*"²¹. In de rekeningen van de Officialiteit werd een belediging behandeld "*unde scandalum magnum evenit*"²².

Fernand Vanhemelrijck stelt in zijn onderzoek over de criminaliteit in de ommanie van Brussel dat indien beledigingen aanleiding gaven tot gewelddaden, de dader wegens dat laatste werd gestraft en niet wegens 'injurie' dat een lichter vergrijp was²³. Dit kan misschien het geval geweest zijn voor Brussel, maar wat Gent betreft hebben we zeker niet dezelfde indruk. In de verzoeningen is het zo dat elke misdaad van elk der beide partijen werd bestraft. Verbaal geweld werd daar niet beschouwd als

zijnde een 'licht vergrijp', wel als een gevaarlijke aanleiding voor en oorzaak van gewelddaden. Ook in het Ballincbouc werd verbaal geweld in dezelfde zin beschouwd. Wij menen te kunnen stellen dat de rechters er niet vanuit gingen dat belediging een 'licht' vergrijp was. En de beteugeling van de verstoring van de orde nam niet weg dat ook met de gekrenkte eer van de 'slachtoffers' rekening werd gehouden. Trouwens de opvatting om iemand te straffen voor het 'zwaarste' vergrijp lijkt niet op te gaan voor de Gentse situatie. De schepenen van de keure verbanden de personen voor periodes van tien, en meestal van vijftig jaar. In de notities staat beschreven welke de misdaden waren die de verbannene had gepleegd. Maar op geen enkel ogenblik werd er ook maar één allusie gemaakt op de specifieke 'zwaarste' misdaad die hij of zij zou hebben begaan.

Rommekin Van Vossevelde, "*del age de .xiii. ans ou environ*" is op een namiddag in 1480 aan het spelen met Martkin Gramay, "*eage de .xv. ans*". "*Advint que question et paroles se meurent entre ledit Rommekin et ledit Martkin a cause dudit jeu*", en luttele tijd later trekt Rommekin zijn mes en vermoordt zijn speelgenoot²⁴. Het spreekt voor zich dat in een samenleving waarin mensen reeds van kindsbeen af in die mate impulsief reageren op enkele uitdagende woorden, hard werd opgetreden. Dat er vaak voldoende aanleiding was voor vechtpartijen was niet de enige reden waarom de beledigingen werden bestraft. Er was altijd een slachtoffer dat

door de beledigende woorden was gekwetst: "*daer hijne quetste met sinen ruden werden*". De beledigde voelde zich geraakt in zijn of haar eer. De woorden werden gezegd "*sonder cause ofte redene*", want hij of zij is "*van goeder fame ende van goeder name*" en "*van eerbaren levene*".

De beledigingen en scheldwoorden werden in de bronnen niet steeds letterlijk weergegeven. Pas vanaf het begin van de 15de eeuw en vooral naar het einde van die eeuw werd er letterlijk geciteerd. In veel gevallen beperkt de woordenschat zich dan ook tot "*messeghen*", "*sconfierlic toespreken*" "*oneerbaeric toespreken*" en "*qualic antieren*". Dat gebeurt dan met "*quade, herghe*", "*ontamelike*", "*blameerliken ende sconfierliken*"²⁵, "*despitenselike*"²⁶, "*vilaine*", "*orribelen*", "*al te uutmemente*", "*onpeersen*"²⁷, "*ruden*" en "*dorpen werden*"²⁸, "*harer*" of "*sinen eeren aengaende*". De klerk van de bajuw hield het vaak bij "*rudes parolles*". In de rekeningen van de Officialiteit werd er gesproken van "*verba male sonantia*", "*iniuriosa*", "*inhonesta*" over "*iniuriare*" met "*verbis atrocibus*".

Kenmerkend voor rechtstreekse beledigingen is dat zij vaak een 'zoeken' zijn om de krachten met de tegenstander te meten. Dat verbaal geweld was een soort van 'voorspel' om de tegenstander ook lijfelijk aan te vallen. R. Muchembled stelt dat mensen regels van interactie respecteren. Zelfs als ze mekaar niet kunnen uitstaan, kunnen ze mekaar niet zondermeer in de haren vliegen. Het verbaal geweld vormt in

dat geval de schakel die het hen toelaat naar de wapens te grijpen. Degene die de beledigende woorden uitspreekt tast het weerstandsvermogen van zijn slachtoffer af en dringt daardoor een vorm van superioriteit op. Zijn tegenstander kan dan daaraan toegeven of de handschoen oprapen²⁹.

Bij laster werd het slachtoffer onrechtstreeks beledigd. Laster heeft niet dat provocerende karakter, en is vaak veel doelbewuster, voorbedachter dan een scheldwoord dat men een tegenstander naar het hoofd slingert. Jan De Weert omschrijft in zijn 'Spieghel van Sonden' laster als volgt:

*"Dese sonde die moet sijn,
Als mi yemant gramscap doet,
Ende ic anders menen moet,
Ende mine gramscap niet can wreken,
Dan ic quaet van hen gaen spreken"*³⁰.

Katheline Vrients werd op bedevaart gestuurd vanwege de "*de quade, vule worde ende nyemaren die soe gheerne adde doen gaen met haren onrechte up Jan De Mesmakere (...) ende sijnen vadere*"³¹. Jan Van Der Pale werd veroordeeld voor "*tgheruchte dat hij maecte*"³², Pieter Van Den Houke "*omme tverhalen dat hij verhaelde*" op een tegenstander³³. Lisbette Bierman bracht Jan Houneweder voor de schepenen van gedeede "*daer hij se ghepijnt heeft te diffameerne*"³⁴. Het woord 'ghepijnt' illustreert op treffende wijze de emotionele schade die vaak groter is dan bij een rechtstreekse belediging. Lisbette Van Baesroden was tot voorwerp van spot gemaakt aangezien Hoste Bollaerd "*te*

*diversschen plaetsen ende steden vele sconfierlike ende blameerlike worde achter de vorseide Lisbette Van Baesroden ghesproken ende gheseyt heeft groetelic harer heren angaende*³⁵. Jacop Soeteman belasterde Zegher De Jonghe daar *"hijne quaet lodder*³⁶ *scalt in de absencie van hem*³⁷. Alweer een mooi nuanceverschil met de rechtstreekse belediging: het gebeurt achter de rug om. De notie van lafheid treedt duidelijk naar voor. De laster schaadt de eer, de reputatie van de belaagde, maar is ook een oneervolle daad vanwege de belager. Een belediging die we eveneens aantreffen in de registers van de schepenen van gedeele is het verwijt van *"leughenare*". De scribeent heeft het ook vaak over *"lueghenstrepren*³⁸. *"Ghij liechter omme*", zegt Jan De Grave tegen Jan Van Der Kercken³⁹. Katheline moest voor de schepenen verschijnen omdat ze tegen een aantal mensen had gezegd *"dat zij valsschelic deran loghen*⁴⁰.

Binnen het geheel van scheldwoorden, beledigingen en lasterpraat vallen een aantal thema's te onderscheiden. Volgende indeling poogt slechts enkele richtingen aan te geven. Het is duidelijk dat een uitgebreider onderzoek een meer verfijnde typologie zal opleveren.

Het beledigen van de familie

Vele beledigingen raakten aan de eer van de familie in het algemeen. Adriaen Boenaert werd op bedevaart gestuurd omdat hij tegen Mathijs Haerman *"seide hij en wilde niet zijn van zulcken famen ende namen als deselve Mathijs was*⁴¹.

Jan Van Der Kercken zegde tegen Hector De Troyere: *"het en was noynt goed dat vander Troyers kwam*⁴². Men mag stellen dat quasi elke belediging de eer van de familie aanbelangt. Men is lid van een clan. Wanneer aan één van de leden werd geraakt, raakte men aan de gehele clan. Dat clangevoel werd sterker naarmate men de sociale ladder opklom. Verder was dat groepsbesef zo sterk, dat binnen een familie clans vetes konden uitvechten. Pieter Hoerinc werd veroordeeld tot het doen van een bedevaart naar Parijs en een openbare boetedoening ter ere van Jan Plattijn *"sinen broeder van der moederliken zijden in tghuent dat hij hem toesprac met sconfierliken werden voor haerlieder ghemeene maghe ende vriende*⁴³. De omschrijving *"maghe ende vriende*" wijst hier duidelijk op het belang van het clan-gevoel. Het boterde blijkbaar niet tussen de leden van de familie Vitse uit Wetteren. Om niet nader verklaarde redenen kwam Griele Vitse naar de boerderij van haar broer en schoonzuster *"met eenen haumesse in haer hand"* en hakte er een omheining aan stukken. Jaquimine Vitse, de schoonzuster, zei daarop *"wat doet se ghedaen, het es quaet ghedaen, onze beesten zullen stagers loopen"*. Waarop Griele antwoordde *"met fellen monde ter presentie van goeden lieden toter vorseide Jaquimine, die een goed reynlic wijf was ende es van goeden levne, fame ende name, zwijght ghi zijt eene quade loddeghe ende veltvrouwe, met meer iniuriensen ende scoffierliken werden*⁴⁴.

Het beledigen van de moeder

De moederfiguur werd bij scheldpartijen vooral onrechtsreeks beledigd, in die zin dat ze bij heel wat scheldkanonades werd betrokken, vaak in een seksuele context. "Seert huwer moeder ofte laetse mi zeer-den", slingerde Martin Meeus zijn tegenstander in het gezicht⁴⁵, wat zoveel betekent als 'neuk je moeder of laat mij ze neuken'. Minder vaak gebruikte men een andere uitdrukking: "siere moedere gaen yhen"⁴⁶, wat op hetzelfde neerkomt. Een scheldwoord dat incest aanduidde was "maeghzerderighe"⁴⁷. Men moet er zich echter voor hoeden te veel letterlijke betekenis te hechten aan deze beledigingen. Het is vooral een emotioneel-psychologische factor die speelt. Joris Van Der Gavere: "hietene [Lieven De Wannemaker] gaen beschijten doen ziere moedere"⁴⁸. De provocatie werd erdoor ten top gedreven.

Zonen en dochters werden ook via hun moeder beledigd, vooral wanneer die een kwalijke reputatie genoot. "Hoeresone, ghij en weedt niet wie hu vader was", slingerde Heinric Van De Walle Martin Roucke toe⁴⁹. Katheline Van Den Bossche wilde Gillis Coelins het zwijgen opleggen en zei hem: "alsoe langhe moetti gaen sonder spreken als hu moeder ghync sonder brouc"⁵⁰. In deze twee voorbeelden is het niet uitgesloten dat de beledigende partij doelbewust reeds bestaande vermoedens en/of laster aanhaalde. De scheldwoorden "hoerenzone", "hoerenjong", "hoerenkind" en "bastaard" passen in dit kader, zij het met die belangrijke restrictie dat die woorden door het veelvuldig

gebruik aan betekenis hebben ingeboet en zonder enige aanleiding werden gehanteerd. Hier werd de toegesprokene rechtsreeks beledigd, zijn of haar moeder belasterd.

Moeders werden ook door hun eigen kroost beledigd. Een misdrijf begaan tegen zijn (er is in de bronnen enkel sprake van mannen) moeder werd als een vrij zwaar misdrijf aanzien. Het is "jeghen Gode, recht ende natuere"⁵¹. Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat alle gevallen voor de schepenen van de keure werden gebracht en met verbanning gestraft. Wellicht was een vergrijp tegen zijn moeder niet verzoenbaar. Zo werd Adriaen Van Conincxdonc voor vijftig jaar verbannen "omme dat hi zijnder moeder zeere qualic, oneerbaerlic ende vylainlic toeghesproken heeft hooghe ende overluit"⁵². Dat "hooghe ende overluit" duidt nog maar eens aan hoeveel belang er werd gehecht aan hoe ver de belediging strekt, letterlijk. Een ruzie tussen twee individuen werd duidelijk anders ingeschat dan beledigingen 'en public'. Moeders werden ook belasterd door hun kinderen. Pieter Vanden Eechoute werd voor vijftig jaar verbannen "omme dat hij te meer stonden groote blameerlijke woorden ghesproken heeft achter zijn selfs moedere die eene goede eerbare vrouwe persoon es"⁵³. Het onderlijnen dat de betichte zelfs zijn eigen moeder belasterde toont aan dat dit als niet te tolereren werd geacht.

Het beledigen van de vader

Gillis De Bloc zei tegen Gheenkin Van

Den Dale "dat zijn vader an een galghe ghechnocht was"⁵⁴. Van alle doodstraffen was de opknoping aan de galg de meest oneervolle⁵⁵. Deze woorden hadden een 'explosieve betekenis'. De vader van Van Den Dale werd aangepakt (cfr. Moeders), en dan nog naar aanleiding van zijn ter doodveroordeling die op de meest oneervolle manier werd volbracht.

Het beledigen van de vader door een zoon kwam bijna niet voor. Tenminste, we vonden slechts één veroordeling, waarbij de beschrijving niet expliciet was.

Het beledigen van de vrouw

De eer van een vrouw was eveneens een belangrijk thema. Haar reputatie moet onberispelijk zijn. Het is dan ook zij die het bij beledigingen hard te verduren krijgt, rechtstreeks en onrechtstreeks. Men dient er ook rekening mee te houden dat een man makkelijk te schande werd gemaakt via de reputatie van zijn echtgenote. Het is trouwens niet overdreven te stellen dat dit zich ook uitbreidt tot de eer van een volledige familie. "Swighet, swighe", zei Pieter Van Den Dorene tegen Pierine De Peyer, "ic soude hu wel vele dincx segghen dat ghij bij nachte ten danse gaet, dewelke eender goeder vrouwe niet en betaemt als haer man uuter stede es"⁵⁶. Ook vrouwen onder elkaar hielden geen blad voor de mond. "Ghij mueght wel zwighen", zegde Katheline Van Elstlaer in een ruzie met Katheline Boels, "want ic hebbe hooren segghen dat ghij mesvoert van eenen kinde eer ghij huwedet"⁵⁷. Om

een vrouw te beledigen werd steevast verwezen naar haar vermeend onzedelijk gedrag. Mergriete Van Der Scuere werd beledigd door Jan De Ruide, maar repliceerde meteen: "ic en ben nicht meer houkin dan deghene die ghij thuwen huus hebt"⁵⁸. Lisbette Van Den Brouke werd op bedevaart gestuurd omdat ze naar Steffenie Wuekels geroepen had "dat so ware een spapenhoere ende de kinderen die so hadde spapen waren"⁵⁹. Wij hebben vastgesteld dat het thema van vrouwen die het met geestelijken aanlegden en omgekeerd een veel voorkomend thema was in de beledigingen. Wellicht werden geestelijken opgevoerd om het geheel nog spottender te maken.

Het seksuele leven van de vrouw was strikt aan banden gelegd. Haar een zedenloze levenshouding verwijten was dan ook dé manier bij uitstek om haar sociaal te isoleren. De straffen die daarvoor werden uitgesproken waren vrij zwaar. Joes en Jehanne Billet-Stouthals zaten nietsvermoedend thuis wanneer Gillis De Langhe "commen es (...) bij nachte ende ontijde cloppende up thuus ende utroupende Jehenne (...) de welke hij met ongheoorloofde woorden bla-meerde van harer eeren, zo dat zij met onghenouchten heeft moeten zijn van haren huus ende haer absenteren van haren man zonder cause, redene oft verdiente dertoe te hebbene, want de selve Jehenne andersins es van goeder fame, name ende eerbarer conversacie"⁶⁰. Hij werd voor vijftig jaar verbannen. Ook hier is het cumulatieve karakter van beledigingen zeer duidelijk.

Ook in de lasterverhalen is de vrouw een makkelijk en veelvuldig geplaagd slachtoffer. Mergriete Vanden Berghe ging rondvertellen dat Amelberghe Van Aeyeghem *"haer hadde laten joyeren van eenen persoon ende dat zoe met hem in stove ghezijn hadde tSente Baefs"*⁶¹. Wanneer Amelberghe te weten kwam dat dat over haar gezegd werd, nam zij wraak door te antwoorden dat *"Mergriete haer hadde laten joyeren van .vii. mans"*⁶². Het eerste gedeelte van deze casus heeft duidelijk tot doel te lasteren. Het tweede is een provocerende reactie. Mergriete Staessins was erin geslaagd Lisbette Van Hauwaert *"te bla-meerne (...) in tghuend dat zoe gheseit heeft, fame ende mare achter haer ghedaen gaen als dat de selve Lisbette was eene puppe, hoere ende snoere"*⁶³. Dat deze roddels hun effect niet altijd misten kan volgende casus illustreren. Elaert Roose had blijkbaar een oogje laten vallen op Cornelyken Barnagen, *"een kint ende eerbaer maeghdekin"*. Cornelyken wilde niet ingaan op de avances, waarop Roose besliste *"fame ende mare achter haer te doen gaen als dat haer bij zijnen toedoene ende cause diverssche goede huwelijcken ontseyt ghezijn hebben vanden ghonen die se gheerne thare eere ghehadt hadden"*. Roose hield het niet bij die roddels, maar dreigde er zelfs mee *"dat hij zijnen wille van haer (...) hebben zoude al waer zoe .vii. jaer in huwelijcke"*⁶⁴. Karel De Smet werd voor vijftig jaar verbannen omdat hij aan het adres van Mergriete Van Ghistel *"hooghe ende overluud gheseyt heeft, fame ende mare ghedaen gaen dat de voorsei-*

*de Mergriete, die een eersame maechdekin es zonder raproche, was eene quade hoere, thuerer eeuwewgher diffame ende blamasie"*⁶⁵. Het was belangrijk om een eerbaar huwelijk te kunnen aangaan. De schade die men door die roddels toebracht troffen niet alleen het meisje in kwestie, maar ook haar familie, en naar gelang van het stadium van een verloving zelfs de eer van de verloofde en zijn familie. Men begrijpt dat lasterende woorden omtrent het seksuele leven en in het bijzonder de maagdelijkheid een gevaarlijk wapen waren. Het is zeer de vraag of een veroordeling door de schepenen van die ontorechte kwaadsprekerij nog veel goed kon maken. Een ander voorbeeld illustreert het gevaar dat uitging van deze aanvallen op de morele (seksuele) integriteit van de vrouw. Willekin Snauwaert dreigde er bij de dochter van Luuc Van Den Broucke mee *"dat hijse te scheernen driven souden ende zoe vele doen datse niet trauwen en saude"*⁶⁶. Dat men daarmee dreigde wijst erop dat de aantasting van de fysieke integriteit niet zo uitzonderlijk was. Huizinga beschrijft treffend hoe makkelijk oordelen werden gevormd, en hoe makkelijk de meest ongeloofwaardige verhalen geloofd werden. *"De middel-eeuwers (...)"*, stelde hij, *"konden geen ogenblik buiten de grofste valse oordelen, die onder de invloed van een partijgevoel een ongeëvenaarde graad van boosheid bereiken"*⁶⁷. Het is belangrijk ogenschijnlijk banale laster in dit licht te zien om zicht te krijgen op de werkelijke impact die deze verhalen konden hebben, zo bijvoorbeeld voor Jozine

Roffins van wie Lijsbette Van Bastelare ging vertellen dat zij *"een kint gheadt hadde twelke zoe verderven wilde met substantien"*⁶⁸.

Het beledigen van de mannen

De eer van de man werd op andere vlakken gekrenkt. Hij werd onder andere verweten voor *"dronckaert"*, *"verradere"*, *"valschaert"*, *"quade bruu"*, *"bouve"*, *"straetrovere"*, *"muetmakere"*, *"rabaut"* en *"vulspieldere"*. Drank, geweld, diefstal en valsspelen. Dat zijn de thema's waarin de man zich in zijn eer voelde aangetast. Dit brengt ons bij een bijzonder belangrijke locatie. De tavernes waren een criminogene factor bij uitstek. Ze waren centra van het sociaal-cultureel leven. Zakelijke transacties werden vaak in een herberg afgesloten; ze verschaften onderdak, ook aan mensen uit de laagste klassen die op zoek waren naar ruimte, warmte en brood bij gebrek aan wooncomfort. Drinken in gezelschap smeerde de raderen van een samenleving waarin hechte familiebanden en goede nabuurschap essentiële voorwaarden waren om te kunnen overleven⁶⁹. Heinric Boudins werd in 1406 door de schepenen van gedeele verplicht een bedevaart naar Parijs te doen ter ere van Willem Lammins omdat hij die laatste zwaar beledigde in een taverne *"daer hij sat ende dranc ende sturte Willems bier dat in sinen scoet liep ende lueghenstreeptene ende nam daer naer den pot metten biere ende ghoettene met allen in Willems scoet segghende dits in de scande van hu ende ic soude hu den pot up hu hoeft slaen"*⁷⁰. Op een avond

in de maand januari van 1420 *"zat ende dranc"* Jan De Wilde met enkele mannen samen *"ende droncken daer tot al spade in den nacht was en beghonsten te spreken van diverschen zaken"*. Jan De Wilde vroeg dan aan één van hen, Pieter De Vic, of hij geen zin had in een partijtje dobbelen, *"up twelke de voorseide Pieter De Vic hem verandwoorde rudelike ende onbestedelike zegghende neen hij, want den voorseide Jan hem tanderen tijden den terlinc ghewisselt hadde ende hem bedorven"*. Men voelt al aan wat de gevolgen waren. De Wilde, *"bescaemt zijnde, mids den ghonen diet hoorden ende eens deels beroert van bloede, nam den pot met den wijne omme den voorseiden verwerere [De Vic] dien op thooft te zetten of op de schoudren"* waarop De Vic de kans schoon zag om De Wilde met een mes neer te steken⁷¹. Vanzelfsprekend gingen in de kroeg spel en drank hand in hand. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat de spelers dikwijls in dronken toestand verkeerden, wat de baldadigheden ongetwijfeld mee in de hand werkte. *"Dit crisme van dobhelspele (...) is zoe detestable in rechte, dat de speelders gheen actie hebben te heeschene reparatie van injurien, die up hemluiden op spel ghedaen zijn"* noteert Philips Wielant⁷².

Vaak was diefstal het onderwerp van lasterlijke aanteigingen. Jacop Baert werd voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen o.m. *"omme dat hij gheseyt heeft met zijnen openbaren onghelijcke fame ende mare ghedaen gaen achter Janne Braem dat de zelve Jan zekere*

menichte van catteylicken goede, werdt zijnde totter somme van .C. croonen, ghestolen ende ghenomen hadde uut den huuse van Janne Baerts, svorseiden Jacops broedere"⁷³. Dierlay Vander Luere en Gillis De Preestre gingen "*contrarie der waerheden*" vertellen "*dat Jan Van Audenaerde was een ker-croovere ende dat hij den kelce van Sent Amiencappelle in Berchem ghestolen hadde*"⁷⁴. Claeis Claiszone ging over Clais Baertzone vertellen "*dat de selve Clais ghenomen soude hebben tghelt van Sente Joorijs ende dat ghehouden tzijnen proffijte*"⁷⁵. We hebben hier naar alle waarschijnlijkheid te maken met twee concurrenten binnen het Sint-Jorisgilde ⁷⁶. We mogen er van uit gaan dat Baertzone binnen de gilde een financiële functie bekleedde. Dat maakte het Claiszone makkelijker om hem in moeilijkheden te brengen. De man werd dus aangevallen op zijn integriteit als verantwoordelijke binnen het gilde.

Een tweede "beschuldiging" treft exclusief mannen. Beatrice Van Tielrode beschuldigde er Jacop De Vettere van dat hij haar dochter "*jeghen haren danc vercracht zoude hebben in thuis van de moedre vanden zelve Jacop*"⁷⁷. De weduwe van Gheeraert Van Den Venne ging met een gelijkaardig verhaal op ronde en vertelde dat Jacop Van Laeberghe "*haer voortijts verfortst ende bij crachte gheconverseert zoude hebben*"⁷⁸. Men kan zich voorstellen dat het voor de mannen in kwestie niet alleen neerkwam op een gekrenkte eer. Het hoefde niet tot een formele klacht te komen om redenen tot angst te hebben.

Een vrouw stond niet altijd alleen, en vond wellicht bij familie en vrienden enkele mannen die haar verkrachting zouden wreken.

Het beledigen van hoger geplaatsten

In de bronnen vonden we ook heel wat gevallen terug waarbij de belediging hogergeplaatsten betrof. We hebben het dan niet over majesteitsschennis, wat afzonderlijk werd behandeld. Bij de stedelijke autoriteiten was er vaak een directer contact dan met de vorstelijke overheden.

De ordehandhaving in de stad viel grotendeels onder de bevoegdheid van *de baljuw en zijn dienaars*. Zij waren het die door de straten gingen, die voor rust zorgden en indien nodig arrestaties verrichten. Zij werden vaak het slachtoffer van verbale agressie. Daneel Sersanders, baljuw van het Land van Waas, werd in 1479 door Bauwin Goessines "*scoffierlicke toeghesproken*". Goessines greep hem "*bijden boeseme zeggende dat hij hem steken zoude in zijn vleesch*"⁷⁹. Cornelis De Reepere, baljuw van Ruislede werd in 1484 tijdens een proces in de vierschaar door Karel Seys op een brutale manier aangesproken: "*Ghij en zijt niet weerdich bailliu te heetene! Gaet wachten de papen! Ghij en zijt niet goet genoeg omme blaerwachtere te zijne!*"⁸⁰. Het verwijt dat een baljuw niet bekwaam genoeg is kwam in de bronnen wel meer voor. Zo ook in de rekeningen van de Officialiteit waar een priester werd veroordeeld omdat hij van een baljuw had gezegd "*quod fuit inhabilis ad suum*

*officium exercendo*⁷⁸¹. Deze kritiek was wellicht niet altijd onterecht.

Voor de strafrechterlijke vervolging stonden de *schepenen van de stad* in. Men kwam echter niet onmiddellijk in contact met de schepenen. Degenen die het dichtst bij de bevolking stonden waren de *dienaars van de beide schepenbanken*. Zij waren dan ook meestal de eersten die het voorwerp van verbale agressie uitmaakten. "*Dienaers deser stede*" kregen "*quade ende oneerlicke woorden*" te horen "*ter cause van huerlieder officien*"⁷⁸². Jan Matte werd veroordeeld "*om dat hij eenen dienaere van scepene van ghedeede qualic toeghesproken*" had en hem zelfs "*ghedreecht te smitene*"⁷⁸³. Boudijn Van Peyebrouc werd op bedevaart naar Trier gestuurd "*omme dat hij qualike toesprak scepene bode die daer quam van scepene weghe*"⁷⁸⁴.

Niet alleen werden de dienaars geviiseerd, ze kregen ook de beledigingen aan het adres van hun werkgevers te horen. Lyevin Vanden Kerckhove werd voor tien jaar verbannen omdat hij tegen de voorgeboden in het gezelschap van andere vrouwen ging opzoeken en omdat hij "*te dien cause ontboden zijnde van scepene weghe bij hueren boden (...) hem vervordert heeft toeten zelve bode te zegghene dat hiere niet commen en zoude ter grooten cleenicheden ende versmaetheden van iusticien*"⁷⁸⁵. Lievijn Van West was gedagvaard, maar verkoos niet te gaan en ging "*in diverssche plaetsen voor vele ende notabele lieden*" zeggen "*dat hij met scepene niet te doene en hadde*"⁷⁸⁶. In

de geest van die tijd stond het beledigen en slecht behandelen van afgezanten van een autoriteit gelijk met het beledigen van die autoriteit zelf⁷⁸⁷. Vandaar ook dat de straffen die werden uitgesproken vrij zwaar waren. Peter Burke kwam tot gelijkaardige conclusies bij zijn onderzoek naar beledigingen van meerderen door minderen in het veertiende-eeuwse Venetië⁷⁸⁸.

Eens het proces van start ging werd er nog meer verbaal geweld gepleegd. Zowel de schepenen als de tegenpartij moesten het daarbij ontgelden. De tegenpartij werd soms "*dreeghelic, fellic ende oneerlic*"⁷⁸⁹ toegesproken. Dat het er erg aan toe kon gaan toont ons het geval van Jan De Sceppere die in 1478 voor vijftig jaar uit Vlaanderen werd verbannen "*omme dat hij staende in wette ghebannenen vierscharen daer hij te doene hadde jeghen partijen, gheseit heeft ende gheroupen met luuder stemmen ende ruude werden tot eenighen van den dienaren van scepene die hem corrigierden van zijnder onghemanierteden die hij maecte ter presencien van heere van wette ende vele goede mannen in de zelve vierschare ic houde hulieden ende partie ende weere hulieden te zittene over tmaken vanden vonnesse!*"⁷⁹⁰.

In de bronnen uit het midden van de veertiende eeuw blijkt dat het voldoende was dat men iemand beledigde in het bijzijn van de schepenen om die schepenen meteen ook voor het hoofd te stoten. Er werden dan meestal twee bedevaarten opgelegd, één voor de beledigde zelf, en één "*in de here van Gode ende van scepene*"⁷⁹¹ omdat het misdrijf

plaatsvond in hun bijzijn. Indien het dan tot een uitspraak was gekomen vormde de ontevredenheid de voedingsbodem voor nog meer verbale agressie, wat niet werd gedoogd zoals we hierboven reeds vermeldden. Een stadsbode die een Gentse poorter een brief met vonnis bracht, kreeg van de veroordeelde te horen *"dat al quaet ende valsch was dat men dede, ende hi scheet up tduerstec ende up allen de ghone diet ghegheven hadden"*⁹². Gillis Stoelins werd door de schepenen verbannen. De man was overduidelijk misnoegd en *"der Hogher Poort nederwaert gaende"* riep hij zijn ongenoegen uit zeggende *"dat al quaet ende valsch was dat de wet ghedaen hadde ende dat ment eer avont wel weten zoude, schinende dat hi uut was omme beroerte ende commotie te make-ne"*⁹³. We zijn ervan overtuigd dat vele *"quade"* en aanverwante woorden die aan schepenen werden *"gegeven"* in feite neerkwamen op tegenspraak. Waarschijnlijk namen velen daarbij geen doekje voor de mond en volgden inderdaad een aantal beledigende woorden die dan de bovenhand haalden en misschien wel het zwaarst doorwogen. Immers, bij louter tegenspraak werd bv. de schepen gekwetst in zijn 'beroeps'-eer, als de man dan nog eens als privépersoon werd beledigd was het hek helemaal van de dam.

Twee duidelijke gevallen vonden we in de 'Zoendingboeken'. Jan Asselin werd op bedevaart gestuurd naar Keulen *"omme dat hij scepenen vonnesse wederseide"*⁹⁴. Gillis Van Den Brouke moest naar Aigues-Mortes vertrekken

*"omme dat hij eenwaerf ende anderwaerf seide jeghen scepenen vonnesse"*⁹⁵.

Niet alleen stadsmagistraten voelden zich soms beledigd. Ook in de *kerkelijke rechtbank* werden rechters verbaal aangepakt. Maria Christiaens werd door de Officialiteit van Doornik veroordeeld *"quia scandalose locuta est de officiariis curie Tornacensis"*⁹⁶. Pieter Olivier werd met een boete *"quia intulit verba iniuriosa quibusdam arbitris ubi fuit ad audiendum eorum ordinationem"* bedacht⁹⁷. Jan Van Craeyneste werd door de Officialiteit in de ban van de kerk geslagen *"quia dixit quod littere excommunicatorie contra Andream, eius filium, in Vichta parrochianum et alie littere que in curia impetrantur sunt false"*⁹⁸.

Een andere groep hooggeplaatsten waren de *geestelijken*. Pieter Van Der Ghoten werd veroordeeld tot het doen van een bedevaart naar Tann (in Duitsland) omdat hij Cornelis Zeecrabbe, priester, had beledigd *"in tghuent dat hij gheseit heeft dat here Cornelis ghedaen hadde als een quaet valsch priester; dat hij niet weert en ware dat hij crune droughe of up de strate ghinghe ende dat hij weert ware dat men hem de crune af sloughe"* en hem op straat had aangevallen⁹⁹. Willem De Bossche werd door de Officialiteit een bedevaart naar St.-Hubert opgelegd *"quia irreverenter et inhoneste locutus est de statu sacerdotum proferendo plura verba obprobiosa"*¹⁰⁰.

B. Godslaster

Wielant geeft volgende definitie van godslaster¹⁰¹: *"Men verstaet blasphemie*

als men met een opgesetten wille quaet spreect vanden almuegenden God, die ons gescapen ende ghemaect heeft, ende daervan onsen wesen ense welvaert hebben". De bronnen hebben het over "quade, orribele", "zware, overtallijke", "vule ende onkerstelijke", "uutghesochte ende feele eeden" zweren, die "grootelicx zijn in blasphemien ende versmaetheden van Gode van hemelrijcke".

De godslaster vertelt ons over de verhoudingen die de mens heeft met zijn Schepper¹⁰². Personen die het aandurven God en het heilige te belagen, plegen een misdrijf dat rechtstreeks gericht is tegen de Goddelijke majesteit¹⁰³. Het blasfemerien werd theoretisch als een zeer zwaar misdrijf beschouwd, vooral ten tijde van de Capitularia. In de Late Middeleeuwen geraakten de strenge straffen (lees: doodstraffen) in onbruik en werden de godslasteraars tot straffen veroordeeld die in verhouding stonden tot de ernst van het vergrijp¹⁰⁴.

Hoe de Gentenaar in de vijftiende eeuw vloekte is niet zo duidelijk te achterhalen. De gezagsdragers/tijdgenoten waren van mening dat het woorden zijn *"die niet een behoren ghenomt noch verhaelt te zijne"*¹⁰⁵, en *"elc kerstelic meynsche heynsen zoude te noemen"*¹⁰⁶. Een groep van zes personen werd berecht omdat zij een herberg kort en klein hadden geslaan *"int werpen van hueren potten ende breken van alle de croesen die zij ghecreghen consten, zweerende vele groote, zware ende orrible eeden, zo datter niemant met vreden bliven en mochte"*¹⁰⁷. Jan De Weert bekloeg er zich over dat zijn tijdgenoten het vloeken

niet konden laten bij het spelen: *"Soe swere ic vele quade eede, Ondancke ende vloeke Gode mede, Of sinen heileghen om enen penninch, Die ic verlies"*¹⁰⁸.

Op vrijdag 26, maandag 29 en woensdag 31 januari 1481 aanschouwden de Gentenaren het trieste beeld van een man die op een slede lag vastgebonden en door een paard werd voortgetrokken terwijl de beul hem *"te vele plaetsen up zijn bloot lijf met eenen gheloeyden ijse-re"* bewerkte¹⁰⁹. Een trompetter zorgde ervoor dat het publiek dit niet kon missen. Hij werd vervolgens ter hoogte van het Vleeshuis aan de schandpaal gebonden waar de beul hem ten aanzien van de kijklustigen een stuk van de tong sneed¹¹⁰. Als apotheose werd Lodewijk Vander Linden voor vijftig jaar uit Vlaanderen verbannen. Dit alles *"omme diverssche quade woorden ende blasphemie bij hem ghesproken in spite van Gode van hemelrike die zo groot zijn datse niet en behooren te lidenen zonder hoghe pugnacie"*¹¹¹.

Men mag dit voorbeeld van de bestraffing van godslastering niet veralgemenen. Voor de door ons behandelde periode vonden wij weinig gevallen. Anderzijds vormt de tekst van Jan De Weert duidelijk een aanduiding van de goede gewoonte van het vloeken. Wij sluiten ons dan ook geheel aan bij de analyse die Peter Burke maakte bij zijn onderzoek over godslastering in het vroegmoderne Italië. In verband met de houding van de autoriteiten wijst Burke op twee punten. Ten eerste: zij moeten meestal een oogje hebben toegeknepen

of liever een oor hebben dichtgehouden. Een paar pechvogels belandde voor de rechter omdat ze eenmaal iets hadden durven zeggen wat vele medeburgers vele malen ongestraft hadden kunnen doen. Men krijgt het gevoel, telkens wanneer men gerechtelijke verslagen uit de vroeg-moderne periode leest, dat iemand (misschien de verklikker) erop uit was deze personen te grazen te nemen door beroep te doen op wetten en regels die slechts af en toe werden toegepast. Ten tweede: als de zaak voor de rechter kwam behandelden de autoriteiten deze verbale handelingen (geheel ten onrechte naar zijn mening) als bewuste daden van agressie in plaats van als symptomen van chronische grofheid¹¹².

C. Majesteitsschennis¹¹³

In augustus 1465 plunderden de troepen van Karel de Stoute Dinant als vergelding voor beledigingen aan het adres van de hertog en zijn moeder¹¹⁴. De graaf van Charolais werd er luidop bastaard genoemd en een pop, die hem moest voorstellen, werd er in het openbaar verbrand¹¹⁵. Majesteitsschennis was niet toe te staan voor de vorst, terwijl het in de ogen van de opstandelingen niets meer betekende dan een uiting van afkeer tegen een vreemd en impopulair bewind¹¹⁶. Zoals hoger reeds aangegeven werd, is majesteitsschennis in het kader van dit onderzoek slechts gedeeltelijk op zijn plaats omdat deze problematiek het kader van "eer" "en" "oneer" overstijgt en een niet te onderschatten politieke dimensie had. We beperken

ons voor dit thema dan ook tot enkele voorbeelden.

Lodewijk van Male was in 1357 het voorwerp van "*groete, zware famen*" die Goessin Mulaerd "*dede loepen up*" hem. Hij werd daarvoor bestraft met een bedevaart naar O.L.Vrouw van Avignon, hij mocht niet meer terugkomen aan "*dessijde der Sommen*"¹¹⁷. Goessin Mulaerd was schepen van gedeele geweest in 1351¹¹⁸, eerste schepen van de keure in 1356¹¹⁹ en was in datzelfde jaar betrokken in het conflict tussen Lodewijk van Male en Brabant¹²⁰. We kunnen niet met zekerheid zeggen dat Mulaerd op één of andere manier heeft weten te ontkomen aan zijn straf. Wel kwam er voorlopig een einde aan zijn politieke loopbaan. In 1382 dook hij plots weer op aan 'dessijde' van de Somme als eerste schepen van de keure¹²¹. We hebben er het raden naar wat de lasterlijke taal aan het adres van de graaf inhield.

In 1426 belandde Jan Scotte op de schandpaal "*pour ce quil avoit dit tre vilaines et iniurieuses parolles sur le noble person de monseigneur le duc de Bourgoigne*" (Filips de Goede) en werd vervolgens voor vijftig jaar uit Vlaanderen verbannen¹²². Mathieu Uten Dale werd er in 1435 van verdacht "*davoir dit sur la personne de mon tres redoubte seigneur certaines paroles*". Hij bleef ontkennen, maar betaalde niettemin een boete van 96 lb¹²³. Pierkin Van Ghueteghem verging het in 1440 zeker niet beter wanneer hij tweemaal aan de foltertuiggen van de beul werd overgeleverd en gedurende drie dagen aan de

schandpaal werd vastgeketend *"davoir parle vilaines paroles sur Monsieur et sur Ma Dame"*¹²⁴.

D. Meineed.

*"Dat VIII ghebod gaf God Moses: 'Falsum testimonium non dices', datmen dus in dietschen legghen: dune en salst gheen valsche orconde segghen"*¹²⁵. Deze definitie van Jan De Weert duidt aan dat het plegen van meineed en het geven van een valse getuigenis eveneens als een vrij ernstig misdrijf werd beschouwd. Dat is trouwens vandaag ook nog zo. De ernst van dit misdrijf rust op twee principes. Enerzijds was de verantwoordelijkheid van een getuige die een verklaring aflegde vrij groot, van zijn woorden hing het verloop van verdere gebeurtenissen af. Anderzijds is het zo dat die verklaringen werden afgelegd onder eede, waardoor de getuige zich beriep op wat wij zo algemeen mogelijk als 'hoger principe' ter staving van zijn oprechtheid noemen. In de Middeleeuwen is dat hoger principe God. L. Maes meent dat meineed gelijk werd gesteld met godslastering¹²⁶. Wij twijfelen er niet aan dat er redenen kunnen aangevoerd worden om die stelling hard te maken, maar wat de door ons beschouwde periode betreft durven we dergelijke expliciete uitspraak niet doen. D. Berents spreekt over het feit dat het afleggen van een eed een religieus element in zich had¹²⁷, zonder dit evenwel in verband te brengen met godslaster. De gevallen van meineed vonden we uitsluitend in de baljuwsrekeningen

terug. De terminologie was vrij beperkt. Er werd gesproken van *"un faus serement"*¹²⁸, of van een *"fauls tesmoignage"*¹²⁹.

IV. DE BESTRAFFING VAN VERBAAL GEWELD

A. De opgelegde bedevaart

Bij het verzoenen van conflicten legden de paysierders een bedevaart op aan de partijen die elkaar kwaad hadden berokkend. Deze bedevaart was een soort van garantie en tegelijk het tonen van de oprechtheid omtrent de verzoening door boete te doen voor wat men mekaar had aangedaan. J. Van Herwaarden kent aan de opgelegde bedevaart een driedelig karakter toe: de veroordeelde was enige tijd verwijderd buiten de gemeenschap waarbinnen hij zijn delict had gepleegd. Het bezoek aan de heilige plaats stelde hem in staat zowel voor zichzelf, als voor de gelaedeerde, als voor de gemeenschap te bidden en het aflaatstelsel betekende dat dit bidden niet alleen een devotioneel effect, maar ook een zeker geestelijk nut in enigszins concrete vorm opleverde, omdat ook voor anderen aflaten konden worden verworven¹³⁰.

Het te bedevaart gaan kon ook worden afgekocht. De schepenen van gedeede beschikten over een uitgebreide tarieflijst waarin 177 bedevaartsoorten in geld werden omgerekend. De som die dan moest worden betaald werd verdeeld tussen de partijen ter wille van wie de bedevaart was opgelegd: 'de gelaede-

deerde partij' en de stedelijke overheid. In het kader van verbale misdrijven werden deze bedevaarten opgelegd voor rechtsreekse beledigingen, laster, en één enkele keer voor majesteitsschennis. De laster werd nog bijkomend met een openbare boetedoening bestraft.

B. De openbare bede om vergiffenis

De meest eenvoudige vorm van boetedoening was een publieke vernedering, de schuldige opgelegd wegens 'aanstotelijk misdrijven'¹³¹. In het kader van verbale misdrijven werd deze straf opgelegd aan hen die andere personen in het openbaar hadden beledigd en aan degenen die lasterlijke woorden hadden gesproken. De veroordeelde moest deze straf op een welbepaalde dag uitvoeren. Meestal was dat "up eenen zondach oft anderen feesteliken dach": "up palmenzondaghe", "in onser vrouwendaghe alven houste"¹³², "in onser vrouwen daghe lichtmesse", "in Sente Jansdaghe" en "in de sijncxendaghe". Het uur waarop dit moest gebeuren werd altijd in de ochtend vastgesteld: "smorghens tusschen den vijf ende den zes hueren", "tusschen de .viii. ende .ix. huere voor der noenen", "tusschen den .ix. ende .x. hueren voer der noenen". De boetedoening kon op verschillende locaties plaatsvinden. Ofwel moest men "in processien"¹³³ naar een kerk gaan en daar "metter processien van der hooftmessen"¹³⁴ meegaan. Een tweede locatie was de plaats waar de beledigingen waren geuit: "in de ghebuerte daer hij de worde seide"¹³⁵ en daar een soort van boeteprocessie houden "van den eenen

hende van der straten toten andren"¹³⁶ of "in scepenen camere"¹³⁷ indien de beledigende woorden tijdens een geding en in aanwezigheid van de schepenen waren uitgesproken.

Een man "bloetshoefts"¹³⁸, en een vrouw "bloetsoevens, ontgurt in haren roc"¹³⁹ moesten daar "gheleet van .ii. boden van der stede"¹⁴⁰ "ter presentie van scepenen"¹⁴¹ of "voer de maghe ende vriende ende de ghebuere die" de beledigde persoon "ghelieven sal der bi te hebben"¹⁴² "toot den ghetale van .x. of .xii. personen"¹⁴³ de beledigde persoon om vergiffenis vragen. Meestal noteerde men in het register de bede om vergiffenis in de indirecte rede. Men moest daar zeggen dat men er "qualic ende valschelich an loech" en dat men de beledigende woorden "seide ute quader hatyen ende gramscepen, sonder verdiente"¹⁴⁴. In het geval van twee vrouwen bijvoorbeeld moest de kwaadspreekster "hooghe ende overluidt bidden hare dat soet haer vergheven wille"¹⁴⁵, "omme de minne van Gode"¹⁴⁶ en zeggen dat zij "an hare noyt en sach anders dan .i. goeder vrouwe"¹⁴⁷. Een enkele keer noteerde men de bede in de directe rede: "alzulcke worde als ic ghesproken hebbe uwer eeren aengaende, die zijn mij leet. Biddu dat ghij se mi vergheven wilt"¹⁴⁸.

Aan deze laatste straf werd doorgaans een bedevaart toegevoegd. Het kwam ook voor dat de veroordeelde werd verplicht "eene torche van .xii. ponden was weghende" te kopen en deze in de kerk waar hij de schuldbekentenis moest doen achterlaten "omme den heleghe

sacramente mede te lichtene"¹⁴⁹. In de uitspraken van de Raad van Vlaanderen werd er ook melding gemaakt van het bijkomend laten maken van "*eene ghe-laesvenistre*" ter waarde van een bepaalde som¹⁵⁰. Deze straf was duidelijk bedoeld om de veroordeelde publiek te vernederen. De straf bracht geen zware financiële of lichamelijke pijn met zich mee maar had wel aanzienlijke psychologische gevolgen. De straf had een religieuze dimensie, maar het was zeker niet met overtuigde religieuze bedoelingen dat die straf werd opgelegd. Het was eerder de bedoeling om de gevolgen van de kwade trouw ongedaan te maken door de kwaadsprekers een publieke verklaring te laten afleggen. Op die manier werd het kwade ongedaan gemaakt, formeel tenminste. Het feit dat men in het openbaar vergiffenis moest vragen aan de beledigde persoon moest de 'kwade tong' een ultieme psychologische klap toebrengen. Men moet zich immers voorstellen dat het volk maar al te graag zo'n 'feest' bijwoonde en het schamper gelach niet lang uitbleef. Dat openbaar karakter had ook tot gevolg dat de scène minstens enkele dagen in de herinnering van de mensen bleef, waardoor de veroordeelde nog een tijdje achtervolgd werd door de schande. In die zin zou men deze boetedoening ook kunnen omschrijven als een ontorende straf.

C. De verbanning

De verbanning was naast de opgelegde bedevaart de straf die het meest voor verbaal geweld werd uitgesproken. Voor

de periode na 1472¹⁵¹ werden de veroordeelden verbannen uit het graafschap Vlaanderen. Het ging telkens om tijdelijke verbanningen waarvan de termijn tien of vijftig jaar, en bij uitzondering drie jaar bedroeg. De oorsprong van de verbanning is in dit verband niet onbelangrijk. R. Van Caenegem leidt de tijdelijke verbanning af uit de organisatievorm van de stedelijke gemeenschap: een vereniging van vrij toetredende, rechten en plichten krieggende, medewerkers, die op een bepaald territorium gevestigd was. De leden die niet meewerkten of de samenwerking saboteerden werden gestraft met uitsluiting uit de vereniging¹⁵². Dit element, gekoppeld aan het verbaal geweld, wijst dus heel duidelijk op de ernst van dit vergrijp. We moeten hierbij goed voor ogen houden dat de veroordelingen meestal sloegen op ernstige vormen van verbaal geweld.

Een frappante vaststelling is het feit dat zowat 95% van de namen die in het Ballincbouc staan genoteerd "*gheroyeert*" waren, d.w.z. doorstreept, wat erop neerkomt dat de verbanning was beëindigd. Dat betekent niet dat de termijn was volbracht, maar wel dat de veroordeelde de straf werd 'kwijtescholden'. Die kwijtschelding gebeurde naar aanleiding van een politiek belangrijke gebeurtenis door het verkrijgen van genade, door het afkopen van de straf, of door vervanging door een andere straf. Het kwam voor dat de familie van de veroordeelde naar de schepenen van gedeelte stapten met het verzoek om de veroordeling om te zetten in een verzoel-

ning waarbij de veroordeelde zich ertoe verbond zich in het openbaar te verontschuldigen. Ook de vervanging van de opgelegde straf door een bedevaart kwam voor. Zijn familie stond borg voor het correct naleven van de overeenkomst. Deze praktijk trad tijdens de laatste decennia van de 15de eeuw in voege.

D. Onterende straffen

De schandpaal

Het op de schandpaal plaatsen van een veroordeelde - "*mettre ou pillory*"¹⁵³, "*au pellarin*"¹⁵⁴, "*au pilloris*"¹⁵⁵, "*pillorieren*"¹⁵⁶, "*int pillorin stellen*"¹⁵⁷ - was een bijkomende straf voor meenedigen, godslasteraars en kwaadsprekers die de autoriteiten hekelden. De schandpaal stond op een houten of stenen verhevenheid, waarop de veroordeelde door de beul werd vastgeketend opdat de bevolking hem beter zou kunnen zien¹⁵⁸. Gedurende één¹⁵⁹ tot drie dagen¹⁶⁰ stond de veroordeelde daar als voorwerp van spot. De autoriteiten verwachtten ook dat er genoeg mensen kwamen opdagen om de spot te drijven met de ellendeling die aan de paal was vastgeketend en dit terwijl elk van hen die erop toekeek ooit kans had om hetzelfde lot te ondergaan. Men ging ervan uit dat men de mensen zou afschrikken, maar tegelijkertijd werd de schandpaal een soort attractie waar het volk naar toe gelokt werd. In verband met verbaal geweld was het gevaar niet denkbeeldig dat men uit naijver 'tegenstanders' dat lot kon laten ondergaan. Dat laatste geldt trouwens niet alleen voor de straf van de schandpaal.

Strafstenen dragen

Het dragen van zware strafstenen werd opgelegd aan al te loslippige vrouwen. Met de stenen om de hals moesten zij een heel parcours afleggen terwijl het publiek toekeek en de veroordeelden uitjouwde¹⁶¹. Het was eigenlijk een subsidiaire straf voor wie de opgelegde boete niet kon of wilde betalen¹⁶². Voor Gent hebben we in de door ons onderzochte bronnen geen enkel dergelijk geval teruggevonden.

Waarschijnlijk behoorde het opleggen van deze straf niet tot de Gentse gewoonten. Wijzen we opnieuw op het openbaar karakter van de straf: enerzijds om de vrouwen in kwestie te krenken, anderzijds om de bevolking erop te wijzen dat de betrokkenen niet te vertrouwen waren.

De mand

Over de 'mand' hebben we in de ons voorhanden zijnde literatuur niets teruggevonden. Deze straf, waarbij men de veroordeelde "*in de mande stelde*"¹⁶³ ("*pendu en la mande*"¹⁶⁴) werd aan godslasteraars opgelegd. We troffen deze straf negen maal aan in de baljuwsrekeningen tussen 1434 en 1485. De beul ontving als loon xx s.p., voor "*de mand ende de coorden*"¹⁶⁵ en voor "*autres necessitez*"¹⁶⁶ moest xii s.p. worden betaald. Dat zijn de enige gegevens die we terugvonden m.b.t. deze straf. We stellen ons hierbij voor dat de veroordeelde op een openbare plaats (?) in een mand werd opgehangen, ten aanschouwen van de volksmenigte. Op deze straf volgde, blijkens noteringen in

het Ballincbouc, een verbanning voor vijftig jaar¹⁶⁷.

De Put

In 1498 werd Symoen Van Ostoepe verbannen voor het plegen van geweld tegen vrienden en familie "ende diversche oryble eeden omme twelke ghij in de put verclaerst hebt gheweest te ligghene"¹⁶⁸. Dit is de enige vermelding in het Ballincbouc. De literatuur verschaft ons evenmin aanduidingen over welke straf het hier zou gaan. We nemen aan dat het om een (publieke) erestraf ging.

Lijfstraffen

Eerder dan een eigenlijke straf, was het folteren (de tortuur) een ultieme poging om verdachten tot bekentenissen te dwingen. Tientallen mensen werden "mis a question et examine"¹⁶⁹ onder meer voor verdenking van meened¹⁷⁰, godslasteringen¹⁷¹ en beledigende woorden aan het adres van de overheden¹⁷². Men kon tot driemaal toe¹⁷³ aan een foltersessie worden onderworpen. Dat mensen voor 'louter' verbaal geweld op de pijnbank werden gelegd, wijst ons inziens op het belang dat aan sommige van deze delicten werd gehecht. Tortuur was 'slechts' het voorspel op verdere lijf-, ere- en vrijheidsstraffen.

De verminking of het doorsteken van de tong - "perchie la langue"¹⁷⁴, "de tonghe duerstac" - of het afsnijden van de tong - "raccourchie la langue" - was een verminkingsstraf voor godslasteraars. Deze werden getroffen in het orgaan dat hen de mogelijkheid had verschaft de Schepper woordelijk te beledigen. Deze

straf werd ook toegepast op mensen die de autoriteiten hadden gehemeld en daardoor tot oproer hadden aangezet¹⁷⁵. Toch hebben we de indruk dat dit laatste slechts in tijden van crisis daadwerkelijk werd toegepast. Deze straf werd meestal gevolgd door een verbanning¹⁷⁶.

Het brandmerken - "flastier"¹⁷⁷ - gebeurde met een gloeiend ijzer - "dun fer chaut"¹⁷⁸. Het brandmerk werd toegebracht in het aangezicht - "au visage"¹⁷⁹ - en meer bepaald op het voorhoofd¹⁸⁰ of op de wang - "a son maisel"¹⁸¹. Het brandmerken werd ook 'sleutelen' genoemd, aangezien men hiervoor gebruik maakte van een sleutel - "dun clef"¹⁸² -, oorspronkelijk de stadssleutel. R. Van Caenegem spreekt bij deze straf van een verminking met publiciteitsbedoeling¹⁸³. Deze verminking werd opgelegd aan wie een valse getuigenis had afgelegd, en moest er de mensen op attent maken dat de gebrandmerkte in kwestie een niet te vertrouwen persoon was.

V. TOT SLOT

Uit wat voorafging mocht blijken dat de middeleeuwse bronnen voldoende materiaal aanreiken om toe te laten op termijn een interessante studie rond het thema 'eer' op te zetten op basis van de beteugeling van verbaal geweld.

Wij konden voor Gent niet rekenen op veel normatieve bronnen. Het lijkt echter geen twijfel dat dit voor een uitgebreider geografische ruimte zeker wel het geval zal zijn. Wij verwijzen in dit

verband graag naar het onderzoek i.v.m. verbaal geweld dat Alain Saint-Denis ondernam aan de hand van diverse charters¹⁸⁴.

Aan de hand van de talrijke casussen werd geprobeerd een typologie op te stellen van vormen van verbaal geweld in de middeleeuwen. Tussen belediging, laster, provocatie, meened e.a. vormen liggen soms belangrijke nuanceverschillen. Een andere typologie die kan worden opgesteld heeft betrekking op de inhoud of het onderwerp van de beledigingen. Het is duidelijk dat mannen en vrouwen op een verschillende wijze beledigden en belasterden en ook op een andere manier beledigd/belasterd werden. Bij vrouwen stond vooral de seksuele integriteit centraal. Wanneer Hans de Waardt in zijn artikel over de historische antropologie vermeldt dat volgens een wet in Latijns Amerika uit de koloniale periode de eer van de familie direct samenhangt met de kuisheid van de vrouwelijke leden van die gemeenschap, opent dit interessante perspectieven voor vergelijkende analyses¹⁸⁵. Bij verbale agressie tussen mannen is het duidelijk dat de beledigingen andere accenten meekregen. Er is dus sprake van een 'mannelijke' en een 'vrouwelijke' eer.

In het algemeen dient ook te worden onderstreept dat de buurt, de herberg, de straat en de ruimte in de onmiddellijke omgeving van iemands voordeur, plaatsen waren die zowel de functie hadden van de arena waar de strijd om de eer werd uitgevochten, als die van theater waar de toeschouwers de gelegenheid kregen om het sociale drama mee te

beleven. Hans de Waardt merkt terecht op dat wanneer een onderzoeker wil begrijpen waarom bepaalde handelingen op een bepaalde plaats en op een bepaalde manier werden uitgevoerd, hij zijn bronnen moet onderzoeken op de symbolische waarde die de acteurs aan de ruimte gaven en op het rituele element van hun handelingen¹⁸⁶. Ook voor dit aspect bieden de bronnen voldoende informatie¹⁸⁷.

Wat de verbale agressie ten aanzien van hogergeplaatsten betreft, lieten we in de inleiding al verstaan dat de casussen met voorzichtigheid dienen te worden behandeld. Heel vaak is het "kwetsende" karakter van de belediging ondergeschikt aan de omstandigheden waarin ze werd geuit. De autoriteiten traden nl. vaak streng op tegenover alles wat maar enigszins als kritiek in de oren klonk. Het gaat dan niet meer om een persoonsgebonden eer, maar wel om de eer van de functie die door de hogergeplaatste werd bekleed, zelfs om het respect van de instellingen¹⁸⁸. Wij zijn van mening dat dit een thema is wat best afzonderlijk wordt uitgewerkt. Zo is meened een vorm van verbaal geweld die exclusief behoort tot misdrijven met een grote symboolwaarde. Godslaster en majesteitsschennis zijn een overtreffende trap van het beledigen van hogergeplaatsten. Wat ons bij godslaster vooral is opgevallen is het eerder geringe belang dat deze vorm van verbale agressie heeft in vergelijking met andere vormen van verbale aantasting van de eer, tenminste, voor de door ons onderzochte ruimte en periode¹⁸⁹. Voor de majes-

teitsschennis gelden dezelfde opmerkingen als deze geformuleerd bij het beledigen van hogergeplaatsten.

Uit het overzicht van de verschillende vormen van bestraffing van verbaal geweld mocht blijken dat in de middeleeuwen met belediging zeker niet licht werd omgesprongen. In zijn artikel over beledigende woorden in de middeleeuwen stelt Alain Saint-Denis vast dat beledigingen één van de meest voorkomende en regelmatig en zwaar bestrafte misdrijven was⁹⁰.

De overheid hoedde er zich voor einde-loze vetes te laten ontstaan. Om meer geweld te voorkomen werd van bij het prille begin opgetreden om een escalatie van zichzelf steeds overtreffend geweld te voorkomen. Het functioneren van een schepenbank die zich met het verzoenen van partijen inliet, spreekt in dat opzicht boekdelen.

De straffen hadden vaak een publiek karakter. De kwaadspreker diende zijn slachtoffer in het openbaar herstel aan te bieden. Tegelijk werkte de bestraffing ontierend voor wie ze onderging. Bij het onderzoek naar 'eer' is het niet onbelangrijk daar aandacht aan te besteden.

NOTEN

Afkortingen: ARA (Algemeen Rijksarchief, Brussel), RAG (Rijksarchief Gent), SAG (Stadsarchief Gent).

1. BURKE (Peter). *The historical anthropology of early modern Italy. essays on perception and communication*. Cambridge, Cambridge University Press, 1987, p. 96.
2. Médiévales. *La renommée*, nr. 24, 1993.
3. SAINT-DENIS (Alain). *La punition des mauvaises paroles aux XIIe et XIIIe siècles*. In: GARNOT (B.). *La petite délinquance du Moyen Age à l'époque contemporaine. Actes du colloque de Dijon 9 & 10 octobre 1997*. Dijon, Éditions Universitaires de Dijon, 1998, p. 403-416.
4. DE WAARDT (Hans). De geschiedenis van de eer en de historische antropologie. *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 23, 1997, 3, p. 338.
5. CRABBE (Karl). *Verbaal geweld in de Late Middeleeuwen. Gent, 1350-1500. Van taal naar mentaliteit*, Gent, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1990 (promotor: Walter Prevenier).
6. Zo bijvoorbeeld bedreiging, vervloeking, rumoer, opruiende taal, enz.
7. DE WAARDT (Hans). *Op. cit.*, p. 337.
8. Dit werd ook duidelijk toen we onze aandacht richtten op de beteugeling van verbaal geweld binnen de ambachten. Een goed en genuanceerd begrip van deze laatste materie vraagt om een eigen kader en wijkt zodoende teveel af van het hier te behandelen thema.
9. DE WAARDT (Hans). *Op. cit.*, p. 335-336.
10. PYLYSER (Luc). *De activiteit van de Gentse 'Paysiers' aan de hand van de zoendingboeken (1350-1360)*. Gent, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1966, p. 13.
11. NICHOLAS (David). Crime and punishment in fourteenth century Ghent. *Revue belge de Philologie et d'Histqire*, XLVIII, 1970, p. 294.

12. SAG, reeks 330. Deze registers zijn bewaard vanaf 1349 tot 1551, het jaar waarin voor laatst zoendingen werden opgelegd.
13. VAN CAENEGEM (R.C.). *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de IXe tot de XIVe eeuw*, Brussel, Verhandelingen van de Koninkl. VI. Acad. Voor Wetensch., Lett. en Schone Kunst. Van België, Klasse der Lett., 19, 1954, p. 280.
14. *Ibid.*, p. 308.
15. PULYSER (Luc). *Op. cit.*, p. 13
16. We hebben indertijd dankbaar gebruik mogen maken van de transcripties van Dr. Monique Vleeschouwers-Van Melkebeek.
17. SAG, Jaarregisters van de schepenen van gedeede, Zoendingboek (voortaan afgekort als Z), 330, 1, f° 39.
18. SAG, Z, 330, 1, f° 320.
19. SAG, Z, 330, 7, f° 360v°.
20. SAG, Z, 330, 13, f° 345v°.
21. SAG, Z, 330, 1, f° 39v°.
22. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK (M.). *De rekeningen van de Officialiteit van Doornik*, nr. 14992.
23. VANHEMELRIJCK (F.). *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de Late Middeleeuwen, tot het einde van het Ancien Regime (1404-1789)*. Brussel, Verhand. van de Kon. Acad. voor Wetensch., Lett. en Schone Kunst. van België, Klasse der Lett., XLIII, 97, 1981, p. 260.
24. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 67.
25. *Schofferich* : smadelijk, beledigend, eerrovend.
26. *Despijt* : smaad, minachting
27. *Onpeys* : onrust waarin men iemand brengt, leed dat men iemand aandoet.
28. *Dorpelijc* : schandelijk
29. MUCHEMBLED (R.). *L'Invention de l'homme moderne. Sensibilités, moeurs et comportements collectifs sous l'Ancien Régime*. Parijs, Fayard, 1988, p. 253.
30. DE WEERT (Jan). *Nieuwe Doctrinael of Spieghel van Sonden*, Uitgegeven door JACOBS (J.H.). 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1915, pp. 248-249.
31. SAG, Z, 330, 1, f° 205.
32. SAG, Z, 330, 1, f° 311v°.
33. SAG, Z, 330, 7, f° 271v°.
34. SAG, Z, 330, 13, f° 252v°.
35. SAG, Z, 330, 14, f° 155v°.
36. *Lodder* : wellusteling, schoft, gemeene vent.
37. SAG, Z, 330, 14, f° 247.
38. SAG, Z, 330, 7, f° 360v°. *Leughenstrep*: iemand voor een leugenaar uitmaken.
39. SAG, Z, 330, 26, f° 289.
40. SAG, Z, 330, 26, f° 289.
41. SAG, Z, 330, 24, f° 631.
42. SAG, Z, 330, 26, f° 285.
43. SAG, Z, 330, 14, f° 251v°.
44. RAG, Raad van Vlaanderen, 7510, f° 14v°-15.
45. SAG, Z, 330, 24, f° 163v°.
46. SAG, Z, 330, 20, f° 358. *Hien* : besla-
pen.
47. SAG, Z, 330, 18, f° 401. Het woord "maech" duidt op een bloedverwant.
48. SAG, Z, 330, 36, f° 150.
49. SAG, Z, 330, 36, f° 152v°.
50. SAG, Z, 330, 20, f° 310.
51. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 81v°.
52. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 116.
53. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 45.
54. SAG, Z, 330, 24, f° 624.
55. MAES (L.). *Vijf Eeuwen Stedelijk Strafrecht*. Antwerpen, De Sikkel, 1947, p. 395.

56. SAG, Z, 330, 29, f° 589v°.
57. SAG, Z, 330, 25, f° 177.
58. SAG, Z, 330, 23, f° 388v°. Het woord 'houkin' als dusdanig vinden we niet terug, wel bestond er de uitdrukking *enen ene blauwe hoike aenhangen*: iemand tot een bedrogen echtgenoot maken.
59. SAG, Z, 330, 14, f° 165.
60. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 87.
61. SAG, Z, 330, 25, f° 302v°. *Joyen*: vleeselijke gemeenschap oefenen. *Stove*: verwarmd vertrek; gelegenheid voor warme baden. Gent bestond o.m. uit het St.-Pieters en het St.-Baafsdorp. Naar dat laatste wordt hier verwezen.
62. Ibidem.
63. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 82v°. *Puppe*: lichtekooi. *Snoere*: ontrouwe vrouw.
64. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 40v°.
65. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 120v°.
66. SAG, Z, 330, 25, f° 188.
67. HUIZINGA (J.). *Op. cit.*, p. 243.
68. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 100.
69. SOLY (H.). Kroeglopen in Brabant en Vlaanderen. *Spiegel Historiae*, XVIII, 11, 1983, p. 570.
70. SAG, Z, 330, 13, f° 333.
71. RAG, Raad van Vlaanderen, 7508, f° 145.
72. WIELANT (Ph.). *Practijke Criminele*, uitgegeven door ORTS (A.), Gent, Maatschappij der Vlaamse Bibliophilen, 3de reeks, nr. 15, 1872, p. 167.
73. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 17. *Cateilijc*: roerende goederen van allerlei aard.
74. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 58v°.
75. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 2v°.
76. Gilde van voetboogschutters.
77. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 89.
78. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 121. *Conversatie*: verkeer, omgang. *Verfortsen*: geweld aandoen.
79. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 32.
80. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 74v°. *Wachten*: bewaken, in het oog houden. Het woord *blaerwachtere* als zodanig vinden we niet terug in het woordenboek, wel het woord *blaer*: kaal van hoofd. Het woord verwijst wellicht naar de tonsuur.
81. VLEESCHOUWERS-VAN MELKE-BEEK (M.). *Op. cit.*, nr. 6233.
82. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 80v°.
83. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 81v°.
84. SAG, Z, 330, 1, f° 253v°.
85. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 101v°.
86. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 88v°.
87. VAN CAUWENBERGH (E.). *Les Pèlerinages expiatoires et judiciaires dans le droit communal de la Belgique au Moyen Age* (Recueil des travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie, 48), Leuven, 1922, p. 46.
88. BURKE (P.). *Stadscultuur in Italië tussen renaissance en barok*. Amsterdam, Contact, 1988, p. 126. (Cambridge University Press, 1987).
89. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 23.
90. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 14.
91. SAG, Z, 330, 1, f° 195v°.
92. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 116v°. *Doresteken*: een brief door een andere heensteken, ter verlenging van de bewijskracht van een vroeger opgemaakte schepenbrief.
93. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 98v°.
94. SAG, Z, 330, 1, f° 198.
95. SAG, Z, 330, 1, f° 200v°.
96. VLEESCHOUWERS-VAN MELKE-BEEK (M.). *Op. cit.*, nr. 14984.

97. Ibid., nr. 197.
98. VLEESCHOUWERS-VAN MELKE-BEEK (M.). *Op. cit.*, nr. 669.
99. SAG, Z, 330, 14, f° 345. **Crune**: krans van haar bij iemand die de tonsuur heeft ondergaan; de tonsuur.
100. VLEESCHOUWERS-VAN MELKE-BEEK (M.). *Op. cit.*, nr. 10906.
101. WIELANT, p. 83.
102. MUCHEMBLED (R.). *Op. cit.*, p. 16.
103. VANHEMELRIJCK (F.). *Misdadigers tussen rechter en beul, 1400-1800*, Antwerpen, De Nederlandse Boekhandel, 1984, p. 69.
104. VANHEMELRIJCK (F.). *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de Late Middeleeuwen, tot het einde van het Ancien Regime (1404-1789)*. Brussel, Verhand. van de Kon. Acad. voor Wetensch., Lett. en Schonen Kunst. van België, Klasse der Lett., 1981, XLII, 97, p. 69.
105. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 105v°.
106. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 111.
107. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 120v°.
108. DE WEERT (J.). *Op. cit.*, p. 227.
109. *Memorieboek der stad Gent. Van 't jaer 1311 tot 1793*, uitgegeven door MEERSCH (P.), Gent, 1853, p. 318.
110. *Memorieboek*, p. 318.
111. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 49.
112. BURKE (P.). *Op. cit.*, pp. 128-129.
113. In het rechtsjargon van de tijdgenoten begrijpt men onder majesteisschennis zowel de belediging van de Goddelijke als van de tijdelijke majesteit. Wij hebben het hier enkel over de laatste.
114. BLOCKMANS (W.) en PREVENIER (W.). *In de Ban van Bourgondië*, Houten, Fibula/ Unieboek B.V., 1988, p. 143. Men dient hier wel een onderscheid te maken tussen rechtstreekse aanleiding en oorzaken.
115. LECAT (Jean-Philippe). *De Bourgondische uitdaging. Bewogen leven in de late Middeleeuwen*. Brussel, Elsevier, 1985, p. 325.
116. BLOCKMANS (W.) en PREVENIER (W.). *Op. cit.*, p. 143.
117. SAG, B, 301, 1, f° 157v°.
118. *Memorieboek*, p. 70.
119. Ibid., p. 77.
120. Ibid., p. 78.
121. Ibid., p. 112.
122. ARA, Rekenkamer, nr. 14113, f° 7v°.
123. ARA, Rekenkamer, nr. 14114, f° 21v°.
124. ARA, Rekenkamer, nr. 14114, f° 127v°.
125. DE WEERT (Jan). *Op. cit.*, p. 264.
126. MAES (L.). *Op. cit.*, 1947, p. 346.
127. BERENTS (D.A.). *Het werk van de vos. Samenleving en criminaliteit in de late middeleeuwen*. Zutphen, De Walburg Pers, 1985, p. 170.
128. ARA, Rekenkamer, nr. 14106, f° 44.
129. ARA, Rekenkamer, nr. 14108, f° 119v°.
130. VAN HERWAARDEN (J.). *Opgelegde bedevaarten. Een studie over de praktijk van opleggen van bedevaarten (met name in de stedelijke rechtspraak) in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen (ca 1300 - ca 1500)*. Amsterdam, Van Gorcum, 1978, p. 14.
131. MAES (L.). *Op. cit.*, p. 433.
132. SAG, Z, 330, 1, f° 322v°. 15 augustus.
133. SAG, Z, 330, 7, f° 254v°.
134. SAG, Z, 330, 7, f° 362.
135. SAG, Z, 330, 13, f° 333v°.
136. SAG, Z, 330, 1, f° 322v°.
137. SAG, Z, 330, 14, f° 252v°.
138. SAG, Z, 330, 25, f° 183v°.
139. SAG, Z, 330, 1, f° 254v°.
140. SAG, Z, 330, 13, f° 337.

141. SAG, Z, 330, 14, f° 252v°.
142. SAG, Z, 330, 13, f° 261.
143. SAG, Z, 330, 26, f° 286.
144. SAG, Z, 330, 1, f° 254v°.
145. SAG, Z, 330, 13, f° 261.
146. SAG, Z, 330, 25, f° 177v°.
147. SAG, Z, 330, 14, f° 82.
148. SAG, Z, 330, 24, f° 622.
149. SAG, Z, 330, 13, f° 331.
150. RAG, Raad van Vlaanderen, 7510, f° 15.
151. Vroegste jaar waarvoor het Ballincbouc is bewaard gebleven.
152. VAN CAENEGEM (R.C.). *Op. cit.*, p. 155.
153. ARA, Rekenkamer, nr. 14108, f° 119v°.
154. ARA, Rekenkamer, nr. 14114, f° 22v°.
155. ARA, Rekenkamer, nr. 14115, f° 63v°.
156. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 18v°.
157. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 54v°.
158. MAES (L.). *Op. cit.*, p. 428.
159. ARA, Rekenkamer, nr. 14108, f° 119v°.
160. ARA, Rekenkamer, nr. 14115, f° 63v°.
161. VAN CAENEGEM (R.C.). *Op. cit.*, p. 198.
162. MAES (L.). *Op. cit.*, p. 432.
163. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 45v°.
164. ARA, Rekenkamer, nr. 14114, f° 9.
165. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 47.
166. ARA, Rekenkamer, nr. 14116, f° 22v°.
167. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 71v°, f° 74.
168. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 137.
169. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 10.
170. ARA, Rekenkamer, nr. 14114, f° 22v°.
171. ARA, Rekenkamer, nr. 14116, f° 151.
172. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 110.
173. ARA, Rekenkamer, nr. 14110, f° 181v°.
174. ARA, Rekenkamer, nr. 14117, f° 198.
175. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 18v°-19.
176. ARA, Rekenkamer, nr. 14119, f° 46v°.
177. ARA, Rekenkamer, nr. 14108, f° 119v°.
178. ARA, Rekenkamer, nr. 14116, f° 64.
179. Ibidem.
180. MAES (L.). *Op. cit.*, p. 424.
181. ARA, Rekenkamer, nr. 14114, f° 66.
182. ARA, Rekenkamer, nr. 14108, f° 199v°.
183. VAN CAENEGEM (R.C.). *Op. cit.*, p. 194.
184. SAINT-DENIS (Alain). *Op. cit.*, pp. 403-411.
185. DE WAARDT (Hans). *Op. cit.*, p. 341.
186. Ibid., p. 351.
187. In onze eindverhandeling konden wij op basis van het bronnenmateriaal een volledig hoofdstuk wijden aan de verschillende locaties waar verbaal geweld werd gepleegd : thuis, op straat, in de taverne, in de rechtszaal, enz.
188. Zie in dit verband ook SAINT-DENIS (Alain). *Op. cit.*, p. 407.
189. In het artikel van Alain Saint-Denis voor het Frankrijk van de 12de et 13de eeuw is te lezen hoe de bijna persoonlijke belangstelling van de Heilige Lodewijk zorgde voor een repressief beleid inzake godslastering.
190. SAINT-DENIS (Alain). *Op. cit.*, p. 403.

WOORDEN EN WAARDEN, PROCESSEN ROND VERBAAL GEWELD BINNEN EN BUITEN DE HERBERG GEVOERD VOOR DE GENTSE SCHEPENBANKEN TUSSEN 1770 EN 1774

Marc Van Bossche

In recente studies wordt gesteld dat beledigingen een sleutel vormen tot de geschiedenis van waardensystemen. Men probeert via de beschrijving van concrete gevallen iets meer te vertellen over structurerende noties als eer en schande¹. Beledigingen bieden daarnaast ook een venster op andere facetten van het maatschappelijk leven. In deze context focuste ik op de relatie tussen herbergen en verbaal geweld op basis van door de Gentse schepenbanken opgestelde processtukken². De bedoeling was op zoek te gaan naar verschillen en gelijkenissen in wat zich binnen en buiten de herberg afspeelde. Eerlijk gezegd heb ik nooit veel gevallen gevonden waar niet minstens de dreiging van fysiek geweld aanwezig was als het conflict zich binnen de herberg afspeelde. De grens tussen beide leek, alvast binnen de herberg, zeer broos³. Paradoxaal genoeg was het juist deze relatie met fysiek geweld die me op een spoor bracht. In de herberg leek een bijzondere vorm van verbaal geweld te bestaan die, in tegenstelling tot wat daarbuiten gebeurde, bijna steeds in een vechtpartij uitmondde. Je zou het 'een uit de hand lopend gesprek' kunnen noemen. Dergelijke conflicten hadden een heel stereotiep verloop. De erin betrokken personen waren rustig samen aan het drinken op het moment dat een van hen het op zijn heupen kreeg door een uitlating van een ander. De aanleiding kon zeer banaal zijn. In het cabaret 'Aux

Prince' komt het in de loop van februari 1770 tot een vrij ernstig treffen als een zekere Arnold beweert dat zijn hond kan dansen en het beest ook zijn kunsten laat tonen. Zijn drinkebroer, een militaire ronselaar, is echter niet overtuigd en repliceert dat de hond des huizes vermoedelijk beter danst. Hierop gaan de poppen aan het dansen⁴. Uitdagende uitspraken als deze waren regelmatig aanleiding tot een uitgebreide scheldpartij die meestal op een gevecht uitliep. Toch was er voor men begon te vechten nog ruimschoots tijd om indien nodig verdere afspraken te maken. Zo vinden de hierboven vermelde Arnold en zijn militaire drinkebroer voor ze beginnen te vechten nog de tijd om hun gezamenlijke rekening te vereffenen⁵. Je kan het een sterk geritualiseerd gevecht 'onder vrienden' noemen. Op dergelijke gevechten volgt meer dan eens een gezamenlijke heildronk. Zowel de scheldpartij als het erop volgende gevecht zijn het gevolg van een meer gesignaleerde permanente competitie tussen de herbergbezoekers. Ze zijn in die zin vooral in verband te brengen met wat bekend staat als 'mannelijkheidsrutuelen', wat natuurlijk niet uitsluit dat er soms ook vrouwen bij betrokken zijn⁶. Als gezegd kwam verbaal geweld in deze vorm enkel in de herberg voor en was ook daar niet elke scheldpartij van dit type. Er is een rechtstreeks verband tussen deze 'uit de hand lopende gesprekken' en het grote sociale contact

binnen de herberg. Toch kwamen dergelijke scheldpartijen even goed tussen bekenden als tussen onbekenden voor. Reeds langere tijd bestaande spanningen lijken er in de meeste gevallen niet te zijn. Er is als gezegd wel sprake van een soort permanente concurrentie. De 'vriendschappen' binnen de herberg lijken eerder aan de ruwe kant, wat zich duidelijk uit in de taal die men er met elkaar spreekt. De kroeglopers lijken elkaar in het gesprek voortdurend uit te dagen. Het kan dan ook niet verwonderen dat dit, zeker na enkele glazen verkwikkende drank, wel eens misloopt⁷. De herberg uit deze periode is zeker één van de plaatsen waar gedragspatronen worden aangeleerd⁸. Verbaal geweld is een van die sterk geritualiseerde handelingen die men zich onder meer in de kroeg eigen maakt. Het is juist de uitdagende taal die op deze plaats gesproken wordt, alsook de eruit voortvloeiende scheldpartijen en gevechten, die hierbij een belangrijke rol spelen. Op deze manier wordt aangeleerd waarop men zeker moet reageren en hoe men dit kan doen.

Hoog tijd om eens te kijken hoe het eraan toegaat als het 'au sérieux' is⁹. In deze gevallen gaat het om een langere tijd bestaande grief die door iemand op een door hem gekozen plaats en tijdstip tot een climax gedreven wordt. Op 14 december 1770 loopt Jacques Leclerc op de vismarkt recht op Catherina Lavendij af, kijkt haar in de ogen en

scheldt haar de huid vol. Xaverius Santfort, een getuige, vermeldt dat hij Leclerc voor het conflict heeft ontmoet en dat deze hem gezegd heeft dat hij Catherina op de markt zou gaan opzoeken om haar de huid vol te schelden¹⁰. Hij is duidelijk niet de enige die dergelijke aanvallen plant. Op 11 mei 1770 laat Anthonius Vanderveken Jacobus Coulon halen om hem een flinke bolwassing te geven. Het is niet uitzonderlijk dat de aanvaller zijn tegenstander hiervoor thuis laat ophalen¹¹. Hij kan zich echter ook zelf naar zijn tegenstander begeven, op voorwaarde dat deze zich op een voor het conflict geschikte plaats bevindt. Het is opvallend dat de plaats en het tijdstip zeer goed gekozen worden. Er is duidelijk nood aan een omvangrijk publiek. Dergelijke conflicten worden dan ook steeds uitgevochten op plaatsen waar veel mensen aanwezig zijn. De markt of een goed gevulde herberg lijken het best geschikt. Als men bedenkt dat het publiek een belangrijke rol zal spelen in een dergelijk treffen, kan dit niet verwonderen. Juist zij zullen de scheldwoorden zo krachtig maken en het kan dan ook niet verwonderen dat de aanvaller dit publiek zoekt. De aanwezigen komen op het gebeuren af voor het geboden spektakel. Iemand aan het werk zien die verbaal van wanten weet is altijd een evenement. Sneuvelende reputaties zijn dat ook. Dit verklaart niet alleen de grote toeloop van mensen bij een dergelijk gebeuren maar ook de

grote interesse voor een studie over verbaal geweld. De omstanders spelen ook hun rol. Zij zijn voor het spektakel gekomen en zullen ook spektakel eisen. Zij juttten de betrokkenen op en drijven ze verder.

Dat het publiek in de eerste plaats op een spektakel afkomt mag niet laten vergeten dat verbaal geweld op zich een dooernstige zaak is. De erin betrokken partijen zetten hun reputatie op het spel en die is, zeker in deze maatschappij, erg belangrijk. Paradoxaal genoeg is het het spektakel-kijkende publiek dat een reëel oordeel over de partijen zal vellen. Niet enkel hun podiumkunsten worden beoordeeld maar hun prestatie zal gevolgen hebben op hun reputatie. Het oordeel van de omstanders en de geruchten over het gebeurde die verder hun ronde zullen doen, worden voor een deel door het spektakel gevormd. Dit sluit niet uit dat de gevolgen van dit oordeel reëel zijn voor de reputaties van de erbij betrokken personen. Het publiek zal zich bij het (ver)oordelen even goed door de vorm van de argumenten (het spektakel) als door hun eventuele inhoud laten leiden. We hebben ons tot nu echter beperkt tot het effect van de woorden en het geleverde spektakel in het algemeen.

De vraag waarom iedereen verbaal geweld zo een spektakel vond (en vindt) benadrukt de kracht van de gebruikte woorden. Scheldwoorden hebben dan ook ongetwijfeld zeer veel aandacht gekregen in studies over verbaal geweld. Dit is gedeeltelijk zo omdat een uitgebreide scheldwoordenschat steeds

de aandacht trekt. Een verzameling originele scheldwoorden is bovendien technisch gezien een vrij makkelijk binnen te halen schat. Spijtiggenoeg zie je als je je meer in de inhoud van de conflicten gaat verdiepen al snel dat de gebruikte woorden op zich niet zoveel te vertellen hebben. Ze zijn meestal vrij inhoudsloos en raken de kern van de zaak niet. Het zijn echte scheldwoorden en ze worden altijd gebruikt, wat er ook aan de hand is. Als ze oorspronkelijk al iets betekenen (zoals dat bijvoorbeeld duidelijk het geval is met dief of hoer) dan wordt vlot over deze betekenis heengegaan¹². Je kan zeggen dat ze hoogstens verwijzen naar een ruim betekenisveld. Vrouwen worden zo regelmatig voor 'hoer' uitgescholden als ze verdacht worden van diefstal¹³. 'Hoer' verwijst dan inhoudelijk hoogstens naar iets wat je laakbaar gedrag zou kunnen noemen. De meeste scheldwoorden zijn, wat de inhoud ervan betreft, gelijkaardig. Het verbale aspect is dan ook moeilijk afzonderlijk interpreteerbaar. Ik ben natuurlijk niet de eerste die iets dergelijks verkondigd. Er is meer op gewezen dat woorden slechts betekenis krijgen door de intonatie en de gebaren die ermee samengaan. Historici baseren hun onderzoek echter hoofdzakelijk op geschreven stukken waardoor een groot deel van deze extra factoren verloren gaan. Dit is zeker zo, maar je kan ook een ander niet verbaal aspect benadrukken: de context. Scheldwoorden worden dan bijna betekenisloze woorden, maar zij reageren in zekere zin als jokers in een kaartspel. Ze hebben de neiging de

betekenis aan te nemen die van hen verwacht wordt. Ieder zal zijn grieven tegen de betrokkene in deze woorden weerspiegeld zien. Het is eerder de beeldende kracht van de term dan zijn inhoud die het gebruik ervan rechtvaardigt. Een redelijk mens kan ze nooit zomaar over zich heen laten gaan, ook al is hetgeen ze insinueren absurd. Het zijn woorden met weinig betekenis maar met zeer veel kracht. In deze zin spreken de in de processen gebruikte woorden voor zichzelf, en zou het zonde zijn ze hier niet bij te voegen. Het wordt duidelijk dat deze termen andere woorden en handelingen zullen uitlokken zonder dat daar verder een logische reden toe lijkt. Je kan dan ook stellen dat verbaal geweld, voor zover het scheldwoorden betreft, een grotendeels geritualiseerd spektakel is.

Op dit punt gekomen werd ik me ervan bewust dat dit niet in alle gevallen opging. De gebruikte woorden hadden soms wel betekenis. Op 11 augustus 1774 wordt een zekere Martinus Mortier door de schepenbank verhoord. Deze zou namelijk niet enkel zijn vrouw zowel thuis als in de herberg 'De Voorrose' voor hoer uitgescholden hebben hij zou er ook aan toegevoegd hebben 'dat sij haer laet ghebruycken van haeren soone Jan'. Hij moet vrij overtuigd geweest zijn van de activiteiten van zijn vrouw want hij heeft ook de pastoor van Akkergem aangepakt met de woorden: 'dat hij was eenen vuylcloot ende dat sijne vrouwe met hem ende den onderpastor te doen hadde'¹⁴. De hier gebruikte woorden hadden duidelijk wel

betekenis. Het gaat in deze gevallen echter duidelijk om beschuldigingen waar we het hierboven over beledigingen hadden¹⁵. Waarin zit hem dan het verschil. Op het eerste zicht lijkt dit misschien evident. Toch is het dat niet helemaal. Zeker niet als we bedenken dat beledigingen ook een in zekere mate beschuldigend karakter hebben. We mogen namelijk aannemen dat de aanvallende partij zich over iets te beklagen heeft.

In een aantal gevallen is het onderscheid wel duidelijk. Ik denk dan aan gevallen waar de intentie van de aanvaller duidelijk enkel beschuldigend is. Zo beschuldigt de herbergier uit 'Den Cockkelder' op 10 november 1771 enkele klanten van diefstal nadat er de vorige avond een tinnen schotel verdwenen is. In het begin lijkt alles goed te lopen. De aangesproken klanten bekennen de diefstal niet maar beloven wel de waard te vergoeden. Als ze dezelfde avond echter geen drank meer krijgen gaan ze hels tekeer¹⁶. Het lijkt erop dat in dergelijke gevallen een verdachte diskreet wordt aangesproken met de bedoeling tot een regeling te komen. Het komt hier enkel tot schelden als de verdachte de gebruikte woorden of daden als beledigingen opvat en er zelf anderen bij gaat betrekken¹⁷.

Daarnaast zijn er ook een aantal gevallen waar iemand voor een vrij beperkt publiek een misdrijf in de schoenen geschoven krijgt met de bedoeling hem in diskrediet te brengen. Zo wrijft Christoffel Cauwenberghe Johannes Wallez op, 1 januari 1773 in de herberg

'De Clocke' een moord aan. Dit geval verschilt sterk van alles wat we tot nu toe gezien hebben omdat het over een concreet misdrijf gaat. De beschuldiging lijkt echter geen enkele grond te hebben en het is zeer moeilijk iets meer over de motieven ervoor te zeggen. Het effect is wel duidelijk. Wallez is na dit voorval helemaal geïsoleerd en moet wel bij de schepenbank gaan aankloppen om zijn sociaal leven weer uit het slop te krijgen¹⁸.

Wat overblijft zijn de 'gewone' beledigingen. Hier wordt niemand concreet beschuldigd. De termen die gebruikt worden verwijzen wel naar misdrijven, maar die inhoud is als gezien niet reëel. Juist de verwijzing naar een niet gebeurd misdrijf geeft scheldwoorden hun kracht en laat toe vaag te blijven omtrent de concrete grief tegen de ander. Daarnaast blijft ook het waardensysteem waarop de 'beschuldiging' zich beroept erg vaag. Daarin zit hem dan ook het grootste verschil met echte beschuldigingen. Die vereisen namelijk enerzijds een concrete gebeurtenis en anderzijds een vrij duidelijk waardensysteem om die gebeurtenis te beoordelen. Beide zijn bij scheldpartijen niet aanwezig. Juist het niet duidelijk gesteld zijn van de waarden waarop de aanvallende partij zich beroept laat het spektakel zijn kans en maakt beledigingen zo boeiend. Je kan er alle wegen mee uit. Het is ook dit fenomeen dat de speelscompetitieve herbergrel in de hand werkt. Het is juist op het moment dat de normen vervagen dat deze rel zijn hoofd opsteekt. Er is zelfs meer. Door het ont-

breken van een concreet waardensysteem wordt het mogelijk via beledigingen minder gekende waardensystemen te onderzoeken¹⁹.

We kunnen verbaal geweld zien als een ruim verspreide vorm van rechtspraak die zich op een eerder aangevoeld dan geconcretiseerd waardensysteem baseert. Toch moeten we hiermee oppassen. Dagelijkse spanningen spelen zeker een rol bij dit soort conflicten. Toch moeten de klachten een zekere grond hebben wil men de omstanders erin kunnen betrekken.

Er zijn naast gelijkenissen ook grote verschillen tussen verbaal geweld en het gerecht. Deze worden extra in de verf gezet door het feit dat deze studie hoofdzakelijk op processtukken gebaseerd is. We zagen dat verbaal geweld enerzijds een aan het gerecht analoge functie kan hebben en dat anderzijds de mogelijkheid bestaat zich via verbaal geweld op een alternatief waardensysteem te beroepen. We mogen bovendien stellen dat verbaal geweld in de hier behandelde periode nog steeds de gewone manier is om een alledaags conflict te beslechten. Daar komt bij dat in de hier behandelde periode in Gent ook de gebuurten functioneerden. Deze bemiddelden onder meer bij scheldpartijen en hadden de mogelijkheid boetes op te leggen voor dergelijke vergrijpen. Spijtig genoeg hebben deze gebuurten niet zoveel geschreven stukken nagelaten. Bovendien lijkt het erop dat in de hier behandelde periode het aanzien van de dekens die aan het hoofd van deze gebuurten stonden achteruitgaat. Toch

wordt in verschillende processen melding gemaakt van een voorafgaande behandeling door de gebuurte. Dit lijkt de gewone gang van zaken te zijn en een rechtzaak rond verbaal geweld die zonder de bemiddeling van de gebuurten tot stand komt is dan zeker geen gewone zaak²⁰.

We moeten het nog even over een ander verschil tussen verbaal geweld en een rechtszaak rond verbaal geweld hebben. We hebben verbaal geweld van beschuldigingen onderscheiden door te wijzen op enerzijds de weinig concrete manier waarop de grieven geuit worden en anderzijds op het vrij vage karakter van het waardensysteem waarop men zich beroept. Voor de rechtbank liggen de zaken natuurlijk anders. Deze baseert zich op een veel duidelijker gesteld waardensysteem en zal bijgevolg geneigd zijn beledigingen als beschuldigingen te behandelen. Er is natuurlijk niets bijzonder aan de hand als de beschuldiging de scheldpartij zelf is, maar dat is lang niet altijd zo. Als de beschuldiging de scheldpartij zelf was zou de schepenbank moeten uitzoeken of de scheldpartij heeft plaatsgevonden en op wie zijn initiatief dit is gebeurd. Meestal gebeurt echter iets anders. De schepenbank zal eerder gaan uitzoeken welke grieven de aanvaller had en of deze de scheldpartij rechtvaardigden²¹. Zij zal met andere woorden de belediging als een beschuldiging aanzien en deze beschuldiging aan haar eigen waarden meten. Je zou dus kunnen stellen dat verbaal geweld in deze periode in de praktijk niet strafbaar is. Onterechte

beschuldigingen zijn dat daarentegen wel. Het is dan ook opvallend dat kapitein Bautier van het regiment Losrios in een brief van 29 januari 1771 waarin hij zich erover beklagt door een vrouw die met een van zijn soldaten optrekt uitgescholden te zijn, de aangeklaagde 'une pareille saloppe' noemt en bovendien zonder schroom vermeldt de beschuldigde al een aantal keer op straat uitgescholden te hebben²². Hij weet duidelijk dat dit geoorloofd is. Dit is bovendien niet het enige geval. In de zaak tussen Jacques Leclerc en Catherina Lavendij vermeldt de getuige Santfort, alsof het de normaalste zaak van de wereld is, dat hij Leclerc verschillende keren in het openbaar voor 'honsvot' uitgescholden heeft²³.

In één geval is de overheid echter wel bereid onvoorwaardelijk tegen verbaal geweld in te gaan. Als zij zelf (rechtstreeks of onrechtstreeks) bij de zaak betrokken is zal zij ook tegen zuivere scheldpartijen optreden. Het valt dan ook op dat dit in ongeveer de helft van de zaken in verband met 'serieus' verbaal geweld het geval is. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de overheid ook zelf aanwezig is in de hierboven vermelde scheldpartij tussen Catherina Lavendij en Jacques Leclerc. Beide blijken namelijk door die overheid uit de echt gescheiden te zijn. Als Jacques Leclerc zijn ex-vrouw in het openbaar uitscheldt, heeft hij het tegelijkertijd duidelijk op de overheid die deze beslissing genomen heeft gemunt. Deze overheid is zich daar, net als het toegestroomde publiek, duidelijk van bewust en besteed

Bijlage 1: Beledigende termen tegen mannen en vrouwen gebruikt.

Scheldwoorden	Mannen	Vrouwen	Totaal
Deugeniet(e)	18	7	25
Schelm	12		12
Jean foutre	11		11
Hondsvod	9	1	10
Hoer, Putaine		8	8
Dief	8		8
Canaille	1	4	5
Contenhoofd	4		4
Brootrat	4		4
Vagebont	4		4
Vuylclood	4		4
Macreau, Hoerevooght	3	1	4
Garce		3	3
Leugenaar	3		3
Beest	2		2
Diefleider	2		2
Imbecil	2		2
Geus(e)	1	1	2
Tevejonck	1		1
Pandoer	1		1
Galgewachter	1		1
Hiete teve		1	1
Cocquin	1		1
Schendeventer	1		1
Soldatenras	1		1
Rostenkop	1		1
Plaquet	1		1
Eerdief	1		1
Moordenaar	1		1
Baestroper	1		1
Gaillard	1		1
Charletan	1		1
Saletin	1		1
Etourdi	1		1
Sot	1		1
Fat	1		1
Saloppe		1	1
Fraudeur	1		1
Rusemaecker	1		1
Zielverkoper	1		1
Foutu vieudas	1		1
Joli Coeur		1	1
Bedriegster		1	1
Verleidster		1	1
Totaal	109	29	138

juist om deze reden zo veel aandacht aan de zaak²⁴. Dit is ook het geval als 'chirurgijn' De Paepe op 17 maart 1771 beweert dat zijn collega 'Petit Jean' een 'charlatan' is. Het geval zou de schepenbank waarschijnlijk niet eens geïnteresseerd hebben ware het niet dat de genoemde 'Petit Jean' door de Staten van Vlaanderen was bekroond met een gouden medaille en een geldsom²⁵. De woorden van De Paepe worden natuurlijk gretig herhaald en op die manier komt de overheid in rechtstreeks conflict met het oordeel van 'de straat'. Zij zal haar krachten echter niet tegen al de mensen die erbij betrokken zijn kunnen richten, maar zal genoodzaakt zijn enkel diegene die de concrete oorzaak van de onlust geweest is aan te vallen. Herbergen lijken bij dit soort verbaal geweld trouwens een belangrijke rol gespeeld te hebben. Ze bieden een ideale omgeving om dergelijke geruchten te verspreiden. Bovendien kan er ook rustig over het geval nagekaart worden.

Besluitend kunnen we zeggen dat de relatie tussen verbaal geweld en herbergen veelzijdig is. Niet alleen zijn herbergen één van de uitverkoren plaatsen om conflicten verbaal uit te vechten, ze spelen ook een zeer belangrijke rol bij het aanleren van de spelregels ervoor. Deze spelregels zijn behoorlijk ingewikkeld. De interpretatie wordt bovendien nog bemoeilijkt door het feit dat de bronnen zelf opgesteld zijn door een overheid die ten eerste vaak zelf bij de zaak betrokken is en die ten tweede een behoorlijk afwijkende kijk heeft op het

gebeuren. Ten derde moet benadrukt worden dat diezelfde overheid zo al argwanend kijkt naar alles wat zich in de herberg afspeelt.

NOTEN

Afkortingen: OA (Oud archief), SAG (Stadsarchief Gent).

1. Zie o.m. KEUNEN (A.) en ROODENBURG (H.). *Inleiding*. In: KEUNEN (A.) en ROODENBURG (H.) red. *Schimpn en schelden: eer en belediging in Nederland ca. 1600 - ca. 1850*, *Volkskundig bulletin*, 18, 1992, 3, p. 289-293; DE WAARDT (H.). *De geschiedenis van de eer en de historische antropologie. Een voorbeeld van een interdisciplinaire aanpak*. *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 23, 1997, p. 334-354.
2. VAN BOSSCHE (M.). *Verbaal geweld en herbergen: Gent 1770-1774*. Gent, RUG, onuitgegeven licentiaatverhandeling, 1995.
3. In niet minder dan 52 van de 67 herbergconflicten komt het tot een fysiek treffen. Meer details zijn te vinden in VAN BOSSCHE (M.). *Op. cit.*, p. 40 e.v.
4. SAG, OA, 213, 230, 28/2/1770.
5. Zie onder meer het hierboven vermelde conflict en SAG, OA, 213, 239, 16/1/1772 e.a.
6. KEUNEN (A.). *Ongaarne beschimpt en bevekt*. In: KEUNEN (A.) en ROODENBURG (H.) red. *Schimpn en schelden: eer en belediging in Nederland ca. 1600 - ca. 1850*, *Volkskundig bulletin* 18.3, 1992, p. 415-427; DINGES (M.) *Weiblichkeit in Mänlichkeitsritualen? Zu Weiblichen Taktiken im Ehrenhandel in Paris im*

18. Jahrhundert. *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, 18, 1991, 2, p. 71-98.
7. Beledigende uitspraken zijn in de herberg schering en inslag. Wat zich ook uit in een grote scheldwoordenschat. Zie hierover VAN BOSSCHE (M.). *Op. cit.*, p. 106-113.
  8. MUCHEMBLED (R.). *De uitvinding van de moderne mens. Collectief gedrag, zeden, gewoonten van de middeleeuwen tot de franse revolutie*. Amsterdam, 1990, p. 176; BRENNAN (T.). *Public drinking and popular culture in eighteenth century Paris*. Princeton, New Jersey, 1988, p. 315. ELEWAUT (G.). *Herbergen in Gent*. Gent, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1985; ELEWAUT (G.). *Herberg en overheid. Politieonele een fiskale aspecten van het overheidsop-treden betreffende herbergen in de Zuidelijke Nederlanden en in het bij-zonder in Gent, 17de-18de eeuw. Handelingen van de maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, XL, 1986, p. 111-158.
  9. Zie ook VAN BOSSCHE (M.). *Op. cit.*, p. 44-47.
  10. SAG, OA, 213, 227, 18 & 19/12/1770
  11. SAG, OA, 213, 230, 12/5/1770.
  12. Toch lijken niet alle bij scheldpartijen gebruikte woorden dezelfde waarde te hebben. Zie hierover VAN BOSSCHE (M.). *Op. cit.*, p. 115-118.
  13. KEUNEN (A.). *Op. cit.*, p. 425. Zie ook VAN DE POL (L.). *Het Amsterdams hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw*. Amsterdam, Wereldbibliotheek, 493 p. (bijvoor-beeld p. 30-35 en 78-81).
  14. SAG, OA, 213, 245, 11/8/1774.
  15. Zie ook VAN BOSSCHE (M.). *Op. cit.*, p. 110 e.v.
  16. SAG, OA, 213, 234, 20/11/1771.
  17. Beschuldigingen vragen eigenlijk eer-der een aparte behandeling, er wordt in deze context dan ook niet verder op ingegaan.
  18. SAG, OA, 213, 244, 7/1/1773.
  19. In een aantal gevallen wordt expliciet naar dit waardenconflict verwezen. Zie o.m. SAG, OA, 213, 248, 7/3/1774 & SAG, OA, 213, 227, 18 & 19/12/1770.
  20. LIS (C.) en SOLY (H). *Neighborhood and Social change in West European Cities, International Review of Social History*, 38, 1993, p. 1-30.
  21. Zie bijvoorbeeld SAG, OA, 213, 227, 27 & 28/8/1770.
  22. SAG, OA, 213, 232, 29/1/1771
  23. SAG, OA, 213, 227 18 & 19/12/1770
  24. SAG, OA, 213, 227 18 & 19/12/1770. Weerstand tegen gerechtelijk ingrijpen wordt trouwens in verschillende studies aangehaald als een belangrijke oorzaak van verbaal geweld. Zie o.m. KEUNEN (A.). *Op. cit.*, p. 421; CASTAN (N.). *The arbitration of disputes under the Ancien Régime*. In: BOSSY (J.) red. *Disputes and settlements. Law and human relations in the West*, Cambridge, 1983, p. 235.
  25. SAG, OA, 213, 232, 18/3/1771

DE STRAFRECHTELIJKE BETEUGELING VAN SMAAD EN BELEDIGINGEN IN VLAANDEREN IN DE NEGENTIENDE EEUW: EEN VERKENNING

Karel Velle

"Le domaine des injures est extrêmement révélateur des inconscients et des mentalités"¹

I. Inleiding

De strafrechtsgeschiedenis en de historische criminologie zijn onderzoeksdomeinen die de afgelopen jaren op een groeiende belangstelling kunnen rekenen, niet enkel bij sociologisch geïnteresseerde rechtshistorici of bij historisch geïnteresseerde criminologen. Ook binnen de 'klassieke' onderzoeksdomeinen zoals de sociale en mentaliteitsgeschiedenis, de regionale en lokale geschiedenisbeoefening, de geschiedenis van het platteland of de vrouwengeschiedenis, komen opsporing en bestraffing van misdrijven of conflictbeslechting van geschillen steeds meer aan bod². Deze groeiende aandacht, vooral dan wat de 19de eeuw betreft, houdt uiteraard verband met de toenemende interesse voor de recente geschiedenis van het strafrecht en van de strafrechttoepassing³ maar ook met de (her)ontdekking of (her)waardering van gerechtelijke archieven voor verschillende vormen van historisch onderzoek⁴.

Uit internationaal onderzoek blijkt dat gerechtelijke archieven niet alleen rijke bronnen zijn voor rechtshistorisch onderzoek maar bovendien bijzonder revelerend kunnen zijn voor de studie van menselijke gedragingen en aanvullende informatie bieden voor het onderzoek van sociale verhoudingen, voor de studie van normering, conflictbeheersing, sociale controle en repressie bin-

nen bepaalde gemeenschappen, voor de studie van verschillende aspecten van het dagelijks leven (materiële cultuur, taalgebruik, religiositeit) of voor onderzoek in verband met de rol van de vrouw. Een groot gedeelte van de informatie die Frédéric Chauvaud gebruikte voor het schrijven van zijn boek uit 1995, een sociale en culturele geschiedenis van het 19de-eeuwse platteland van Île de France, putte hij uit strafdossiers van de correctionele rechtbanken en van de hoven van assisen⁵. Ook voor de studie van de acceptatie van 'de staat' (en van het nationale rechtssysteem - 'le judiciaire' -) als regulerende en normerende macht vormen gerechtelijke archieven bronnen van eerste rang⁶. "Criminalité et délinquance reflètent la nature et la forme des rapports sociaux, mettent à jour les tensions sociales. Plus généralement, chaque procès, par les témoignages qu'il recense, nous fournit des 'tranches de vie' que peu d'autres sources peuvent donner. C'est uniquement dans ces dossiers judiciaires que l'on peut retrouver les paroles du peuple, des journalistes ou des cultivateurs qui ne laissent pas de mémoires"⁷, aldus de sociaal historicus van de Franse 19de-eeuwse justitie Jean-Claude Farcy in een artikel uit 1977. Ook Alain Corbin wees, in een zeer inspirerend methodologisch artikel uit 1991 over de geschiedenis van verschillende vormen van geweldpleging

op het Franse platteland in vorige eeuw, op de grote bronwaarde van rechtbankarchieven en gerechtelijke bronnen in het algemeen: "l'archive judiciaire permet de percevoir la façon dont une population se pensait, se représentait la société englobante, ressentait les émotions, se forgeait une identité. Par sa fragmentation même, par ses fulgurances, cette source permet de percevoir le social en permanente production"⁸.

II. Kleine criminaliteit

De criminaliteitsgeschiedenis van de 19de eeuw was lange tijd vrijwel uitsluitend gefocust op de misdrijven die met zware of criminele straffen werden bestraft: banditisme, moord en doodslag, seksuele misdrijven e.d. Sinds het einde van de jaren 1980 kan ook de strafbaarstelling van de zgn. 'alltägliche Kriminalität', van de kleine of 'lichte' criminaliteit, op een groeiende historische interesse rekenen⁹. Het gaat om die categorieën van gedragingen en handelingen die door de (straf)wetgever als overtredingen ('contraventions') werden aangeduid of om wanbedrijven die niet door de correctionele rechtbank maar die op verzoek van het Openbaar Ministerie naar een lagere strafrechtbank werden verwezen ('les petits délits jugés en simple police'). In dit verband werd de technische term 'contraventionalisering' gebruikt. Net zoals in de ons omringende landen werd die lagere rechtsmacht ook in België uitgeoefend door de vrederechter die in de 19de

eeuw een belangrijke strafrechtelijke bevoegdheid had en in die hoedanigheid als politierechter optrad.

Onder de categorie van de kleine misdrijven en 'bagatellen' vielen bv. lichte vormen van geweldpleging ('violences légères, sévices'), kruimeldiefstallen, stroperij en diefstal van veldvruchten of *maraudage* (aardappelen, appelen en ander fruit, gras, klaver: art. 34 van de Wet van 17 sept.-6 okt. 1791), nachtlawaai, overtredingen tegen de bos-, vis- of verkeerswetgeving, het lopen over de spoorlijn of in andermans weiden¹⁰, het afvuren van een geweer wanneer een bruiloft aan de gang was of in het openbaar viool spelen¹¹, politiereglementen van de voorgevel van het gemeentehuis scheuren, het weigeren zich in het bevolkingsregister in te schrijven of het weigeren bareelrechten te betalen ("refus de payer barrière": Wet van 18 maart 1833, art. 5), het niet doorlaten van de diligence, het stelen van mest op andermans akker, het werpen van stenen of vuilnis, het urineren op straat, het verkopen van waren vóór de officiële opening van de markt, het hoeden van dieren in andermans weiden, het gebruik van niet herijkte maten of gewichten (art. 4 en 8 van de Wet van 1 oktober 1855), het overtreden van de vigerende lokale of provinciale regelgeving (politieverordeningen)¹², beesten aan hun lot overlaten, lichte vormen van vandalisme, paard en kar onbeheerd achterlaten op de openbare weg ('abandon de voiture sur la voie publique') en rijden met een voertuig zonder nummerplaat (art. 475, 3° S.W. en art. 34 van het Decreet

van 23 juni 1806). Ook bepaalde lichte vormen van belediging of 'misdaden tegen de eer' ('schendwoorden', 'injurien') behoorden tot de categorie ongeoorloofde feiten en handelingen die in Europa in grote getale door de lagere rechtsmachten werden beoordeeld (de 'juge de paix' in Frankrijk en België, de 'justice of the peace' in Engeland, de kantonrechter in Nederland, enz.)¹³. Grove beledigingen of smaad aan het adres van de autoriteiten (veldwachter, politiecommissaris, burgemeester), doorgaans gecombineerd met lijfelijk geweld, waren wanbedrijven en werden door de correctionele rechtbanken beoordeeld.

Binnen het brede scala van misdrijven en overtredingen zijn de beledigingen een bijzonder interessant onderdeel, niet in het minst omdat het een aspect van het dagelijks leven betreft dat ons in staat stelt te peilen naar de gevoeligheid van een samenleving (of van groepen in die samenleving) of de tolerantie ten aanzien van inbreuken op de goede naam, voor aantasting van de 'eer' van een individu of een familie¹⁴. Sommige vormen van verbaal geweld vertroebelden zodanig de openbare orde en de verhoudingen binnen een gemeenschap dat ze aanleiding gaven tot relletjes, afrekeningen en geweldpleging.

Naar de bestraffing van belediging en naar de cultuurhistorische betekenis van verbaal geweld in het verleden werd in het buitenland reeds heel wat onderzoek verricht, zowel voor het ancien régime¹⁵ als voor de nieuwste tijden¹⁶ en zowel door rechthistorici als door cultuur-

tropologen¹⁷ en sociaal historici. In België is dit vrijwel braakliggend terrein, zeker voor wat de 19de eeuw betreft. In deze bijdrage willen wij deze leemte enigszins opvullen en wel door twee zaken onder de aandacht te brengen. Ten eerste zal hierna kort ingegaan worden op de competentie van de rechtsprekende instanties, meer bepaald op de bevoegdheid van de Belgische vrederechter in de strafbaarstelling en bestraffing van 'banale' vormen van verbaal geweld. Daarna wordt, aan de hand van enkele voorbeelden uit de rechtspraak, nagegaan welke mogelijkheden archieven van de vrederegichten (en andere, gedrukte gerechtelijke bronnen) te bieden hebben voor de studie van de bestraffing van verbaal geweld. Dit artikel moet vooral een aanzet vormen tot verder onderzoek i.v.m. kleine criminaliteit in het algemeen, en i.v.m. de beledigingsproblematiek in de 19de eeuw in het bijzonder.

III. De strafbaarstelling van belediging

Het sociale- en gemeenschapsleven is steeds een bron geweest van voortdurende conflicten en spanningen. Binnen de intermenselijke verhoudingen hebben aanzien, reputatie en eer steeds een belangrijke rol gespeeld. De overheid kon bepaalde vormen van aanslagen op de eer van individuen niet ongestraft laten omdat deze een mogelijke bedreiging van de veiligheid, van de openbare rust en van de maatschappelijke orde

inhielden¹⁸. Reeds kort na de Franse Revolutie werd de vrederechter bevoegd voor de beoordeling van beledigingszaken, eerst in het kader van zijn burgerrechtelijke of civiele bevoegdheid en pas vijf jaar later ook op strafrechtelijk gebied.

Bij de instelling van de vredegerichten, bij het 'décret sur l'organisation judiciaire' van 16-24 augustus 1790 (Titel III, art. 1-12), bedacht de Franse wetgever de vrederechter met een bijzondere bevoegdheid (in civiele zaken) die hem toeliet kennis te nemen, hoe hoog de waarde van de zaak ook mocht zijn, van alle vorderingen (schadeclaims) op grond van mondelinge beledigingen, vechtpartijen en handtastelijkheden waarvoor de partijen geen klacht hadden ingediend (art. 10, 6°: 'Des actions pour injures verbales, rixes et voies de fait, pour lesquelles les parties ne seront point pourvues par la voie criminelle'). Deze bevoegdheid werd een halve eeuw later bevestigd in art. 7, 5° van de Belgische wet van 25 maart 1841 ('Loi sur la compétence en matière civile')¹⁹. Volgens art. 3, 6° van de wet van 25 maart 1876 betreffende de bevoegdheid²⁰ tenslotte nam de vrederechter in laatste aanleg tot een bedrag van 100 frank²¹ kennis van "de rechtsvorderingen betreffende schadevergoeding voor beledigingen vallende onder de bevoegdheid van de Politierechtbank en voor 'feitelijkheden' ('voies de fait')²² en kleine gewelddaden ('violences légères') waaruit noch slagen noch verwondingen zijn voortgevloeid"²³.

Inzake beledigingen was de vrederech-

ter op strafrechtelijke gebied bevoegd sinds de invoering van de 'Code des délits et des peines' van 4 brumaire jaar IV (25 oktober 1795)²⁴. In zware beledigingszaken, bv. waarbij vertegenwoordigers van de gevestigde orde (politie-commissarissen, burgemeesters, magistraten) het slachtoffer waren, deden vóór 1811 zelfs de criminele rechtbanken (de voorlopers van de hoven van assisen) uitspraak²⁵. In het Frans Strafwetboek van februari 1810 (bij ons ingevoerd in 1811) werd de persoonlijke eer beschermd door de invoerig van maar liefst 17 inbreuken, gaande van valse getuigenissen ('faux-témoignage', art. 361-366), over smaad ('outrage'), laster en eerroof ('calomnie, diffamation') tot beledigingen ('injures') (art. 367-378)²⁶.

Onder het regime van het Frans strafwetboek (periode 1811-1867) bestonden er drie categorieën 'beledigingen'. De eerste categorie betrof de grove beledigingen of smaad ('les calomnies'), "c'est à dire les injures accompagnées des caractères de publicité établis par la loi, et portant imputation de faits qui, s'ils existaient, étaient de nature à exposer celui contre lequel ils étaient articulés à des poursuites pénales, ou même seulement au mépris ou à la haine des citoyens" (art. 367 e.v. S.W. 1810)²⁷. De beledigingen die weliswaar publiek werden uitgesproken maar geen aantijging, beschuldiging of verwijt inhielden (art. 375 S.W. 1810) behoorden tot de categorie van de beledigingen 'stricto sensu' ('les injures proprement dites'). Voornoemde twee categorieën behoort-

den tot de groep van de wanbedrijven en werden in beginsel door de correctionele rechtbanken beoordeeld.

Alle overige vormen van belediging werden als overtredingen gekwalificeerd (art. 376 S.W. 1810)²⁸. De rechtbank van enkele politie (politierechtbank of 'tribunal de simple police')²⁹ beslechtte enkel overtredingen ('contraventions de simple police'), d.w.z. feiten die volgens de bepalingen van het nieuw wetboek konden bestraft worden met een boete tot 15 frank of met een gevangenisstraf tot vijf dagen, ongeacht de waarde van de eventueel inbeslaggenomen goederen (art. 137 (oud) Wetboek van Strafvordering (voortaan Sv.)). Art. 138 Sv. legde de bevoegdheid om kennis te nemen van politieovertredingen bij de vrederechter én bij de lokale autoriteiten ('maire'). Daar waar de wetgever van 1791³⁰ de gerechtelijke bevoegdheid in strafzaken volledig bij het lokaal bestuur legde en het wetboek van het jaar IV de jurisdictie exclusief aan de vrederechter toewees, werd deze bevoegdheid met de invoering van het Wetboek van Strafvordering in 1811 terug verdeeld. Art. 139 tot 165 Sv. bakenden de bevoegdheid van de vrederechter af, art. 166-171 hadden betrekking op de rechtsmacht van de 'burgemeester'. Bij art. 139 Sv. (oud) werd aan de vrederechter het exclusief recht verleend kennis te nemen van mondelinge beledigingen of 'injures verbales' die vielen onder de bepalingen van art. 471, 11° en 474 S.W. 1810³¹.

Bij de wet van 1 mei 1849 betreffende de rechtbanken van eenvoudige en cor-

rectionele politie ('Loi sur les tribunaux de police simple et correctionnelle') werden de bevoegdheden van de vrederechters, rechtsprekend in strafzaken, met ingang van 1 juli 1849, sterk uitgebreid. Afgezien van de politieovertredingen die de vrederechters krachtens het S.W. 1810 en krachtens andere strafbepalingen (gemeenteverordeningen³², provinciale reglementen³³, bijzondere wetten en algemene reglementen³⁴) werden voorgelegd, kregen zij voortaan het recht kennis te nemen van een aantal wanbedrijven waarvan de beoordeling tot dan toe aan de correctionele rechtbank voorbehouden was³⁵. Het betrof ondermeer grove beledigingen (smaad) voorzien bij het art. 375 S.W. 1810 (later vervangen door art. 448 S.W.)³⁶. Krachtens art. 1, 1° van de wet van 1849 werd de bevoegdheid van de vrederechter inzake smaad uitgebreid tot beledigingen die bestraft worden met een boete van 16 tot 500 frank, teruggebracht tot maximum 200 frank overeenkomstig art. 2 van de wet van 1849. De bevoegdheid van de vrederechter inzake beledigingen werd bij de invoering, op 17 mei 1867, van het Belgisch strafwetboek bevestigd door art. 561, 7° S.W.³⁷ We vermelden hierboven dat de vrederechter reeds vanaf 1841 kennis nam van burgerlijke vorderingen inzake smaad. Het was bijgevolg een kleine stap voor de wetgever om vanaf 1849 ook de politierechter volledig bevoegd te maken voor de behandeling van klachten inzake smaad³⁸.

Vanaf 1867 kregen de politierechters ook 'zware zaken' te beoordelen die hen

door de onderzoeksgerechten werden toegewezen in uitvoering van art. 4 van de wet van 4 oktober 1867 op de verzachtende omstandigheden ('les circonstances atténuantes'). De bedoeling van het bewuste art. 4 was vooral de correctionele rechtbanken te ontlasten van weinig belangrijke strafzaken. Het ging onder meer om inbreuken tegen bepalingen van het Belgisch Strafwetboek zoals laster en eerroof ('calomnie et diffamation': art. 448 en 444 S.W.), zware beledigingen en bedreigingen ('injures graves et menaces': art. 448 en 329 S.W.) en smaad en rebellie ('outrages et rebellion': art. 271 en 276 S.W.). Art. 561, 7° S.W. beschouwde zelfs als overtreding alle beledigingen andere dan deze voorzien in Hoofdstuk V, Titel VIII, Boek II S.W. "dirigées soit contre des corps constitués, soit contre des particuliers, c'est-à-dire les injures verbales, quel que soit le lieu, quelles que soient les circonstances dans lesquelles elles ont été proférées". Volgens het Strafwetboek van 1867 konden de eledigingen die niet in het openbaar werden uitgesproken bestraft worden met politiestraffen³⁹.

Dat in de 19de eeuw aan de bescherming van de eer en van de goede naam veel belang werd gehecht mag blijken uit de honderden bladzijden rechtspraak (jurisprudentie)⁴⁰ en uit de talloze rechtsgeleerde commentaren⁴¹ over de vele aspecten van de toepassing van de bepalingen van het Strafwetboek i.v.m. belediging, smaad, laster en eerroof. Zo was er een uitgebreide rechtspraak over de begripsomschrijving en de verschil-

lende bestanddelen van het misdrijf ('les caractères constitutifs'), over de openbaarheid, over het bewijs van de aange-tijgde feiten en de wijze van vervolging, over de bevoegdheid, over de verschonningsgronden en de verjaring, e.d. In de juridische vakpers werd vooral aandacht besteed aan grove belediging van gezagsdragers (magistraten, politieke mandatarissen, politieagenten) of aan laster en eerroof via de pers (bv. naar aanleiding van gemeenteraadsverkiezingen)⁴², maar ook 'geringe' zaken die vanuit juridisch oogpunt interessant waren kwamen aan bod⁴³.

IV. Gerechtelijke bronnen over belediging

Voor de 19de eeuw is ons geen onderzoek bekend naar de bestraffing van belediging op basis van gerechtelijke bronnen, hetzij in gedrukte, hetzij in niet-gedrukte vorm. Voor dit onderzoek moesten wij ons noodgedwongen beperken tot enkele steekproeven.

A. De gedrukte rechtspraak

Onderzoek in de juridische vakbladen leverde al vlug enkele tientallen interessante gevallen op, overwegend zaken van laster, smaad en grove belediging die door de hogere rechtscolleges werden beoordeeld (door de correctionele rechtbanken of door de correctionele kamers van de hoven van beroep en van het Hof van Cassatie). Voor de periode 1849-1867 raadpleegden wij *La Belgique judiciaire*, ongetwijfeld het

meest vooraanstaande juridisch vaktijdschrift op dat moment. Gebruik maken van de gerechtelijke bronnen in gedrukte vorm biedt ongetwijfeld voordelen: de informatie is vlot toegankelijk via systematische klappers (onderwerp) en via alfabetische en chronologische repertoria en de onderzoeker krijgt vaak vonnissen en arresten te lezen die in handschriftelijke vorm verloren zijn gegaan⁴⁴. Soms worden naast de tekst van de overwegingen van de rechtbank ook het rekwisitoor van het Openbaar Ministerie en uittreksels uit de pleidooien mee opgenomen. Vooral deze laatste twee elementen zijn belangrijk omdat de ‘papierneerslag’ van de tussenkomst van het parket en van de verdediging nooit in een gerechtelijk dossier (kunnen) steken. Een niet te versmaden voordeel van de gedrukte rechtspraak is dat men soms ‘ophefmakende’ zaken op het spoor komt die men via archiefonderzoek slechts moeizaam terugvindt. De gedrukte rechtspraak biedt als bron ook nadelen. De namen van de partijen zijn soms afgekort, wat identificatie van de actoren bemoeilijkt. In de aanhef tot het vonnis, waar de belangrijkste contextinformatie te vinden is, worden vaak passages geschrapt die strikt juridisch overbodig zijn. Verder heeft men geen zicht op de selectiecriteria die de redactie van het vakblad aan de dag hebben gelegd om arrest x of vonnis y wél op te nemen, en andere gerechtelijke uitspraken niet.

Enkele voorbeelden moeten het belang van de gedrukte rechtspraak als bron voor sociale, culturele en mentaliteitsge-

schiedenis helpen aantonen. Een eerste voorbeeld betreft de vrijspraak van ene Augustin Gilbert, bij vonnis van de correctionele rechtbank van Brussel van 24 februari 1855. Gilbert had de gewoonte om de werknemers van de stedelijke belastingdienst (‘het octrooi’) regelmatig allerlei scheldwoorden naar het hoofd te slingeren zoals ”saligots, esclaves, vauriens, fainéants, tas de paresseux”, eraan toevoegend ”qu’ils ne fassaient pas leur métier et qu’un enfant de quatre ans ferait mieux qu’eux leur besogne”. De rechter was van oordeel dat de feiten toch niet zwaar genoeg wogen om de man wegens laster of grove belediging te veroordelen: ”ces propos ne constituent point le délit de calomnie mais seulement des injures et des expressions outrageantes, proférées dans un lieu public qui, prévues par l’art. 375 du Code pénal, sont de la compétence des Tribunaux de simple police (art. 1 de la loi du 1er juin 1849)..”. De rechter verklaarde zich onbevoegd en de zaak werd naar de politierechter verwezen⁴⁵. De verwijzing mag dan op zuiver juridisch-technische gronden aanvaardbaar lijken, de uitspraak is wel typerend voor het normbesef omstreeks het midden van de 19de eeuw.

Een tweede zaak speelt zich af in de Oost-Vlaamse plattelandsgemeente Nevele waar eind 1862 een landbouwersfamilie zwaar te leiden had onder een massale rundveesterfte. Wanneer ook de boer kwam te overlijden geloofden zijn zonen dat hun huis behekst was (”croyant qu’il se passait chez eux des

choses surnaturelles”). De boerezonen haalden er een ongeschoeide karmeliet (‘père Jean’ uit Gent) bij ”pour venir exorciser leur ferme.. Celui-ci vint le 26 novembre. Il visita les étables, un lourd in-folio à la main et en marmottant des prières”.

Toen de rundveeziekte ook bij de buren toesloeg kregen deze laatsten argwaan en beschuldigen een buurman (een boomsnoeier) en zijn vrouw van hekserij. De beledigingen en verwijten gingen *crescendo*. De snoeier werd in de naburige boerderijen elke toegang ontzegd. Hij werd zelfs met zware mishandelingen bedreigd (”Ils allèrent même jusqu’à menacer de lui tirer les boyaux du ventre”). Het nieuws over de bidstonden en de duiveluitbanning van de karmeliet verspreidde zich razendsnel in de omliggende dorpen en ”lieten bij de plattelandsbevolking een diepe indruk na”. Het slachtoffer zag zich genoodzaakt zich bij de vrederechter burgerlijke partij te stellen en kreeg van de vrederechter genoegdoening. De rechter kende het echtpaar een schadevergoeding toe van 25 fr. en het vonnis moest gedurende drie weken, op kosten van de tegenpartij, aan de kerkdeur van de gemeenten Vinkt en Nevele uitgehangen worden. De erfgenamen van de overleden boer kregen daarenboven nog een boete van elk 5 fr. en moesten opdraaien voor de gerechtskosten ten belope van 17 fr. De rechter kwam tot die relatief zware beslissing omdat de beschuldiging van hekserij ”constitue une véritable offense, puisqu’aux yeux de la multitude ignorante, elle est de nature à blesser

l’épouse V.G. dans son honneur, sa réputation et sa fortune”⁴⁶.

B. Gerechtelijke archieven

Wat het onderzoek van beledigingszaken in gerechtelijke archieven betreft hebben wij ons moeten beperken tot die zaken die door een gerechtelijke beslissing (vonnis) werden afgedaan. Sleebestelde voor het Groningse platteland vast dat in de eerste helft van negentiende eeuw op het niveau van vredegerechten veel overtredingen afgedaan werden zonder formeel vonnis. Bij smaad en belediging zouden zelfs veel meer zaken geseponneerd zijn dan vervolgd⁴⁷. Voor de 19de eeuw zijn voor België echter geen bronnen voorhanden die een licht werpen op het optreden van de overheid zonder dat dit tot een veroordeling leidde. Compromis- en verzoeningsstrategieën hebben nu eenmaal niet tot veel geschreven bronnen geleid. We hebben echter geen redenen om aan te nemen dat op het niveau van de vredegerechten overtredingen of kleine inbreuken niet werden afgedaan zonder vorm van proces, bv. dank zij de bemiddeling van de veldwachter, de wijkagent of de burgemeester. Door de beperkingen van het bronnenmateriaal is onze aandacht uitsluitend uitgegaan naar die zaken die voor de rechter werden gebracht en eventueel gesanctioneerd werden.

Een bijkomende handicap voor onderzoek in de archieven van de lagere rechtbanken zijn opnieuw de beperkingen van het bronnenmateriaal. De griffies van de vredegerechten hebben wel-

iswaar een enorme hoeveelheid informatie nagelaten⁴⁸, maar die is niet (altijd) toegankelijk 'op onderwerp' zoals de meeste onderzoekers dit zouden wensen. Op de vele tienduizenden vonnissen bestaan in het beste geval chronologische repertoria die de essentiële informatie bevatten van het vonnis⁴⁹, d.w.z. het nummer van het vonnis, de namen en voornamen van de verdachten of betichten, hun leeftijd, geslacht, beroep en woonplaats, informatie over hun gerechtelijk verleden ('reeds 16 fr. boete opgelopen wegens inbreuken tegen visserijwetgeving', 'reeds drie maal veroordeeld'), het tijdstip en de plaats van het misdrijf, de aard van het misdrijf ('tapages injurieux', 'injures et voies de fait'), de naam en de hoedanigheid van de verbalisant (burgemeester, politiecommissaris, veldwachter, rijkswacht) en de wijze waarop het Openbaar Ministerie werd gevat (na een klacht of door proces-verbaal), de naam, voornaam, beroep en woonplaats van de benadeelde partij of slachtoffer, de gerechtelijke uitspraak (strafmaat, vrijspraak), de toegepaste wetsartikelen en het aantal getuigen 'ten laste' en 'ten ontlaste'. De chronologische repertoria zijn voor nogal wat gerechtelijke kantons verloren gegaan of in slechte materiële staat aan het rijksarchief overgedragen. Deze die toch bewaard bleven bieden in elk geval tal van mogelijkheden voor kwantitatief onderzoek, bv. in verband met de verhouding tussen het aantal mannen en vrouwen die zich schuldig maakten aan beledigingen, in verband met de geogra-

fische spreiding van de feiten, de strafmaat, e.d.

Voor twee Oost-Vlaamse plattelandskantons, Hamme en Geraardsbergen, voor dewelke wij voor de periode tussen 1849 en 1867⁵⁰ over een chronologisch repertorium konden beschikken⁵¹, legden wij een database aan. Alle beschikbare informatie werd voor elke beledigingszaak in een afzonderlijk record opgeslagen in vooraf gedefinieerde velden⁵². Er werden 398 records aangeemaakt. Wij hopen deze automatische kaartenbak in de toekomst nog te kunnen uitbreiden met informatie uit andere kantons. In vergelijking met het totaal aantal strafzaken behandelden de vrederechters een aanzienlijk aantal beledigingszaken. Wij deden de oefening voor het kanton Hamme. Tijdens de periode 1850-1867 (18 jaar) behandelde de vrederechter 848 strafzaken, waarbij in 180 gevallen (dit is 21 %) belediging één van de aanklachten was. De minimale en maximale waarden waren respectievelijk 5,6 % in 1854 en 43,1 % in 1861. Een eerste verwerking leidde reeds tot enkele vaststellingen. In de 398 zaken van verbaal geweld (eventueel in combinatie met andere strafbare feiten) werden 655 personen voorgeleid, 526 mannen (80,3 %) en 129 vrouwen (19,7 %)⁵³. Over de verhouding tussen mannen en vrouwen bij de slachtoffers hebben we voorlopig nog geen cijfers. Hiervoor dienen alle vonnissen systematisch uitgeplozen te worden. Voor 293 beklagden hield de aanklacht (of één van de aanklachten) verband met nachtlawaai ('bruits ou tapages injuri-

eux ou nocturnes, troublant la tranquillité des habitants', 'tapages injurieux') (art. 479, 8° S.W. 1810). In de meeste gevallen ging nachtlawaai gepaard met lichte vormen van vandalisme (art. 479, 1° S.W. 1810).

Van de groep van 293 betichten werden 142 personen gestraft met een gevangenisstraf van meer dan vijf dagen (art. 480, 5° S.W. 1810). 145 personen werden veroordeeld wegens lichte beledigingen (overtreding van art. 471, 11° S.W. 1810). Bij 41 personen viel de overtreding onder de bevoegdheid van de correctionele rechtbank (bv. in de gevallen waarbij lasterlijke aantijgingen in het openbaar werden uitgesproken, art. 375 S.W. 1810, of indien er sprake was van fysieke geweldpleging) en werd de zaak, wegens zgn. 'verzachtende omstandigheden' bij bevelschrift van de raadkamer van de rechtbank van eerste aanleg naar de politierechter verwezen⁵⁴. 32 personen werden veroordeeld op grond van art. 605, 8° van het wetboek van het jaar IV wegens 'rixes, attrouplement injurieux ou nocturnes, voies de fait et violences légères'. Ruim 18,6 % van het aantal betichten (122 op 655) werden vrijgesproken, meestal wegens gebrek aan bewijs of wegens verzachtende omstandigheden. Als reden voor de vrijspraak werd soms ingeroepen dat de dader door het slachtoffer of de aanklager werd uitgedaagd ("les paroles injurieuses prononcées par suite de provocation")⁵⁵. Op 5 november 1858 bijvoorbeeld sprak de vrederechter van Geraardsbergen de 20-jarige landbouwster uit Tollembeek Adèle Carlier

vrij wegens beledigingen aan het adres van Auguste Van Den Putte, bareelwachter in Onkerzele omdat "l'injure n'étant pas assez caractérisée"⁵⁶. Hetzelfde gebeurde met François Van Damme, voerman uit Waasmunster, die op 31 mei 1855 in een beledigingszaak werd vrijgesproken omdat hij zou zijn uitgedaagd. In deze laatste zaak getuigden drie personen ten laste van de beklagde, en drie personen 'ten ontlaste'⁵⁷. In de zaken die wij onderzochten was het eerder uitzondering dan regel dat op de zitting getuigen 'ten ontlaste' aanwezig waren.

De rechtbank werd in 356 van de 398 zaken gevat door een proces-verbaal van de politiecommissaris (meestal na een klacht van de benadeelde partijen). In 32 gevallen was de burgemeester of de dienstdoende schepen de verbalisant, in de overige 10 gevallen de rijkswacht of de veldwachter. Dat de meeste zaken werden ingeleid door een klacht van de benadeelde partij wijst op de relatieve toegankelijkheid van het gemeentelijk repressieapparaat, dat optrad als bemiddelaar tussen de rechtzoekende en het rechterlijke macht⁵⁸. Onder de betichten vinden we zowat alle sociaal-economische groepen: landbouwers, fabrieksarbeiders, dagloners en huishoudpersoneel, kantwerksters en spinsters, handelaars, wevers, meubelmakers, schoenmakers, colporteurs, enz. Onder de beklagden vinden we 31 herbergiers en herbergiersters. Dit hoeft ons niet te verwonderen. Herbergen waren plaatsen waar de partijen, vaak burens of verwanten, elkaar ontmoetten en de plaats bij

uitstek waar beledigende woorden vielen⁵⁹.

Sommige beklagden waren niet aan hun proefstuk toe. Pierre Bombeke bijvoorbeeld, de 23-jarige arbeider uit Geraardsbergen, werd op 3 augustus 1860 wegens nachtlawaai en beledigingen tot 3 dagen gevangenisstraf veroordeeld⁶⁰. Hij zat reeds in 1851 één dag voor 'feitelijkheden', het jaar nadien een dag voor de vernieling van fruit. In 1856 diende hij 3 fr. boete te betalen wegens het werpen van stenen en in 1858 11 fr. voor het toebrengen van schade aan roerende eigendommen van anderen en opnieuw voor 'feitelijkheden'. Pelagie Geerinck, 38 jaar, arbeidster te Waasmunster, liep reeds vijf veroordelingen op toen ze op 5 mei 1859 opnieuw voor de vrederechter te Hamme moest verschijnen wegens beledigingen. Zij liep een boete op van 3 fr. of moest een subsidiaire gevangenisstraf van 3 dagen uitzitten⁶¹.

De rechter sprak steeds geldboetes uit van enkele franken tot 20 frank. Personen die deze boetes niet konden betalen konden een vervangende gevangenisstraf uitzitten waarvan de duur eveneens bij vonnis werd vastgelegd. Daarenboven moest de veroordeelde de gerechtskosten betalen. Indien hij ook deze kost niet kon betalen veroordeelde de vrederechter de betrokkene tot het uitzitten van een gevangenisstraf (de zgn. lijfswang of 'contrainte par corps'⁶²), waarvan de duur eveneens in het vonnis werd vastgelegd⁶³. Indien Auguste Slinckx, herbergier te Geraardsbergen, de boete van 15 fr.

wegens scheldpartijen, 'feitelijkheden' en nachtlawaai, niet wilde of kon betalen en zijn gerechtskosten evenmin, dan moest hij een gevangenisstraf van 13 dagen ondergaan, 5 dagen vervangende gevangenisstraf en 8 dagen wegens het niet betalen van de gerechtskosten⁶⁴. Een ander voorbeeld betreft de veroordeling van Rosalie Ketels, 39 jaar, arbeidster te Waasmunster en geen onbekende voor de vrederechter van Hamme. Zij werd op 28 maart 1862 door de veldwachter op de bon gezet wegens ernstige beledigingen die wegens verzachtende omstandigheden als een overtreding werden beoordeeld. Ketels werd door de vrederechter van Hamme op 24 april 1862 veroordeeld tot 20 fr. boete of een gevangenisstraf van 16 dagen en indien ze de gerechtskosten, ten belope van 6,5 fr. niet kon betalen, moest ze nog eens 8 dagen gevangenisstraf ondergaan. Wanneer men bedenkt dat een dagloon van een ongeschoold arbeider omstreeks 1860 ongeveer 1 fr bedroeg dan spreekt het voor zich dat een veroordeling wegens verbaal geweld verregaande financiële, sociale en familiale gevolgen kon hebben.

In een aantal uitzonderlijke gevallen kon de tegenpartij zich burgerlijke partij stellen en moest de veroordeelde aan het slachtoffer een schadevergoeding uitbetalen. Dit overkwam Jean Danys, 26 j. en slagerszoon te Hamme, die op 7 juni 1865 in het openbaar beledigingen had geuit. Zijn zaak werd door de raadkamer te Dendermonde naar de vrederechter te Hamme verwezen. Deze laatste veroordeelde hem op 30 juni tot 20 fr. boete

(of 8 dagen). Naast de factuur van de gerechtelijke procedure (26,2 fr.) moest hij aan de benadeelde partij 3 fr schadevergoeding betalen⁶⁵.

Hierboven gaven we reeds aan dat de vonnissen en de eigentijdse ontsluitingsmiddelen (repertoria) enkel summiere gegevens bevatten over de beledigingszaken en in het beste geval stof bieden voor een kwantitatieve analyse. Historisch onderzoek moet evenwel verder gaan dan de analyse van cijfermateriaal. De evolutie van de semantische inhoud van de beledigingen, de context (tijd en ruimte) waarin deze banale misdrijven plaatsvonden en de brede familiale en sociale achtergrond van de actoren zijn minstens even belangrijke aspecten om zicht te krijgen op de oorzaak van bepaalde spanningen, rivaliteiten en intimidaties. En voor deze benadering raadpleegt men bij voorkeur de strafdossiers. De Franse historica Arnaud-Duc stelde voor de Provence vast dat de vonnissen en de strafdossiers soms krachttermen of beledigende woorden opname. Vrouwen kregen verwijten te horen die verband hielden met hun moraliteit zoals 'prostituée', 'moeder van bastaards' of 'lijder aan venerische ziekten'. Mannen kregen vooral het verwijt te horen onbetrouwbaar en oneerlijk te zijn⁶⁶.

De proces'bundels', gevormd door de griffies van de Belgische vrederechters, worden normaliter niet bewaard, tenzij voor een aantal kantons. Voor Oost-Vlaanderen werd voor het kanton Lokeren nagenoeg de volledige serie

dossiers bewaard. De dossiers bevatten naast het zittingsblad (een voorgedrukt formulier dat door de griffier tijdens de zitting werd ingevuld), de dagvaardingen van de betichte, van het slachtoffer en van eventuele getuigen, de nota van de berekening van de gerechtskosten, enkele notities van de rechter en eventuele briefwisseling tussen de politiecommissaris en de procureur, het oorspronkelijk proces-verbaal van de verbalisant of het verslag van de verklaring van de benadeelde (aanklacht). Het is evident dat vooral deze laatste bescheiden van onschatbare waarde zijn voor het kwalitatief onderzoek van beledigingszaken. In het proces-verbaal vindt men nadere informatie over plaats en persoonsgegevens, een korte omschrijving van de beledigingen en informatie over de eventuele verwantschap van de getuigen t.o.v. de indiener van de aanklacht.

In het slechtste geval levert het proces-verbaal ons enkel wat nadere informatie over de actoren in de zaak en de aard van de beledigingen. Naar de overwegingen van de rechter bij het bepalen van de straf of bij de vrijspraak hebben we meestal het raden. Een voorbeeld is hier de zaak 'Van Doorslaer' uit 1854. Landbouwer Gilles Van Damme legde op 7 augustus 1854 bij de politie van Lokeren klacht neer tegen Pierre Van Doorslaer, landbouwersknecht uit de buurt. Die zou het slachtoffer 'sloeber, pruts, deugeniet, rotzak' hebben genoemd. Hem werd ook verweten "dat hy in zyn aengezicht hadde gespogeld, en hem alteyd hadde achtervolgt van d'een na d'aender plaats binnen het

huis, en hem alteyd gestaedig van allerley scheldwoorden hadde toegebracht". Het slachtoffer werd er ook van beschuldigd 'het vrouwvolk' niet gerust te laten en een 'ketter protestant' te zijn. Van Doorslaer werd op 16 september door de rechter vrijgesproken. De redenen voor de beslissing van de rechter zijn onbekend⁶⁷.

Meer contextinformatie viel er te rapen in de zaak tegen Adophe Van Hoymissen, linnenbleker uit Lokeren. Van Hoymissen diende op 5 maart 1854, samen met zijn vrouw Melanie Dierckens, klacht in bij de procureur des Konings te Dendermonde omdat zij zich tijdens een laat herbergbezoek in Lokeren beledigd voelde door ene Auguste Loef, paardenkoopman die toen vergezeld was door twee landbouwerszonen⁶⁸. Van Hoymissen zou zijn uitgescholden voor 'hoerenbaes', 'dief', zijn vrouw voor 'vuylen bugt, hoer'. De benadeelde partij riep voor deze en andere 'feytelykheden' (nachtlawaai, handtastelijkheden) de hulp in van drie getuigen, waaronder Johannes Fransicus Deroover uitbater van een herberg die een 'bedenkelyke reputatie' genoot. Het informatieonderzoek van de Lokerse politiecommissaris bracht echter een andere realiteit aan het licht. Van Hoymissen en Deroover dienden enkele dagen eerder voor de strafrechter in Lokeren te verschijnen wegens nachtlawaai en verbaal geweld ('bruits et disputes'). Volgens de politiecommissaris was Van Hoymissen 'un homme dépravé qui jouit d'une mauvaise réputation' en een persoon die steeds uit was op

vecht- en scheldpartijen. De herbergier liet begaan omdat betrokkene een goede klant was. Op 1 april werd Van Hoymissen zelf veroordeeld wegens het niet naleven van het politiereglement op het sluitingsuur van de herbergen en wegens het beledigen van voornoemde paardenkoopman. Tijdens een herbergbezoek op 1 maart 1854 kreeg Loef de woorden 'deugniet, sloeber, dief' naar het hoofd geslingerd.

Ook de knechten die bij Van Hoymissen in dienst waren kwamen nu en dan wegens gelijkaardige feiten met het gerecht in aanraking. Zo is er het geval bekend van Jozef Van Avermaet, blekersgast, tegen wie op 11 oktober 1864 klacht werd ingediend door de 27-jarige Volvia Fierens, herbergierster 'op den wyk Bergendries' omdat de beklagde 'haer altijd allerley scheldwoorden toebrenghet gelyk als hoere, dat zy de hoere is van Louis Foulon et dat haere meyd Marie Meys de hoere is van H(onor)é Boelens, Lucien Blanquaert, etc., en veel meer aendere scheldwoorden te leelyk om te melden". Bij het indienen van de klacht was Fierens vergezeld van Rosalie Meys (17 j.), vermoedelijk de jongere zus van haar dienstmeid, en van Marie Vanhecke "ou 36 jaeren aerbeydster in het Nieuwstraetjen alhier"⁶⁹.

De meeste beledigingen tegen mannen waren betichtingen van oneerlijke praktijken, fraude of diefstal. In de enkele tientallen beledigingszaken die de Lokerse vrederechter in de jaren 1850-1860 bv. te behandelen kreeg waren de meeste partijen mannen en was er steeds sprake van dezelfde scheldwoorden. De

meest populaire scheldwoorden waren: 'dief', 'deugniet' (in de betekenis van bedrieger, oplichter of afzetter), 'den grootsten deugeniet van Lokeren', 'de slegsten van geheel Lokeren' 'rotzak', 'sloeber', 'fripon', 'slegten betaelder', 'gy zyt van het slegtste en meeste deugenietsvolck'. De eer van de man werd het meest getroffen wanneer zijn betrouwbaarheid en eerlijkheid in vraag werd gesteld of wanneer hij niet solvabel bleek. Zo voelde Rumoldus Boussé, koopman en winkelier in de Schoolstraat te Lokeren, zich in 1861 danig vernederd toen Pieter Strobbe, landbouwer, hem uitschold "voor eenen sloeber, slegten betaelder, dat hy borg geteekend had voor zynen vader en veel meer andere scheldwoorden"⁷⁰.

In tal van andere beledigingszaken die door de Lokerse vrederechter werden behandeld was het *dorpscafé* dé lokatie bij uitstek waar de scheldpartijen plaatsvonden en waren de verwijten gelijklopend. Jacobus F. Heye, de 48-jarige herbergier uit Eksaarde werd op 17 november 1855 veroordeeld wegens het beledigen van zijn buurman Karel Lauwers, een meester wagenmaker. Het proces-verbaal van de burgemeester van 7 november vermeldt de volgende klacht: "aen hem verscheide scheldwoorden heeft toegebracht onder andere zeggende gij zyt eenen sloeber, eenen deugeniet en gy zyt eenen dief"⁷¹. De gebroeders Vereecken, houtzagers uit de buurt en kennissen van het slachtoffer, waren getuigen 'ten laste'.

Op 20 oktober 1855 werd de vrederechter met een gelijkaardige zaak gecon-

fronteerd. Egidius Van Wezemaële, landbouwer uit Eksaarde, werd verdacht van beledigingen aan het adres van Seraphin Schepens, eveneens landbouwer in dezelfde gemeente. In de dorps-herberg kreeg het slachtoffer te horen "dat hy eenen dief was, dat hy met gestolen goed was ryk geworden en niet te doen had als met deugenieten en dieven" en volgens het proces-verbaal van 5 oktober werd de aantijging bevestigd door alle aanwezige cafébezoekers, "door Karel Lodewyk van de Heene landbouwer te Lokeren wyk Keirsmaker en menigt andere personen die hun binnen het huis bevonden en die hem alle onbekend waeren". Toen de beklagde dezelfde beledigingen enkele dagen later in de herberg 'De fontein' te Lokeren herhaalde, diende het slachtoffer een aanklacht in bij de burgemeester van Eksaarde⁷².

In sommige gevallen was de beledigingszaak niet meer dan een uit de hand gelopen burenruzie, zoals in de zaak van Lieven Rogiers, de 27-jarige dienst-knecht van de weduwe van Xaverius De Wilde uit de Regtstraet in Eksaarde. Rogiers was op het boeren'hof' van Augustin De Cock allerlei beledigingen komen uiten aan het adres van de boer zelf én aan zijn dienstmeid Nathalie Ruys "zeggende onder andere dat zy deugnieten en dieven waeren". De Cock kon vier getuigen uit de buurt 'ten laste' meebrengen, waarvan vermoedelijk minstens twee bij hem in loondienst waren⁷³.

De scheldpartij te Eksaarde was klein bier in vergelijking met de beledigingen

en dreigementen waarvoor Karel Lodewijk Grootaert op 15 september 1860 voor de vrederechter moest verschijnen. Grootaert was viskoopman en was sinds 1838 minstens tien maal veroordeeld geweest wegens mishandeling, het toedienen van slagen en verwondingen, smaad aan de politie, overtredingen van het politiereglement op de markten en vooral wegens nachtlawaai en beledigingen. Het slachtoffer was dit keer F. Baetens, winkelier in de Kazernestraat, die op 15 augustus 1860 aan de politie-commissaris verklaarde dat betrokkene "alhier gisteren aen zyn huis was gekomen roepende op hem, en zyne vrouwe, ik zal er vier kapot maken, het geene hy verscheyde keeren herhaeld heeft al vloekende, en zweerende, en alzoo de straet in riep en roerstellde en daer door de ruste stoorde der geburen'. Als getuigen 'ten laste' werden slechts twee personen opgeroepen: Marie Vandevelde, de vrouw van de winkelier (die op zijn minst van partijdigheid kan verdacht worden) en Jan Thierens, olieslagers-gast. Grootaert werd veroordeeld tot 11 fr. boete (of 5 dagen) en tot de kosten⁷⁴. Een interessante zaak is verder die tegen Joris Clemmé van 26 juni 1852. De beklagde was schoenmaker in de Zelestraat in Lokeren en werd wegens verstoring van de openbare rust veroordeeld. Volgens klager Philippe Walgraeve, barbier en buurman van de beklagde, had Clemmé "dan gansschen dag niet en hadde gedaen dan disputeren maeken tegen elken dien, alle man uytmaeken voor al dat leelyk en slegt was al roepende en schreeuwende, zelfs

heeft hy uytgeroepen dat den *Borgemeester; scheepen, commissaris van policie en geenen eenen van de regentie en was die dogt dat het alle deugenieten waren, en dat hy aen hun al zyne K... vaegden* [onderlijnd in de tekst]". De benadeelde partij moest niet veel moeite doen om drie getuigen te vinden. Judocus Vanhecke, herbergier en voerman, Karel Lodewijk Mantels, wever, eveneens uit de Zelestraat, en Edouard Gossiaux, huidevetter uit de buurt, waren wellicht klanten van de barbier. Zij hadden bovendien elk hun reden om tegen Clemmé te getuigen, de twee eerste omdat de beklagde hen reeds meermaals had "buytengestoken" (de deur had gewezen), de laatste omdat ook hij reeds het slachtoffer was geweest van verwijten van Clemmé. Het ging dus duidelijk om een zaak van afrekening⁷⁵.

In meerdere conflicten die de Lokerse rechter moest beoordelen waren vrouwen betrokken, als slachtoffer, als dader of als beiden. Uit de aanklachten blijkt zonder twijfel dat men vrouwen beledigde op het terrein van de zedelijkheid. De vaststellingen van A. Keunen en M.-T. Santucci i.v.m. de bestraffing van beledigingen in respectievelijk Amsterdam en de Hérault zijn dezelfde voor het kanton Lokeren⁷⁶. Op basis van de door ons onderzochte dossiers moesten ook wij concluderen dat kuisheid voor de vrouwen dé norm was die met de beledigingen geschonden werd. Het meest populaire scheldwoord om vrouwen in hun eer te krenken was 'hoer'.

Melanie Deÿrooster, kantwerkster uit de

Kazernestraat te Lokeren, werd in februari 1851 's nachts gewekt door twee jonge mannen, burens, die "op haere deure hebben kome kloppen om by haer te zyn roepende daer is een manskeerel by uwe en wy willen dat zien en haere scheldworden toebrenghend". Dank zij de steun van drie getuigen ten laste werden beide 'aanbidders' door de rechter op 8 maart 1851 veroordeeld tot een boete van 11 frank, verhoogd met de gerechtskosten⁷⁷. In de zaak tegen Edouard Clarisse, schoenmaker, en diens vrouw Blondine Vanwaes, wonende in de wijk Puttenen Heirbrug in Lokeren (zitting van 14 juli 1860) waren de slachtoffers twee vrouwen, Marie Francisca Vangoethem en Blondina Vangoethem, arbeidsters uit dezelfde wijk. Deze legden op 28 juni 1860 bij de Lokerse politie klacht neer tegen het echtpaar Clarisse omdat zij "hun verweeten had dat zy dieven en hoeren waeren en hun verdriegt kapot te maeken en dreigde te slaegen en dat zyne vrouwe hun verscheyde keeren verweten heeft dat zy dieven en hoeren waeren, de deur opensmeytende en vuyl waeter in hun huis got, waerop zy telkens hunne deur hebben gesloten om er niet te moeten op antwoorden". De Vangoethems brachten twee getuigen 'ten laste' aan: een wever en een 'houten schoenmaekersgast' uit dezelfde wijk⁷⁸.

Vrouwen kregen nog andere scheldwoorden te horen: 'rut', 'van eenen rutteboek voortkomende'⁷⁹, 'ros'⁸⁰, 'krotmadam'⁸¹, 'schandaal', e.d.

De 43-jarige Rosalie Vermoens uit de Zelestraat bv. werd op 12 oktober 1868

door rechter H. Raepsaet veroordeeld tot een boete van 5 fr. wegens het uitmaken van haar buurvrouw, weduwe en dagloonster Joanna Van Roy, die zij had uitgescholden voor 'hoer, luizegeul en ros van Sintemaerten'. De benadeelde partij kreeg ook het verwijt te horen "tien jaren by Lotte Gyselinck gewoond" te hebben. Gyselinck bleek de uitbaatster van een bordeel te zijn. De onmiddellijke aanleiding voor de ruzie tussen de twee buurvrouwen was onschuldig: spelende kinderen die de man van Vermoens, die ziek te bed leg, op de zenuwen werkte⁸².

In sommige gevallen gingen de persoonlijke aanvallen erg ver. Zo diende Joanna Francisca Puylaert op 11 augustus 1853 klacht in tegen Amelie en Josepha Baetens, respectievelijk spinster en kantwerkster te Lokeren, omdat "zy haer hadden gezegd dat zy eene hoere was de grootste hoere van Lokeren, dat mynheer den doctor... haer wat gegeven had om haer kind af te doen komen dat haer kind in stukken en brokken was afgekomen en veel meer andere scheldwoorden". Beide zusters werden op 20 augustus veroordeeld tot een boete van elk 11 fr. en tot de kosten wegens nachtlawaai en grove beledigingen (art. 479, 8° en 480, 5° S.W. 1810)⁸³. Een voorbeeld van een veroordeling van een vrouw wegens verbaal geweld is de zaak tegen de 29-jarige Christine Vandepoele, vrouw van een kachelsmid uit de Lokerse Kapellestraat. Vandepoele had op 16 juli 1852 brievenbesteller Leopold Buysens nabij het postgebouw ('den Brievenpost') "uytge-

maekt op de publieke straet van al dat leelyk was". Het slachtoffer verklaarde: "zy riep dat ik eenen man was van eenen frank en half dags en wat dat ik daer mede koste doen, dat het goed te zien was dat zyne deure dag en nacht open stond voor de dienstmeyden en vryers op te houden, dat hy ook zyne deure dag en nacht open liet om het gestolen goed te aanvaerden, het welke de dienstmeyden stolen by hunne jofvrouwen en madammen, met een word dat hy al pakten wat hy krygen konden, dat hy niet en dede dan de boeren stroopen en opeten, dat de boeren hetzelfde gezeyd hadden aen Joanne Catharine Aerssens huysvrouwe van Em. Verstraeten spin(s)ter te Lokeren Kapellestraet". De postbediende kon drie buurvrouwen uit de Kapellestraat als getuigen 'ten laste' aanvoeren en Vandepoele werd op 30 juli 1852 wegens 'injures graves' tot 16 fr. boete (plus de kosten) veroordeeld⁸⁴.

Eerder dat jaar had Karel Lodewijk Ottiers, wever uit de Kazernestraet te Lokeren, klacht neergelegd tegen zijn buurvrouw Marie Lambrecht, arbeidster, wegens verregaande aantijgingen ("welke hem van alle slegte scheldwoorden heeft geroepen als *hoerendaeger*, *rotzack*, etc. [onderlijnd in de tekst]"). Ottiers verklaarde aan de gemeentepolitie in het openbaar te zijn uitgescholden, ook door de echtgenoot van Lambrecht en door hun dochter Virginie. Van deze laatste had het slachtoffer "twee slaegen en verscheyde kwetsuren in het aengzicht bekomen"⁸⁵.

Wij vonden één zaak waar een kind van 12 het slachtoffer was. Vader Em.

Marquenie, landbouwer, legde op 10 augustus 1861 klacht neer tegen Joanne Bogaert, herbergierster in de wijk Roozen en tegen diens meid Phelomène Rooms omdat zijn dochter Leonie "is uytgemaekt en verweten geworden voor eene *deugeniet*, *leeluyk schandael*, *uwe vader en moeder zyn hoeren en hoerendaegers*, *uwe grootmoeder is opgebeten van de luyzen uw vader is eenen deugeniet*, *hij en houd niet op dan met slegt volck*, en gy zyt ook, eene *slegte* [onderlijnd in de tekst] en veel meer andere scheldwoorden"⁸⁶. Omstreeks hetzelfde tijdstip nam herbergier Henri Coppieters het op voor zijn vrouw Justina Deboek die in haar eer was gekrenkt door twee arbeidsters uit de buurt die haar hadden uitgemaakt "voor eene hoere, dat zy met haeren man niet content was dat zy alle weeken eenen anderen moest hebben"⁸⁷.

V. Tot slot

Een kwantitatieve en kwalitatieve benadering van een aantal beledidingszaken waarin door de Oost-Vlaamse vrederechters vonnis werd geveld leverden bruikbare informatie over de wijze waarop burgers van het strafrecht gebruik maakten om hun geschonden eer en reparatie te beschermen en te herstellen. Uit wat vooraf ging blijkt duidelijk dat er in de 19de eeuw heel wat gescholden en beledigd werd en dat het hier zeker niet om een typisch vrouwenmisdrijf ging, wel integendeel. Wel is het zo dat de aard van beledigingen geuit tegen mannen sterk verschilden

van die geuit tegen vrouwen. Beledigingen tegen mannen hield vrijwel steeds verband met betrouwbaarheid op financieel en economisch vlak; bij vrouwen was de moraliteit in het geding.

NOTEN

1. ARNAUD-DUC (N.). *La discipline au quotidien. La justice correctionnelle dans la Provence aixoise du XIXe siècle (Publications du Centre Georges Chevrier pour l'Histoire de la Bourgogne du Moyen âge à l'époque contemporaine, XIV)*. Dijon, Édition de l'Université de Dijon, 1997, p. 88.
2. Voor de late middeleeuwen is er bv. de grondige studie van DE MECHELEER (L.). De criminaliteit te Aalst in de Middeleeuwen. *Het Land van Aalst*, XLV, 1993, 2, p. 77-130; XLVI, 1994, 4, p. 221-269 en 1995, 1, p. 3-63. Voor de moderne tijden kan verwezen worden naar het recente artikel van DE NEEF (M.). Een onderzoek naar het criminele gedrag in Lokeren, 1750-1798. *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 1998, deel 101, p. 19-84, voor de 19de eeuw naar SANTUCCI (M.-R.). *Délinquance et répression au XIXe siècle. L'exemple de l'Hérault*. Parijs, Economica, 1986, 430 p.; FARCY (J.-C.). *Les paysans beaux-terres au XIXe siècle*. Chartres, Société archéologique d'Eure-et-Loir, 1989, 2 dln., meer bepaald p. 970 e.v.; FABER (S.) en VAN RULLER (S.). Strafrechtsgeschiedenis en historische criminologie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 1998, 2, p. 221-224; SOHN (A.-M.). *Les attentats à la pudeur sur les fillettes en France (1870-1939) et la sexualité quotidienne*. In: CORBIN (A.) red. *Violences sexuelles*. Parijs, Imago, 1989, pp. 71-111 en VLAMYNCK (A.). La délinquance au féminin: crimes et répression dans le Nord (1880-1913). *Revue du Nord*, LXIII, 1981, 250, p. 675-702.
3. FABER (S.) e.a. *Criminaliteit in de negentiende eeuw*. Hilversum, Verloren & Historische Vereniging Holland, 1989 (Hollandse Studiën, 22), 150 p.; BLASIUS (D.). *Kriminalität und Alltag. Zur Konfliktgeschichte des Alltagslebens im 19. Jahrhundert (Kleine Vandenhoeck-Reihe, 1448)*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1978, 95 p.; WEBER (D.). *Homo Criminalis*. Brussel, VUBPress, 1996, 190 p.; ROUSSEAUX (X.) en LEVY (R.) red. *Le pénal dans tous les états. Justice, États et Sociétés en Europe (XIIe-XXe siècles) (Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, nr. 74)*. Brussel, F.U.S.L., 1997, 462 p.
4. CALE (M.). *Law and society: an introduction to sources for criminal and legal history from 1800 (Public record office readers guide, 14)*. London, Public record office, 1996, X-138 p.; FARCY (J.-C.). *Guide des archives judiciaires et pénitentiaires, 1800-1958*. Parijs, CNRS éditions, 1992, 1175 p.; VELLE (K.). *Gerechtelijke archieven*. In: ART J. red. *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? Deel IIIb*. Gent, Mens en Cultuur, 1996, p. 219-256; CHAUVAUD (F.) en PETIT (J.) red. *L'histoire contemporaine et les usages des archives judiciaires (1800-1939)*. Actes du colloque d'Angers (11-

- 13 décembre 1997). Parijs, Archives Nationales, p. 283-299 [ter perse 1998].
5. CHAUVAUD (F.). *Les passions villageoises au XIXe siècle. Les émotions rurales dans les pays de Beauce, du Hurepoix et du Mantois*, Parijs, Publisud, 1995, 272 p.
  6. FARCY (J.-C.). *L'historiographie de la criminalité en histoire contemporaine*. In: GARNOT (B.) en FRY (R.) red.. *Histoire et criminalité. De l'antiquité au XXe siècle. Nouvelles approches. Actes du colloque de Dijon-Chenove 3, 4 & 5 octobre 1991 (Publications de l'Université de Bourgogne LXXI. Série du Centre d'études historiques, 1)*. Dijon, Édition de l'Université de Dijon, 1992, p. 33-44; FARGE (A.). *Les archives du singulier: Quelques réflexions à propos des archives judiciaires comme matériau de l'histoire sociale*. In: CHARLE (C.) red., *Histoire sociale. Histoire globale? Actes du colloque des 27-28 janvier 1989*. Parijs, Éditions de la maison des sciences de l'homme, 1993, p. 183-189 en SCHULTE (R.). *Civil society, state law and village norm: semantic conflict in nineteenth-century rural Germany. Crime, histoire et sociétés. Crime, history and societies*, 2, 1997, 1, p. 75-89.
  7. FARCY (J.-C.). *Les archives judiciaires et l'histoire rurale: l'exemple de la Beauce au dix-neuvième siècle. Revue historique*, CCLVIII, okt.-dec. 1977, p. 313-352, hier p. 314.
  8. CORBIN (A.). *L'histoire de la violence dans les campagnes françaises au XIXe siècle. Ethnologie française*, 1991, nr. 3 (themanummer *Violence, brutalité, barbarie*), p. 224-236, hier p. 234.
  9. Zie bv. BLASIUS (D.). *Op. cit.*, p. 9; FABER (S.). *De duistere geschiedenis van de kleine criminaliteit (sedert ongeveer 1650) en het belang van bagatellen*. In: GIJSWIJT-HOFSTRA (M.) red. *Een schijn van verdraagzaamheid. Afwijking en tolerantie in Nederland van de zestiende eeuw tot heden*. Hilversum, Verloren, 1989, p. 195-209; ARNAUD-DUC (N.). *La discipline au quotidien, passim*; CHAUVAUD (F.). *Ces affaires minuscules: le crime dans les sociétés rurales de Seine-et-Oise au XIXe siècle*. In: GARNOT (B.) en FRY (R.). *Histoire et criminalité. De l'antiquité au XXe siècle. Nouvelles approches. Actes du colloque de Dijon-Chenove 3, 4 & 5 octobre 1991 (Publications de l'Université de Bourgogne LXXI. Série du Centre d'études historiques, 1)*. Dijon, Édition de l'Université de Dijon, 1992, p. 223-229.; GARNOT (B.) red. *La petite délinquance du Moyen âge à l'époque contemporaine. Actes du colloque de Dijon 9 & 10 octobre 1997 (Publications de l'Université de Bourgogne, XC - Série du Centre d'études historiques, 8)*. Dijon, Édition de l'Université de Dijon, 1998 (met verschillende bijdragen gewijd aan vorige eeuw).
  10. Zie bv. Rijksarchief Beveren (voortaan RAB), *Archief van het vredegerecht Lokeren*, nr. 167, zitting van 23 april 1864, zaak tegen J.F. Fierens.
  11. Dit waren twee overtredingen van het politiereglement van de stad Lokeren, respectievelijk op art. 17 van het reglement van 23 oktober 1817 en op het reglement van 19 augustus 1865. Zie RAB, *Archief van het vredegerecht Lokeren*, nrs. 169 en 171.
  12. Inbreuken op het gemeentereglement op de sluiting van de herbergen waren

- in vorige eeuw schering en inslag. Maar er waren ook overtredingen van reglementen op de visvangst, op het gebruik van de bevaarbare waterwegen, enz. De vrederechter van Lokeren beoordeelde in de jaren 1850 verschillende overtredingen van het provinciaal reglement van 18 juli 1850 op de verbetering van het hoornveeras. Veekooplui en landbouwers die met stieren fokten die 'geen garanties boden voor de verbetering van het runderras' konden een boete oplopen (zie bv. RAB, *Archief van het vredegerecht Lokeren*, nr. 160).
13. FABER (S.). *De duistere geschiedenis*, p. 202-203; FARCY (J.-C.). *Les archives judiciaires et l'histoire rurale*, p. 317, 326; SLEEBE (V.). *Criminaliteit op het Noordgroningse platteland 1770-1914*. In: PIETERMAN (R.) e.a. red. *Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis van de negentiende eeuw. Studiedag 1993 (SI-EUR-reeks II)*, Rotterdam-Arnhem, Sanders Instituut & Gouda Quint, 1994, p. 77-90, vooral p. 85 e.v.
  14. SANTUCCI (M.-R.). *Op. cit.*, p. 182.
  15. Zie diverse bijdragen in de bundel van KEUNEN A. en ROODENBURG (H.W.) red. *Schimpen en schelden. Eer en belediging in Nederland ca. 1600-ca. 1850. Volkskundig Bulletin*, XVIII, 1992, 3, p. 289-441, en verder (in chronologische volgorde): BURKE (P.). *L'art de l'insulte en Italie aux XVIe et XVIIe siècles*. In: DELUMEAU (J.) red. *Injures et balsphèmes*. Parijs, Éditions Imago, 1989, p. 49-62; GARRIOCH (D.). *Verbal insults in eighteenth-century Paris*. In: BURKE (P.) en PORTER (R.) red. *The social history of language*. Cambridge, Cambridge University Press, 1987, p. 104-119; BROERS (E.J.M.F.C.). *Beledigingszaken voor de Staats Raad van Brabant. 1586-1795*. Assen, Van Gorcum, 1996, XXX-303 p. en ROODENBURG (H.). Eer en oneer ten tijde van de Republiek: een tussenbalans. *Volkskundig Bulletin*, XXII, 1996, 2, p. 129-148.
  16. KEUNEN (A.). "Ongaarne beticht en bevestigd". *Vrouwen, mannen en hun beledigingen voor de correctionele rechtbank te Amsterdam 1811-1838*. In: KEUNEN (A.) en ROODENBURG (H.W.) red.. *Schimpen en schelden*, p. 415-431.
  17. Zie bv. het themanummer 'Paroles d'outrages' van *Ethnologie française*, 1992/3 en de WAARDT (H.). De geschiedenis van de eer en de historische antropologie. *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 1997, 3, p. 334-354 en de aldaar geciteerde literatuur.
  18. ARNAUD-DUC (N.). *La discipline*, p. 77; BEKAERT (H.) en CALEWAERT (W.). De aanranding van de eer en den goeden naam van personen in het Belgisch strafrecht (Boek II. Titel VIII. Hoofdstuk V S.W.B. *Rechtskundig Weekblad*, VIII, 1938-1939, nrs. 36, kol. 1426.
  19. *Pasinomie*. 1841, p. 79; *La Belgique judiciaire* (voortaan BJ). 1855, kol. 1471-1472; 1859, kol. 466; 1867, kol. 107-108. Zie verder CLOES (E.) en CLOES (G.). *Répertoire de la jurisprudence des tribunaux de Messieurs Cloes et Bonjean. Table de vingt-deux années (1852-1874)*. Luik, L. Grandmont-Donders, 1877, kol. 207-208.
  20. Deze wet betekende één van de mijlpalen in de geschiedenis van het Belgisch burgerlijk procesrecht.
  21. Nadien werd dit bedrag systematisch verhoogd.
  22. In de rechtsliteratuur stond 'voie de fait' gelijk aan elke vorm van lichte

geweldpleging, obstructie of provocerende houding ('violence ou acte matériel insultant'). Zie verder VAN MIGHEM (U.). *Questionnaire pratique à l'usage des officiers et agents de la police judiciaire*. Brussel, Decq, 1896, p. 157, nrs. 745-752.

23. Voor meer algemene informatie omtrent de burgerlijke bevoegdheid van de vrederechter raadplege men VELLE (K.). *De Vrederechten en Politie rechtbanken in België (1795-1995). Organisatie, bevoegdheden en archiefvorming* (Miscellanea Archivistica Studia, 76). Brussel, 1995, *passim*.
24. Boek II ('De la justice'), Titel I ('Des tribunaux de police'), art. 605, 8° en 606 (*Pasinomie*, 1ste reeks, dl. VII, p. 164-217, in het bijzonder p. 211-213). Indien één van de beledigde partijen militair was was niet de vrederechter maar de krijgsraad bevoegd: DESCAMPS (L.). *Encyclopédie des juges de paix des greffiers et des officiers du ministre public près les tribunaux de police. Tome II*. Brussel, J. Goemaere, 1901, p. 460-461 (nr. 291).
25. Het uiten van beledigingen aan het adres van de autoriteiten bleef ook na 1811 een zwaar misdrijf (wanbedrijf).
26. *Bulletin des lois*, 4de reeks, dl. XII, nr. 277bis, p. 83-86
27. DESCAMPS (L.). *Encyclopédie*, p. 420, nr. 104.
28. LEGRAVEREND (J.M.). *Traité de la législation criminelle. Nouvelle édition* etc. Brussel, Société typographique belge, 1839, dl. II, p. 224.
29. Lees: 'de vrederechter zetelend in strafzaken'.
30. Organieke wet van 19-22 juli 1791 'des tribunaux de police municipale et correctionnelle'.
31. Verdere achtergrond bij CARNOT (G.L.J.). *De l'instruction criminelle, considérée dans ses rapports généraux et particuliers avec les lois nouvelles et la jurisprudence de la Cour de cassation. Troisième édition revue etc. Tome II*. Brussel, P.J. De Mat, 1830, p. 224-248 en in IDEM. *Commentaire sur le Code pénal etc.*, Brussel, P.J. De Mat, 1825, dl. III, p. 259-264 en dl. IV, p. 128, 144-145.
32. Bijvoorbeeld inzake het sluitingsuur van herbergen, inzake prostitutie, enz.
33. Het reglement van de provincie Oost-Vlaanderen van 7 juli 1828 i.v.m. de sluiting van de herbergen bijvoorbeeld.
34. Het betreft op de eerste plaats inbreuken op het algemeen verkeersreglement, maar eveneens inbreuken op het Boswetboek van 19 december 1854, op de Wet van 1 oktober 1855 betreffende de maten en gewichten, op de Wet van 2 juni 1856 en de K.B.'s van 30 december 1900 en 6 februari 1919 betreffende het bevolkingsregister, op de Wet van 7 mei 1877 op de waterlopen (art. 27 en 28), enz., enz.
35. Omzendbrief van de minister van Justitie van 30 juni 1849, in *Recueil des circulaires, instructions et autres actes émanés du Ministère de la Justice ou relatifs à ce département*, 1847-1849, p. 390-394.
36. BEKAERT (H.) en CALLEWAERT (W.). *Op. cit.*, kol. 1453 e.v. (over de juridische betekenis van 'belediging', over 'belediging' als overtreding en als wanbedrijf, over het begrip 'grove belediging', enz.).
37. Contravention. *Répertoire pratique du droit belge*, dl. III, kol. 213-214, nrs. 292-301.
38. LAURENT (C.). *De la compétence des tribunaux de police*, in *B.J.*, 1873, kol. 706-707; BRITZ (J.). *Commentaire*

- législatif des deux lois nouvelles sur la compétence criminelle des 1er et 15 mai 1849.* Brussel, A. Decq, 1849, p. 26.
39. DESCAMPS (L.). *Encyclopédie*, nr. 104, p. 421. Zie verder GOEDSEELS (J.M.C.). *Commentaire du Code pénal belge*. 2de uitg., Brussel, 1948, dl. II, p. 415-417.
40. Zie bv. JAMAR (L.) e.a. *Répertoire général de la jurisprudence belge. 1814-1880.* Brussel, Bruylant-Christophe, 1882, deel II, p. 1-25, trefwoord 'Calomnie, injure et diffamation'; DE BRANDNER (E.). *Table décennale, alphabétique et chronologique de la Pasicrisie belge contenant la Jurisprudence du Royaume de Belgique de 1851 à 1860 inclusivement.* Brussel, Administration centrale de la Pasicrisie, 1866, *passim* (trefwoorden: 'calomnie', 'outrages', 'presse', enz.); DE BRANDNER (E.). *Table... 1861 à 1870..* Brussel, Bruylant-Christophe, 1873, *passim*; ROLIN (A.) en PAYEN (A.). *Table générale de la Belgique judiciaire. Gazette des tribunaux belges et étrangers (1842-1885).* Brussel, Alliance Typographique, 1889-1893, *passim*; BELTJENS (G.). *Encyclopédie du droit criminel belge. Première partie. Le Code pénal et les lois pénales spéciales annotés.* Brussel-Parijs, Bruylant & Maresq, 1901, trefwoorden 'injures', 'calomnie', 'outrages par paroles', enz.
41. Diffamation, calomnie, divulgation méchante. *Répertoire pratique du droit belge*, dl. III, p. 763-776; RIGAUX (M.) en TROUSSE (P.E.). *Les Codes de police. Tome Premier. Les contraventions du Code pénal* (Encyclopédie-formulaire des infractions, I). Brussel-Parijs, Bruylant-Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1938, p. 310-321 en 374-401; BEKAERT (H.) en CALEWAERT (W.). *Op. cit.*, kol. 1425-1510.
42. CLOES (E.) en CLOES (G.). *Op. cit.*, kol. 685-700 (trefwoord 'presse-outrage').
43. Zie bv. BJ, 1855, 956 (schadeclaim ingediend wegens beledigingen bij de vrederechter van Waarschoot, vonnis van 18 april 1855) en *Répertoire général des matières intéressant la juridiction cantonale. Analyse de la législation, de la doctrine et de la jurisprudence reproduites dans le Journal des Juges de Paix de 1892 à 1921 avec notes de jurisprudence et de doctrine. Tome II.* Brussel, Bruylant, 1924, *passim*.
44. De rechtbankarchieven van Dendermonde, Ieper, Oudenaarde, Leuven en Gent bv. zijn voor de 19de eeuw vrijwel volledig verloren gegaan, hetzij door de oorlogsomstandigheden (Eerste Wereldoorlog), hetzij door brand.
45. BJ, 1855, kol. 510-511.
46. BJ, 1863, kol. 847-847.
47. SLEEBE (V.). *Criminaliteit op het Noordgroningse platteland 1770-1914.* In: PIETERMAN (R.) e.a. red. *Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis van de negentiende eeuw. Studiedag 1993 (SI-EUR-reeks II)*, Rotterdam-Arnhem, Sanders Instituut & Gouda Quint, 1994, p. 85.
48. Het rijksarchief Beveren bewaart meer dan 1 km. archief gevormd door de vrederechten en politierechtbanken. De omvang van de bescheiden betreffende strafzaken kan geschat worden op 1/3.
49. Het gaat meer bepaald om het erg waardevolle 'registre des jugements', een register ingevoerd in 1849 en bestaande

uit 21 kolommen, en de zgn. tabellen van vonnissen die op het einde van de eeuw het repertorium uit 1849 vervingen (zie verder VELLE (K.). *Op. cit.*, p. 298-305).

50. Dit wil zeggen tussen de verruiming van de bevoegdheid van de vrederechter en de invoering van het Belgisch strafwetboek.
51. RAB, *Archief van het vredegerecht Hamme*, nr. 274 (vonnisregister van 1850-1868); RAB, *Archief van het vredegerecht Geraardsbergen*, nr. 175 (vonnisregister van 1849-1867).
52. 219 records voor Geraardsbergen, 180 records voor Hamme.
53. Ter vergelijking: voor de Provence stelde Arnaud-Duc in de loop van de 19de eeuw een daling vast van het aantal beledigingszaken. Daar waar in 1825 beledigingen goed waren voor 44 % van inbreuken tegen de persoon, was dit percentage in 1895 tot 8 % gedaald. In 1825 was 35 % van delinkwenten vrouwen, omstreeks 1835 bijna 100 % en in 1875 ruim 1/3 (ARNAUD-DUC (N.). *Op. cit.*, p. 89). Ook voor de Hérault daalde het aandeel van de beledigingen (SANTUCCI (M.-T.). *Op. cit.*, p. 185).
54. Deze verwijzing gebeurde op grond van art. 463 S.W. 1810 of van art. 1, 1° en 2 van de wet van 1 mei 1849.
55. RAB, *Archief van het vredegerecht Geraardsbergen*, nr. 175, vak nrs. 294, 533, 641, 914 en 975; RAB, *Archief van het vredegerecht Hamme*, nr. 274, vak nr. 9. Provocatie werd niet als verzachtende omstandigheid in rekening gebracht wanneer het ging om zware beledigingen (arrest van het Hof van Cassatie van 19 maart 1860, in *Pasicrisie*, 1860, dl. I, p. 355).
56. RAB, *Archief van het vredegerecht Geraardsbergen*, nr. 175, vak nr. 521.
57. RAB, *Archief van het vredegerecht Hamme*, nr. 274, vak nr. 9.
58. ARNAUD-DUC (N.). *Op. cit.*, p. 92.
59. ARNAUD-DUC (N.). *Op. cit.*, p. 90.
60. RAB, *Archief van het vredegerecht Geraardsbergen*, nr. 175, vak nr. 618.
61. RAB, *Archief van het vredegerecht Hamme*, nr. 274, vak nr. 19.
62. Richtlijnen i.v.m. de toepassing van de lijfswang vindt men in de omzendbrief van de minister van Justitie van 24 oktober 1849 en 14 juli 1852, in *Recueil*, 1847-1849, p. 546-547; 1852-1854, p. 234-235.
63. Zie bv. art. 51 en 58 van de wet van 21 maart 1859 ('Loi sur la contrainte par corps'), *Belgisch Staatsblad*, 22 maart 1859.
64. RAB, *Archief van het vredegerecht Geraardsbergen*, nr. 175, vak nr. 584.
65. RAB, *Archief van het vredegerecht Hamme*, nr. 274, vak nr. 13.
66. SANTUCCI (M.-R.). *Op. cit.*, p. 189-190.
67. RAB, *Archief van het vredegerecht Lokeren*, nr. 161, zitting van 16 september 1854.
68. Diezelfde A. Loef diende 14 jaar later een aanklacht in tegen zijn broer 'Eduard', eveneens paardenkoopman, omdat die hem zou verweten hebben "een dief, deugniet en schelm" te zijn en 'dat hy hem niet zoude met vrede gelaten hebben zoolang hy hem in 't gevang niet dede plaatsen en hem tot de dood toe zoude vervolgd hebben, en dat zyn huishouden niet ander was dan een troep met vénériens". Zie RAB, *Archief van het vredegerecht Lokeren*, nr. 171, zitting van 10 oktober 1868.
69. RAB, *Archief van het vredegerecht*

- Lokeren, nr. 167, zitting van 22 oktober 1864.
70. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 164, zitting van 31 augustus 1861.
71. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 162, zaak "Heye" van 17 november 1855.
72. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 162.
73. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 261, zitting van 5 mei 1855.
74. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 163 (dossier) en nr. 82 (vonnis nr. 30).
75. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 159.
76. KEUNEN (A.). *Op. cit.*, p. 424-425; SANTUCCI (M.-T.). *Op. cit.*, p. 187-189.
77. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 158.
78. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 163.
79. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 168, zitting van 25 nov. 1865 tegen De Maesschaelck J.
80. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 168, zitting van 23 december 1865 in de zaak tegen L. Van Temsche.
81. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 167, zitting van 25 juni 1864, zaak tegen Adolf Bousié, matrassenslager en winkelier in Lokeren.
82. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 170, zitting van 12 oktober 1867 tegen de 43-jarige Rosalie Vermoens.
83. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 160.
84. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 159.
85. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 159.
86. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 164, zitting van 31 augustus 1861.
87. RAB, *Archief van het vrederecht Lokeren*, nr. 164, zitting van 31 augustus 1861.

ENKELE BEDENKINGEN BIJ 'VLAAMSE' SPOT- EN HEKELVERTELSLS

Harlinda Lox

Het wetenschappelijk onderzoek van volksverhalen ('Erzählforschung', 'Folk Narrative Research') is in het buitenland een universitaire onderzoeksdiscipline, die in gespecialiseerde researchcellen met eigen volkslied-, sagen-, sprookjes-, verteltypenarchieven en aan de volkskunde-instituten uitgebouwd wordt. Voor de wetenschappelijke ontsluiting van de 'nationale' vertelrepertoires wordt algemeen het classificatiesysteem van *Aarne Thompson*¹ gehanteerd. Daarin worden de volksverhalen in 5 hoofdcategorieën opgesplitst, steeds voorzien van een classificatienummer AaTh:

1. Diersprookjes (AaTh 1-299);
2. Eigenlijke sprookjes (300-1199)
  - a. Wondersprookjes (AaTh 300-749);
  - b. Legendesprookjes (AaTh 750-849);
  - c. Nouvellesprookjes (AaTh 850-999);
  - d. Domme-duivelsprookjes (AaTh 1000-1199);
3. Grappige vertelsels en anekdoten (AaTh 1200-1999);
4. Ophopende vertelsels en plaagvertelsels (AaTh 2000-2399);
5. Niet geclassificeerde sprookjes (AaTh 2400-2499).

Elke hoofdgroep wordt dan nog in verdere clusters en subclusters opgedeeld. Spot- en hekelvertelsels vindt men in de derde groep onder de rubriek Dom Volk (AaTh 1200-1349). Daar zijn die verhaaltypen ondergebracht die 'de verre-gaande domheid, onwetendheid en onnozelheid belachelijk maken van de medemens in het algemeen en van al of niet bepaalde ethnische, sociale, locale

of regionale groepen of een (of meer) vertegenwoordiger(s) hiervan in het bijzonder'². Met benamingen zoals Beotiana (Griekenland), Schildbürgerstreiche (Duitsland), Kamper Uien (Friesland), Oolse grappen (Vlaanderen) wordt aangeduid welk stadje of dorp in de specifieke vertelculturen het kristallisatiepunt van de spotzucht werd. Verhalen over domme lieden als representanten van het vrouwelijk of mannelijk geslacht hebben in AaTh elders een plaats gekregen: de domme vrouw (het domme meisje) in de rubriek AaTh 1440-1525 Vrouwen en meisjes; de domme man (de domme jongen) in de rubriek AaTh 1675-1725 Mannen en Jongens, de Domme; de geslachten gecombineerd, met tenminste één domme partner, in de rubriek AaTh 1350-1440 Echtparen. Voor een andere groep verhalen die niet zelden als een smeltkroes van sociale, raciale en allerehande volkskundige vooroordelen fungeren, nl. de verklarende of etiologische verhalen, werd bij *Aarne Thompson* geen eigen categorie voorzien. Omgekeerd vindt men etiologische pointes o.a. in gecatalogeerde diersprookjes (bv. de oorsprong van de naad van de bonen of van het naakte achterste van de martiko's in AaTh 295 *The Bean, the Straw, and the Coal*), in wondersprookjes (de oorsprong van haat en nijd in AaTh 330 D *Bonhomme Misère*) en in legende-sprookjes (bv. de oorsprong van de Schelde in AaTh 750 *The Wishes*; de oorsprong van de martiko in AaTh 753 *Christ and the Smith*; de oorsprong van het dwarse of onhandelbare karakter van

de vrouw in AaTh 774A *Peter wants to create a Man*). In regionale typencatalogi zoals *Balys* (Litouwen), *Quigstad* (Lapland), *Schullerus* (Roemenië), *Simonsuuri* (Finland), *Sinninghe* (Nederland)³ werd ook voor de etiologische verhalen een classificatiesysteem ontworpen, waardoor ze voor wetenschappelijk onderzoek enigszins toegankelijk zijn. Verklarende verhalen met suggestieve titels zoals *Waarom mannen kloten hebben*; *Waarom mannen koude knieën en vrouwen een koud achterste hebben* of *Hoe de man de vrouw leerde neuken* werden in Vlaanderen tijdens de grote verzamelgolf van 1880-1930 niet in het populaire circuit van enerzijds lees- en prijsboeken en van anderzijds regionale tijdschriften gebracht.

Wie naar de spot- en hekelvertelsels, die in Vlaanderen de ronde deden, op zoek wil gaan, ziet zich voor een uiterst gunstige Ausgangssituatie geplaatst. Het in talloze kleine bundels en regionale tijdschriften verspreide Vlaamse sprookjesmateriaal werd met name door Maurits de Meyer (1895-1970) volgens het internationale classificatiesysteem geordend en ontsloten. In *Les contes populaires de la Flandre*. Aperçu général de l'étude du conte populaire en Flandre et catalogue de toutes les variantes Flamandes de contes populaires (Helsinki 1921; FFC 37) werd bovendien nog voor de *Légendes étiologiques* (88 typen en 150 varianten) een classificatiesysteem ontworpen; een deel dat echter in de herwerking *Le conte populaire flamand*. Catalogue analytique et répertoire des épisodes et éléments des

contes. 'Motif-Index' (Helsinki 1968; FFC 203) achterwege gelaten werd. In de inleiding tot de *Vlaamse sprookjes* van G. van Istendael merkt S. Top⁴ op dat deze typencatalogoog onmisbaar is voor al wie denkt een vergelijkende sprookjesstudie van enige betekenis te schrijven, wijst echter op mogelijke lacunes. Doordat de catalogoog van M. de Meyer zo'n dertig jaar geleden samengesteld werd en er sindsdien nog interessante sprookjesvarianten opgetekend werden, is deze onvolledig en verdient eigenlijk een verbeterde en aangevulde versie. Uit het wetenschappelijk apparaat bij het nog te verschijnen boek *Flämische Märchen* (München 1999) van H. Lox moge echter blijken dat de lacunes verder reiken dan wat hier gesuggereerd wordt, gaande van een bedroevend slordig exciperen van het primaire bronnenmateriaal waarover M. de Meyer beschikte tot talloze onvolledige of zelfs foutieve classificeringen. Precies voor de categorie grappige vertelsels en anekdoten, Dom Volk (AaTh 1200-1349) werd het pionierswerk door J. Cornelissen geleverd, die in 1928 *Luimige Vertelsels op Steden en Dorpen* (Antwerpen 1928) en die in de jaren 1929-1937 dan de 6 delige verzameling *Nederlandsche volkshumor op stad en dorp, land en volk*⁵ uitgaf. Het materiaal slaat op steden en dorpen in Zuid- en Noord-Nederland met de aangrenzende Nederduitse gewesten, Frans-Vlaanderen en Zuid-Afrika. In band 4/5 volgen uitgebreide registers, die het materiaal niet geografisch, maar volgens thematische clusters ontsluiten, waarbij

de rubrieken XV - Gewaande branden, XVI - Schildburgerstreken of Beotiana en XVII - Hekelvertelsels van bijzonder groot belang zijn.

Het deel Zuid-Nederland wordt ingeleid door een algemene rubriek spotrijmen en -vertellingen, spreekwoorden en zegswijzen op Vlamingen en Walen⁶. Hier wordt op een vrij spitse en scabreuze wijze de oorsprong van de Waal of Vlaming verklaard: hij zou uit een paardevijg of 'une merde d'in pélérin' ('crotte de botresse', 'un étron de porc') voortkomen. In de Vlaamse vertelcultuur wordt dit weetje tussen de alwijze Onze Lieve Heer en de ietwat naïeve, domme en in de diepste geheimen van het leven nog oningewijde Sinte Pieter uitgewisseld, die ergens in Vlaanderen op wandel zijn. Dit is een héél typische en zéér geloofwaardige (cf. AaTh 759 *God's Justice Vindicated*), zij het soms zelfs geparodieerde (cf. AaTh 785A *The Goose with one leg*), setting uit de vele legendesprookjes AaTh 750-849. In *Waarom de Walen geen 'tièce carrée' hebben* wordt de vorm van de hoofden van de Vlamingen en Walen kort uitgelegd: De Vlamingen hebben vierkante koppen heel en gaaf, maar de Walen niet omdat de 'beestjes' er de kanten van afgegeten hebben. Naast de nederige afkomst en het veelzeggende uiterlijk van de Waal wordt voortdurend de spot gedreven met zijn opvliegend karakter: Nadat Onze Lieve Heer koele Engelsen, koppige Nederlanders, lichtzinnige Fransen en luie Spanjaarden (etnische stereotiepen!) geschapen heeft, laat hij zich door Sinte Pieter overhalen ook een

Waal te maken. Hij kneedt er één uit kleiaarde, waarna ze hem op een plank in de zon te drogen leggen. Wanneer Sinte Pieter hem na een tijdje op de andere zijde wil leggen, opdat hij gelijkmatig zou drogen roept de Waal reeds met gramschap '*Laisse-moi tranquille, sacré nom de tonnerre!*' Het schepingsverhaal besluit nog met de algemene opmerking: 'Zo ziet ge, dat de Waal geen mens is, en verstaat ge waarom men altijd *Walebeest* zegt.' (Cornelissen, *Volksh. 1*, p. 12) Een ander kort etiologisch verhaal legt uit dat Adam een Waal moet geweest zijn, en wordt *Walebeest* als een verbastering van het Latijn 'Ubi es' geduid:

Toen Adam van de verboden vrucht had gegeten, riep O.-L. Heer hem toe: '*O biëss!*' Dat is Waals en betekent: *O, gij beest!* Van daar dat een Waal nog altijd *Walebeest* genoemd wordt. Hieruit ziet ge dat Adam een Waal was, anders ware hij zo dom niet geweest in de appel te bijten en had Ons-Heer niet op hem in 't Waals geroepen. (Cornelissen, *Volksh. 1*, p. 13).

Omdat Walen herrieschoppers zijn vindt men ze ofwel helemaal niet in de hemel (*Waarom er geen Walen in de Hemel zijn*) of moeten ze omgekeerd, uit de hemel gelokt worden (*Van een Waal die per Ongeluk in de Hemel geraakte*). Daar waar de wondersprookjes hun dynamiek uit een grenzenloos levens- en geluksoptimisme putten, en precies de rehabilitatie (naïeve gerechtigheid)

beogen van sociale maar ook individueel-psychologische of zelfs lichamelijke wantoestanden, die met spot en vernedering gepaard gaan, vertellen deze spotverhalen o.m. hoe de Walen (de joden, kleermakers) hun plaats in de hemel voorgoed kwijtgespeeld hebben. Een listige hemelbewoner (Sinte Pieter of Smidje Smee) beraamt een valstrik, die handig inspeelt op een culinaire of andere voorliefde, die als een onbedwingbare oerdrift voorgesteld wordt. De Walen (joden) worden namelijk door de roep 'Soupe à l'oignon! soupe à l'oignon' voor een pot ajuinesoep (vodden in de hel te koop), die voor de hemelpoort gesteld wordt, naar buiten gelokt, waarna de hemelpoort dichtgeknald wordt (cf. AaTh 1656 *How the Jews Were Drawn from Heaven* (Mot. X 611)).

De onkunde een vreemde taal te begrijpen of te verwerven en de vele verwarringen, die deze onkunde met zich meebrengt, wordt in menig volksverhaal gethematiseerd. Daarbij is de taalproblematiek niet zozeer in een eng interetnisch conflict- (*Wat Sint Joris van 't Waals dacht; Van den Waal die geen Vlaams kende*), dan wel in een ruim sociaal spanningsveld van culturele (politieke) identiteit, status en autoriteit ingebed. De personenconstellaties worden in de Vlaamse varianten als volgt geconcretiseerd: de franssprekende notaris (dokter, modebewuste kleermaker) versus het vlaamssprekende boerke; de latijnsprekende pastoor versus zijn vlaamssprekende parochianen. 'Vlaamssprekend' betekent dan zoveel als achterlijk, dom, naïef, (goed-)gelo-

vig, lomp. Onschuldige heilspreuken, begroetingen of dankwoorden zoals 'A votre santé, mon ami', 'Merci' of 'S'il-vous-plaît' worden als scheldwoorden geïnterpreteerd, wat tot kleinere conflicten tussen de protagonisten, stereotiepe exponenten van een bepaalde klasse, leidt (cf. AaTh 1322 *Words in a Foreign Language Thought to be Insults* (Mot. J 1802)). Ook het verhaaltje AaTh 1628 *The Learned Son and the Forgotten Language* speelt in de Vlaamse lezingen met dezelfde gevoeligheden: Nadat een Vlaamse boerenzoon een franstalige opvoeding in de hoofdstad genoten heeft, loochent hij zijn afkomst en weigert nog één woord Vlaams met zijn vroegere kompanen te spreken, totdat hij per ongeluk op een riek trapt en vrij spontaan in het Vlaams vloekt. Deze verhalen eindigen met een verzoenende geste of zelfs met een kleine triomf voor de laagstgeplaatste. J. Cornelissen nam echter een variante van een internationaal verspreid verhaaltje op, waarin het onvermogen zich in een vreemde taal verstaanbaar te maken, levensbedreigende proporties aanneemt (cf. AaTh 1697 *We Three For Money*). De drie reizigers zijn, in de typische regionale invulling van het vertelpatroon, Walen of Vlamingen geworden. Drie Walen (Vlamingen) reizen naar Vlaanderen (Wallonië) om er Vlaams (Waals) te leren. Ze besluiten om beurt een zinnetje dat ze toevallig horen te onthouden: 'Drie stomme Walen' (C'èst treûs gros Flaminds); 'Omme koei' (Po sès aidans); 'Dat is recht' (Come du djusse èt d'raizô). Een beetje later berei-

ken ze een dorp waar zojuist een moord gepleegd werd. Wanneer ze door de heren van de Wet ondervraagd worden antwoorden ze trots met de drie zinnestjes. Zo stellen zij zichzelf als de moordenaars voor, waarop ze in de gevangenis of zelfs aan de galg belanden.

Bij de weergave van de zogenaamde Schildburgerstreken, Oolse grappen enz. wordt door J. Cornelissen zelf heel nadrukkelijk naar varianten in buitenlandse vertelrepertoires verwezen. Dit was voor Vlaanderen, waar het onderzoek van volksverhalen tijdens de grote verzamelgolf tussen 1880 en 1930 voornamelijk nog in het teken van volksopvoeding en taalontvoogding stond en de sprookjes nog als dé documenten van een eigen culturele en nationale identiteit golden, toen een vrij unieke aanpak. Voor het invoeren van een afzonderlijke rubriek XV - Gewaande branden - geeft J. Cornelissen zelf volgende uitleg :

Ofschoon de feiten die aanleiding gaven tot de spotnamen Maan-, Zonne-Muggenblussers en dgl., wezenlijk een historische grond hebben en dus even goed in de vorige afdeling (d.i. Historische of pseudo-historische feiten, nota van de auteur) konden vermeld worden, hebben we nochtans gemeend er een afzonderlijke rubriek aan te moeten wijden, omdat ze zo veelvuldig in de Nederlanden voorkomen. 't Is gewoonlijk de kerktoren, dien men meent in brand te zien staan. (Cornelissen, *Volksh.* 4/5, p. 26)

J. Cornelissen vermeldt hier vreemd genoeg niet, dat het blussen van de zon of maan op kerktorens of gebouwen, in vijvers, en - in oneindige variaties op hetzelfde thema - het blussen van muggenzwermen, heiligenbeelden, rokende mesthopen een internationaal 'Wander'-gegeven is (cf. AaTh 1335* *Setting Sun (Rising Moon) Mistaken for Fire* (Mot. J 1806), wat hij overigens in zijn kortere studie van 1928 *Luimige vertelsels op steden en dorpen* op p. 11 nog wel deed. De hier - om welke reden dan ook - onderdrukte internationale contextualisering houdt echter in dat de rubriek XV in feite volledig zou moeten opgaan in de volgende nl. XVI - Schildburgerstreken of Beotiana en niet zozeer, op grond van de aangegeven sterke lokale inbedding en verspreiding, van de pseudo-historische inkadering, in de voorafgaande. Het blussen van de rokende mesthoop wordt dan weer vrij inkonsekvent als een afzonderlijke Schildburgerstreek in rubriek XVI opgenomen!

Bij de ordening van twee andere spotverhalen met betrekking tot de maan, die respectievelijk de inwoners van Schaarbeek en van Mechelen in de schoenen geschoven werden, liet J. Cornelissen wel degelijk het internationale karakter van het verhaal boven de regionale invulling primeren. Wanneer de weerspiegeling van de maan in een waterloop verdwijnt omdat wolken deze bedekken, gelooft een boer uit Schaarbeek dat een ezel, die toevallig van het water drinkt, de maan ingezwolgen heeft, waarop het dier geslacht wordt om de maan uit zijn buik te halen

(cf. AaTh 1335 *The Eaten Moon*). De vrij algemene protagonist uit het verhaal, nl. 'de domme' wordt een boer uit Schaarbeek. Dat ook de koe vervangen wordt door een ander dier, met name een ezel, is een niet onbelangrijke ingreep van de verteller, die zijn verhaal op die manier beter laat aansluiten bij de socio-economische realiteit van de 19de en begin van de 20ste eeuw. De ezel was namelijk het trekdier bij uitstrek van de Schaarbeekse groenteverkopers, melkboeren en molenaars, die hun waren op karretjes naar Brussel brachten. Door het toevoegen van een slotzin als 'Sindsdien worden de inwoners van Schaarbeek de 'ezels' van Schaarbeek genoemd' krijgt het maanverhaal in een tweede beweging de etiologische functie van het opnieuw doorzichtig maken van een niet langer begrepen spotnaam. De Mechelaars zijn niet alleen de beroemdste maanblussers (sinds 1678 !), maar houden ook de reflectie van de maan in de Dijle voor een Hollandse kaas. Daar ze het een zonde vinden dat de vissen deze zouden opeten, trachten ze de 'kaas' met stokken, haken en netten uit het water te halen (cf. AaTh 1336 *Diving for Cheese*; met dierlijke protagonisten AaTh 34 *The Wolf Dives into the Water for Reflected Cheese*).

Wat de extra-rubriek XV en de aangehaalde streken uit XVI op zijn minst aantonen is, dat er in Vlaanderen - naast de populaire legende van het *Mannetje in de maan* (Kooi 777A* *Het mannetje (vrouw) in de maan (zon)*) en het unieke sprookje van *Meneer Maan* (cf. AaTh 702A* *The Man who Set Out to Go to*

the Morning Star) - ook een sterke traditie van grappige maanverhalen en -anekdoten heeft bestaan.

Dit vindt men echter niet terug in de catalogus van M. de Meyer (FFC 203, p. 106-107), die geen classificatienummers AaTh 1335, 1335* en 1336 voorzag.

Naast de maanverhalen somt J. Cornelissen zo'n 65 streken op, die absurditeiten bij het bouwen illustreren, hun pointes hebben in de confrontatie met het onbekende (eten, dieren, omgangs- en leefvormen, rituelen elders), met spraakverwarringen spelen, bijgeloof en angsten allerhande uitvergroten en de vermeende 'superioriteit' van zowel wereldlijke als geestelijke hoogwaardigheidsbekleders ontmaskeren. In wat volgt worden enkele spotverhalen uit de rubriek XVI - Schildburgerstreken of Beotiana - voorgesteld, die bij M. de Meyer helemaal geen, een onvolledige of zelfs foutieve opname vonden.

Twee raadsleden uit Hasselt worden naar een beroemd beeldhouwer in Antwerpen gestuurd om er een nieuw Christusbeeld te bestellen. Als de beeldhouwer vraagt hoe ze hem willen afgebeeld zien, antwoorden ze 'maak hem maar levend, dan kan hij nog altijd gedood worden.' Op weg naar huis komen ze aan een diepe beek zonder brug. Ze besluiten het Christusbeeld dwars te leggen over de beek. Bij het oversteken kantelt het Christusbeeld echter om, waarop de ene raadsman uitroept 'Hadt ge de Christus laten dood maken in plaats van levend, dan zou hij

mij niet in 't water gegooid hebben.' (Cornelissen, *Volksh.* 2, p. 275) De vraag of een beeld al dan niet levend moet afgebeeld worden is de kernvraag uit het verhaalttype AaTh 1347 *Living Crucifix Chosen* (Mot. J 1738.2). De tweede episode bouwt weliswaar op dit gegeven verder, behoort echter niet tot dit verhaalttype, maar tot AaTh 1324 A* *Crucifix Punished*. Domme dorpsbewoners geloven dat een hagelstorm door het Christusbeeld dat ze levend i.p.v. dood lieten afbeelden, veroorzaakt werd. Als straf doden en verminken ze de Christusfiguur, met de etiologische pointe, dat hij er sindsdien zo uitziet. De Vlaamse niet-gecatalogeerde variëte is dus een contaminatie van AaTh 1347 + AaTh 1324 A* (geen van beide verhaalttypen werd bij M. de Meyer FFC 203, p. 106-107 opgenomen), waarbij echter de slotpointe van het effectief als straf voor de daad (meestal in de vorm van een schadelijk natuurgebeuren) doden van het Christusbeeld ontbreekt.

Als twee verschillende Schildburgerstreken neemt J. Cornelissen enerzijds *Voeten of benen wassen* en anderzijds *Mensen die hun benen verliezen en terugvinden* op, hoewel na de lectuur van de afzonderlijke teksten duidelijk wordt, dat het slechts om varianten van éénzelfde basisgegeven, nl. het niet terugvinden van de eigen ledematen, gaat. De burgemeester van Olen en de leden van de Raad besluiten samen hun voeten in een grote waskuip te wassen. Weldra wordt het water zo zwart, dat niemand nog zijn voeten terugvinden kan. De veldwachter helpt hen door met

een riek in de onzichtbaar geworden voeten te prikken (Cornelissen, *Volksh.* 1, p. 272-273). Wie de pijn voelt, heeft zijn voeten teruggevonden. Ook hier hebben we het met een bij M. de Meyer (FFC 203, p. 104) niet gecatalogeerd, maar bekend internationaal verhaalttype te doen, nl. AaTh 1288 *Numskulls Cannot Find their Own Legs* (Mot. J 2021)⁷. Diegene, die de oplossing vindt, kan de slimme van het dorp, een vreemdeling van buitenaf of zelfs een regionale schelm zoals Uilespiegel zijn.

Bij de korte beschrijving van AaTh 1325 A over een haard die teveel hitte geeft en hoe de Olenaars dit probleem willen oplossen, wijst M. de Meyer slechts op één domheid, nl. de haard te verplaatsen i.p.v. zelf een beetje te verschuiven (FFC 203, p. 106). De twee varianten die J. Cornelissen opnam (Cornelissen, *Volksh.* 1, p. 267) tonen echter aan dat het type op zijn minst in twee subtypen dient opgesplitst te worden, daar de eerste variëte helemaal niet aan deze inhoudsweergave beantwoordt en derhalve ook niet bij de varianten onder AaTh 1325 opgesomd wordt. Bij wijze van voorbeeld geef ik hier de gedetailleerde beschrijving weer die J. van der Kooi in zijn typencatalogus van de Friese volksverhalen voor dit verhaalttype gaf:

THE FIREPLACE GIVES TOO MUCH HEAT. (a) Magistraten, (a1) inwoners, (a2) reuzen, (a3) een gezelschap, (a4) *poep*, zittend bij een vuur (kachel), krijgen (krijgt) het steeds warmer, (b) van (in)

Dokkum, (b1) een dorp. (c) Om het vuur te temperen leggen ze er (telkens als het weer te heet wordt) koude turven, om (c1) nieuw hout op. (d) Ze komen (hij komt) er pas toe achteruit te schuiven als een hond, (d1) kat, die ook bij het vuur ligt, het goede voorbeeld geeft. (e) Sindsdien heet dat dorp Koudum (fries *kâld-om*, koude (in dit geval turven) er omheen; vgl. ook de associatie met fries *kou-dom*, zo dom als een koe) (cf. J2140)⁸.

De eerste variante bij J. Cornelissen bevat precies de episodes (a), (c), (d), en niet de poging om de haard te verplaatsen.

De Olenaars willen een kaarsdomper of ladder rechtop in de kerk dragen. Ze slaan daar niet in en geloven dat de steel (de ladder) te lang of de kerkdeur te laag is. Wanneer ze een mus met een strohalm in haar bek de toren zien binnen vliegen, beseffen ze dat ze de kaarshouder (ladder) horizontaal de kerk moeten binnendragen. Bij V. de Meyere (*De Vlaamsche vertelselschat*, 2) vindt men een derde variante die lichtjes van de vorige afwijkt, maar op dezelfde absurdisteiteit bouwt: de koster slaagt er niet in de ladder naar binnen te dragen omdat hij deze overdwers houdt en steeds weer met de twee uiteinden tegen de kerkmuur slaat. Weer is het een mus, die hem toont hoe hij zijn probleem moet oplossen. Deze verhalen werden bij M. de Meyer (FFC 203, 103) ongedifferentieerd als lezingen van AaTh 1244 *Trying to Stretch the Beam* (Mot. J

1964.1) geïnterpreteerd. Zoals de titel reeds suggereert, gaat het er hier net andersom aan toe: men tracht een balk, die te kort blijkt te zijn, op verschillende manieren in de lengte uit te rekken, weliswaar zonder het verhoopte resultaat. Ook dit gegeven kan oneindig gevarieerd worden: In de koude winter, wanneer de dorpsbewoners met dikke mantels in de kerk zitten, passen er minder op één kerkbank. De dorpingen geloven nu dat de kerkbank door de koude gekrompen is en beginnen met man en macht aan het hout te trekken. Door de inspanning, die ze leveren, krijgen ze het zo warm, dat ze hun jassen uittrekken, en dan passen ze als bij wonder allen terug op één bank⁹. De verhalen, die het verkeerd houden van een lang voorwerp hekelen, behoren echter tot AaTh 1248 *Tree-trunks Laid Crosswise of the Sledge* (Mot. J 1964), waarvoor J. van der Kooi de volgende gedetailleerde beschrijving geeft:

TREE-TRUNKS LAID CROSSWISE ON (!) THE SLEDGE. (a) Men, (a1) een man, (a2) timmerman (-lieden), (a3) boer, (b) in *Dokkum*, (c) kan (een) balk(en) niet door een (huis)deur, (c1) kerk-, (c2) toren-, (c3) schuurdeur, (c4) de stadspoort, krijgen, (d) omdat zij (hij) deze overdwers houden (houdt), (d1) op zijn wagen geladen heeft. (e) Ze zien (hij, een van hen ziet) een spreeuw, (e1) mus, (e2) zwaluw, (e3) vogel, een stro (rietstengel), hem in de lengte houdend, door de (een) nauwe opening

(van zijn nest) dragen en volgen (volgt) met de balk(en) met succes dit voorbeeld; (e4) tenslotte komt een oude man op het idee de balk in de lengte erdoor te halen (J 1964)¹⁰.

Voor de Vlaamse varianten moeten de mogelijkheden onder (d) fijner uitgekristalliseerd worden en 'rechttop' aan de beschrijving toegevoegd worden.

Niet alleen de Olenaars, maar ook de 'slimme' mannen van Kessel munten in domheden uit. Er zijn de zeer verspreide streken zoals het levend begraven van een mol als straf omdat hij de tuin verwoest heeft (AaTh 1310 B *Burying the Mole as Punishment* (Mot. K 581.3) en het vastketenen van een pier dat ze als een zéér uitzonderlijk dier beschouwen (AaTh 1316*** *The Earthworm Thought to be a Snake or other Monster* (Mot. J 1755).

Daarnaast nam J. Cornelissen nog twee voorvallen op, die door M. de Meyer niet gecatalogeerd werden (FFC 203, p. 103). De inwoners van Kessel vangen een snoek van 50 kg en willen hem vers houden voor een komend bezoek van de koning. Daarom laten ze hem weer zwemmen, maar met een bel om, zodat ze hem als het zover is, gemakkelijk kunnen terugvinden. Wanneer de grote dag aangebroken is, schieten ze op het geluid van een bel afgaand ... een molenpaard dood (Cornelissen, *Volksh. I*, p. 190-191). Dezelfde grap wordt aan de Hasselaars toegeschreven, die de snoek met een bel terug in de Demer werpen. In de Vlaamse vertelcultuur zijn dus op zijn minst 2 varianten van

AaTh 1208* *The Belled Salmon* bekend, weliswaar niet als zelfstandig verhaal, maar steeds in contaminatie met o.m. AaTh 1310 B, 1316*** en 1329* (*To Keep the Croaking Frogs from Disturbing the Prince's Slumber*). Wanneer de Kesselaars tenslotte de koning moeten ontvangen, bieden ze hem als erewijn een fles ... wijnazijn aan.

In de *Enzyklopädie des Märchens* werd precies voor een cluster van verhalen, die de (verkeerde) begroetingsceremoniën bij de ontvangst van hoge heren door de ietwat wereldvreemde en dus zeer onhandige dorpsbewoners thematiseren, een eigen artikel *Begrüßungen: Verkehrte B. voorzien*¹¹. K. Ranke geeft volgende invariabele grondstructuur aan:

'Dorf- oder Kleinstadtbewohner sollen einen hohen Herren empfangen oder ihm gratulieren. Der Schulze oder der Bürgermeister übernimmt die Führung der Delegation, die anderen sollen ihn in allem, was er tut nachahmen.' De Olenaars voeren dit bevel zo uit: Wanneer Keizer Karel Olen wil bezoeken, besluiten de boeren hem elk met het Vlaamse feestgerecht par excellence, nl. een schotel rijstpap, te vereren. Met de burgemeester aan het hoofd, gaan ze processiegewijs naar de herberg, waar Keizer Karel zijn intrek genomen heeft. Daar aangekomen glijdt de burgemeester per ongeluk uit en valt de schotel met rijstpap voor de voeten van de keizer, wiens benen vol gespat worden. De Olenaars denken dat dit tot het begroetingsritueel behoort en gooien

allen hun schotels op de grond. Een danig geïrriteerde burgemeester begint te vloeken en oorvegen uit te delen, en

Klits! klets ! ging het, de ene klap over de andere, en al de boeren, met de burgemeester er inbegrepen, vielen voorgoed aan 't vechten en lagen daar holderdebolder over de grond te rollen en in de rijstpap te spartelen. (Cornelissen, *Volksh. I*, p. 271)

Dit verhaal werd door M. de Meyer (FFC 203, p. 146) nog onder AaTh 1246 *The Axes Thrown away* geordend, wat K. Ranke als volledig foutief beoordeelt. In het genoemde verhaaltipe is de komische imitatie slechts een motief (Mot. J 2171.4) dat steeds in contaminatie met andere verhaaltipen o.a. met AaTh 1344 *Lighting a Fire from the Sparks from a Box on the Ear* optreedt, terwijl het hier duidelijk om een constante gaat, die een kettingreactie van verkeerd begrepen handelingen uitlokt. De bedenkingen gemaakt bij de classificatie van de 'Vlaamse' spot- en hekelvertelsels zijn geenszins uitputtend. Ze nodigen elkeen uit, die zich aan de studie van de Vlaamse volksverhalen wagen wil, de primaire bronnen opnieuw uit te vlooiën, opdat de fouten uit het verleden niet blindelings zouden blijven gereproduceerd worden. De catalogoog van M. de Meyer kan slechts mits de nodige wetenschappelijke gereserveerdheid als 'betrouwbaar' referentiewerk aangehaald worden, een gereserveerdheid, die ik zelfs een beetje bij

het recent verschenen eerste nederlands-talige sprookjeslexicon *Van Aladdin tot Zwaan kleef aan*¹² mis.

NOTEN

1. AARNE (A.) en THOMPSON (S.). *The types of the Folktale. A classification and bibliography* (FFC, 184), Helsinki, 1961, 2de uitg., Verder geciteerd als AaTh. De motieven werden geclasseerd door THOMPSON (S.). *Motif-Index of Folk-Literature. A classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jet-books and local-legends*, Kopenhagen, 1955-1958, 6 dln. Verder geciteerd als Mot.
2. VAN DER KOOI (J.). *Volksverhalen in friesland. Lector en mondelinge overlevering. Een typencatalogus*, Groningen, 1984, p. 160. Naar het classificatiesysteem wordt met Kooi, en het classificatienummer verwezen.
3. LIXFELD (H.). *Ätiologie*. In: RANKE (K.). *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Band I, Berlijn-New York, 1977, p. 950-953. Verder geciteerd als EM.
4. TOP (S.). *Inleiding*. In: VAN ISTENDAEL (G.). *Vlaamse sprookjes*. Amsterdam-Antwerpen, 1995, p. 16-17.
5. CORNELISSEN (J.). *Nederlandsche volkshumor op stad en dorp, land en volk. Spot- en bijnamen, spotrijmen, spotvertellingen, volksetymologische sagen, spreekwoorden en zegswijzen. enz. naar hun oorsprong en beteekenis verklaard*. Antwerpen, 1929-1937. 6 dln. Verder geciteerd als Cornelissen.

Volksh. en nummer van het deel. De citaten worden in een aangepaste Nederlandse spelling weergegeven.

6. Aanvullend nog: COLSON (O.). Les Flamands dans le folklore wallon. In: *Wallonia*, 17, 1907, p. 277-302; D.W. Vlamingen en Walen. In: *Biekerf*, 19, 1908-1909, 4, p. 49-62; DE MEYERE (V.). *De Vlaamsche vertelschat*. Antwerpen, 1925-1933, deel 2, p. 102-107.
7. LIXFELD (H.). Beinverschränkung. In: *EM*, 2, 1979, p. 63-67.
8. VAN DER KOOI (J.). *Op. cit.*, p. 427.
9. LIXFELD (H.). Balkenstrecken. In: *EM*, 1, 1977, p. 1144-1146.
10. VAN DER KOOI (J.). *Op. cit.*, p. 417.
11. RANKE (K.). Begrüssungen: verkehrte Begrüssungen. In: *EM*, 2, 1979, p. 42-46; KÖHLER-ZÜLCH (I.). Imitation: Fatale und närrische I. In: *EM*, 7, 1993, p. 92-99.
12. DEKKER (T.), VAN DER KOOI (J.) en MEDER (T.). *Van Aladdin tot Zwaan kleef aan. Lexicon van sprookjes: ontstaan, ontwikkeling, variaties*. Nijmegen, 1997.

VAN PROFIJTIGAARD TOT VREKGIERIGE PEZENWEVER

Magda Devos

Ter inleiding

Dialecten zijn schatkamers van beeldrijke woorden en uitdrukkingen voor toestanden en verschijnselen uit de dagdagelijkse werkelijkheid. Dat is niet alleen de overtuiging van eenieder die zijn streektaal waardeert en koestert als een kostbaar goed, het is ook een wetenschappelijk vaststaand feit, dat ontelbare keren door dialectologen is belicht vanuit de meest verschillende invalshoeken. Dialecten zijn natuurlijke talen die spontaan evolueren in het mondelinge gebruik; de taalcreativiteit heeft er de vrije loop, aangezien ze niet gehinderd wordt door van bovenaf opgelegde normen of voorschriften. Van die creativiteit getuigt niet alleen de grote hoeveelheid vaak originele uitdrukkingsmiddelen waaruit een dialectspreker kan putten om de dingen uit zijn leefwereld met precisie te benoemen, maar ook de grote diversiteit aan benoemingsstrategieën, m.a.w. de vele verschillende manieren waarop in de volkstaal te werk wordt gegaan om verschijnselen uit de werkelijkheid onder woorden te brengen.

I. Volkse namen voor karaktertypes

Een domein waar we de zojuist genoemde eigenschappen van dialectische naamgeving op treffende wijze geïllustreerd vinden, is de woordenschat in verband met het menselijk karakter. Zowel voor de aantrekkelijke als de minder fraaie kanten van iemands inborst beschikt het dialect over een uit-

gebreid en gevarieerd arsenaal aan uitdrukkingsmiddelen, waarbij telkens weer opvalt op hoeveel verschillende manieren één bepaald karakterkenmerk of karaktertype onder woorden gebracht kan worden. Zo'n opmerkelijke variatie is typisch voor alle naamgeving waarbij emoties van de taalgebruiker een rol spelen. Karaktereigenschappen en daaruit voortvloeiend gedrag van mensen, zeker van mensen uit de eigen omgeving, laten de waarnemer niet koud, ze roepen allerlei gevoelens op, gaande van bewondering en sympathie tot wantrouwen, minachting en afschuw. Het typeren van de medemens naar innerlijke hoedanigheden gebeurt dan ook lang niet altijd in nuchtere, objectieve bewoordingen.

In heel wat situaties wordt bewust gegrepen naar gekleurde taalmiddelen, die de spreker de mogelijkheid bieden zijn appreciatie of afkeuring voor de drager van het bewuste kenmerk krachtig te ventileren. Bijvoorbeeld, iemand die veel voor anderen over heeft, kun je vrij zakelijk omschrijven als *goedhartig* of *iemand met een goed hart*, maar je kunt ook sterkere formuleringen in de mond nemen, b.v. *hij / zij is een echte engel*, *hij / zij heeft een hart van koekenbrood*, enz. De keuze voor zo'n gekleurde uitdrukking heeft weinig uitstaans met de objectieve aard van het benoemde: iemand "met een hart van koekenbrood" hoeft in werkelijkheid niet bepaald goedhartiger te zijn dan iemand "met een goed hart" zonder meer. Alleen zet het beeld van het koekenbrood met zijn positieve connotaties

de appreciatie van de taalgebruiker wat meer in de verf.

Wie de volkse naamgeving voor karaktertypes wat nader gaat bestuderen, komt spoedig tot de bevinding dat de woordvoorraad omvangrijker en gevarieerder is bij negatieve eigenschappen dan bij positieve. De verklaring daarvoor is gemakkelijk te vinden. Mensen zijn nu eenmaal veel vlugger geneigd andermans gebreken te bekritisieren dan waardering op te brengen voor zijn kwaliteiten. Wie behept is met een slecht karakter, gedraagt zich op een manier die strijdig is met de sociale gedragscode, wat een bedreiging vormt voor de goede gang van zaken in de samenleving en daarom streng wordt afgestraft. Gunstige eigenschappen daarentegen worden vaak als niet meer dan normaal beschouwd: ze passen in het beeld van wat hoort.

Niet alleen vallen ergerlijke karaktertrekken sterker in het oog dan menselijke kwaliteiten, ook blijken ergernis en soortgelijke anti-gevoelens het taalscheppend vermogen krachtiger te stimuleren dan emotionele reacties in de positieve sfeer. Als het erop aan komt anderen verbaal te portretteren naar hun tekortkomingen, worden in de volkstaal alle registers opengetrokken, tot in het vulgaire toe. In wat volgt wil ik daarvan een illustratie geven aan de hand van een reeks Oost-Vlaamse woorden en uitdrukkingen voor één karaktertype met een uitgesproken ongunstige reputatie: de gierigaard. Dit onderwerp past

uitstekend in het thema "smaad", want heel wat benamingen en omschrijvingen die we ten tonele zullen voeren, worden niet alleen gebruikt om een gierig persoon als zodanig te karakteriseren, b.v. *Hendrik is een vrekgierige pezenwever*, ze kunnen hem ook als belediging in het gezicht worden geslingerd: "*o gij vrekgierige pezenwever dat ge daar staat !*" We zullen nagaan hoezeer de brede waaier aan mogelijkheden waar Oost-Vlamingen gebruik van maken om iemand als een gierig mens te typeren, drijft op de gevoelens die de gierigaard bij anderen losmaakt. Die gevoelens beïnvloeden zowel de mentale **voorstelling** die de taalgebruiker zich van de gierigaard maakt, het concept dus, als de **taalmiddelen** die men kiest om over een gierig iemand te spreken of om de gierigaard zelf voor de voeten te werpen.

Mijn gegevens haal ik uit een schriftelijke enquête van het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD)*, een project dat aan de Gentse universiteit wordt gerealiseerd en tot doel heeft de traditionele Vlaamse woordenschat op te tekenen en systematisch, d.w.z. per onderwerp, in afleveringen te publiceren. De door mij gebruikte vragenlijst brengt materiaal aan voor een toekomstige aflevering van het woordenboek over de eigenschappen van het menselijk karakter. Uit de antwoorden van de informanten op de vragen over het thema 'gierigheid' heb ik voor dit artikel een ruime keuze gemaakt van woorden, omschrijvingen en uitdrukkingen die illustratief

zijn voor de volkse benoemingswijzen en de veelkleurigheid van de volkse verwoording. Het is dus niet de bedoeling om het hele Oost-Vlaamse woordveld i.v.m. gierigheid tot in de bijzonderheden uit te spitten. Zoiets is trouwens vooralsnog niet mogelijk, want een eerste schriftelijke rondvraag zoals de genoemde WVD-enquête brengt slechts een gedeelte aan het licht van wat in de dialecten werkelijk gezegd wordt of gezegd kan worden. Wie in z'n eentje een vragenlijst invult over verschijnenselen die in het dialect op tal van manieren tot uitdrukking gebracht kunnen worden, heeft zelden al die mogelijkheden paraat voor de geest; hij zal misschien spontaan twee of drie verschillende wendingen opschrijven, terwijl er in werkelijkheid wel tien bestaan. Bovendien zijn de invullers vaak te beschroomd om platte of vulgaire uitdrukkingen aan het papier toe te vertrouwen. Om het volledige arsenaal op het spoor te komen, is mondelinge opvraging nodig, waarbij de onderzoeker met allerlei gerichte vragen de dialectkennis van de zegspersoon helpt te activeren. De meerwaarde van mondelinge verzameld materiaal blijkt overduidelijk wanneer we de gemiddelde oogst per WVD-correspondent vergelijken met de resultaten uit het veldwerk van studenten die een scriptie hebben gemaakt over hetzelfde thema. Zo verzamelde Joost Van Heesvelde voor zijn licentiaatsverhandeling *Conceptualisering en lexicalisering van karaktereigenschappen in een Vlaams dialect* (Univ. Gent 1988) in het Asseneeds

alleen al 18 uitdrukkingen voor een gierig persoon. Een vergelijkbare oogst valt ongetwijfeld ook elders te rapen, als men zoals Van Heesvelde meerdere zegslieden mondeling over het thema ondervraagt.

II. Benoemingsstrategieën

A. Concretisering

Het is een uit de dialectologische literatuur bekend gegeven dat de volkstaal veel minder dan de cultuurtaal over een woordenschat beschikt om abstracte begrippen uit te drukken. Daar behoren karaktereigenschappen toe, aangezien zij op zichzelf niet direct waarneembaar zijn, maar zich enkel manifesteren in het concrete gedrag van de persoon die ermee behept is. Voor die persoon zelf beschikken de meeste dialecten wel over een rechtstreekse term, van het type *gierigaard / gierige [vrouw]*, of sterker *vrek*, maar de rijkdom aan uitdrukkingen is vooral te danken aan de in de volkstaal heel courante neiging tot onrechtstreekse, concretiserende benoeming van abstracte inhouden. De taalkundige mechanismen om abstrahering te vermijden, omvatten zowel woordoverdracht (= hergebruik van bestaand taalmateriaal) als woordvorming (= vorming van nieuw taalmateriaal).

(1) **Metafoor** (woordoverdracht naar een nieuwe betekenis op grond van gelijkenis): de drager van het begripkenmerk 'gierig' wordt genoemd naar een tastbaar ding dat fysische kenmer-

ken heeft die op enigerlei wijze als vergelijkbaar met 'gierig' worden aangevoeld. Een voorbeeld is de in het materiaal aangetroffen benaming *pees*: een pees is een taai, niet te breken ding; wie gierig is, is mentaal "taai".

Een vergelijkbaar beeld gaat schuil achter *teers*. In de letterlijke zin slaat *teers* op een onderdeel van het gerei waarmee de boeren vroeger de lading op hun oogstwagens vastsjorden: het was de dikke, kloeke stok, die achter aan de wagen horizontaal boven de wagenboom werd bevestigd en waaromheen door middel van een draaiende stok het bindtouw zo strak mogelijk werd aangespannen om het voer op zijn plaats te houden. Hoe krachtig men dat touw ook aansnoerde, de teers mocht nooit buigen of breken.

(2) Metonymie (woordoverdracht naar een nieuwe betekenis op grond van naburigheid, m.a.w. men noemt of omschrijft een verschijnsel naar iets anders wat er onverbrekkelijk mee verbonden is): met een concretiserende omschrijving karakteriseert men de gierige persoon aan de hand van de dingen die hij doet of waar men hem toe in staat acht. Zo zijn in de Oost-Vlaamse volksmond wendingen bekend als *hij zou een kei 't vel afdoen / -stropen* of *hij zou zijn eigen stront ziften*, waarbij aan de hand van een sprekend, wat karikaturaal beeld geïllustreerd wordt hoe ver de vrekkingheid kan gaan. Evengoed metonymisch is het als die *kei* dan als aanduiding van de gierigaard zelf dienst gaat doen: *Louis is een echte kei*.

(3) Woordvorming via beeldverdichting. De volksfantasie die de gierigaard neigingen als de zopas geïllustreerde toedicht, heeft dan ook weinig moeite om bij de benaming voor de persoon dat beeld te gebruiken als basis voor de vorming van een zelfstandig naamwoord. Aansluitend bij het zopas geïllustreerde beeldcomplex kunnen we voorbeelden vermelden als *keibijter* of *strontzifter*, waarvan de semantische lading voor zichzelf spreekt.

B. Expressivering

De gegeven voorbeelden laten zien dat de taalgebruiker in een emotioneel geladen woordveld als dat van 'het (slechte) karakter' de kracht van het expressieve woord en het sprekende beeld niet schuwt. Juist omdat men in de expressieve sfeer zit, is er een natuurlijke neiging om een woord meer om zijn plastische dan om zijn beschrijvende eigenschappen te kiezen. In het wat ruwere taalgebruik zal de afkeer voor de karaktereigenschap zich dan ook vertalen in woorden die ooit thuishoorden in de taboesfeer, zij het de anale, faecale of seksuele. Men werkt met elementen als *stront*, *afgaan*, *schijten*, *zeiken*, *zak*, maar ook *pees* en *teers*, die naast hun 'neutrale' gebruikscontext - *pees* voor 'streng, band of koord van taaie vezels' en daarvan vervaardigde voorwerpen, en *teers* voor 'dikke stok aan de wagenboom' - ook en soms in de eerste plaats op het geslachtsorgaan (van mannetjesdieren, maar ook van mensen) betrekking kunnen hebben. Die laatste gedachte staat helemaal op het voorplan bij de

afgeleide vorm *pezerik*, een woord dat in de concrete sfeer vrijwel altijd betrekking heeft op de roede van mannelijke dieren, vnl. de stier, het mannetjes-schaap of het varken, en daardoor tegelijk zinspeelt op het seksuele en het bestiale.

In zijn drang naar krachtiger en plastischer bewoordingen gaat de dialectspreker ook met graagte voortborduren op bestaande uitdrukkingen: hij bedenkt expressieve varianten, breidt via allerlei associaties het toepassingsbereik van bestaande wendingen uit, vermengt metaforen uit verschillende beeldcomplexen, versterkt het effect van een op zich al weinig vleierende term door er een opeenstapeling van denigrerende adjectieven aan vooraf te laten gaan, enz.. Daarbij laat hij zich vaak weinig gelegen aan de beschrijvende inhoud van het daarbij gebruikte taalmateriaal.

Soms zijn meerdere van die mechanismen tegelijk in het spel, zoals bij *vrek-gierige pezenwever*, waar een nieuw gevormd adjectief verbonden wordt met een zelfstandig naamwoord dat men via associatie uit een ander woordveld heeft gehaald. Door voorvoeging van het pejoratieve *vrek* wordt hier een soort overtreffende trap van *gierig* geschapen, een verwijzing naar gierigheid in zijn meest extreme en meest weerzinwekkende gedaante. Hoe men er ooit toe gekomen is een gierigaard *pezenwever* te noemen, valt niet met zekerheid te achterhalen, maar het is weinig waarschijnlijk dat daarbij zoals in het geval

van *strontzifter* bewust is gedacht aan een activiteit waarmee men de verstokte vrek meende te kunnen typeren, t.w. het weven van pezen. In een meer courante gebruikswijze immers duidt *pezenwever* een ander ongunstig karaktertype aan, nl. iemand die maalt om bijkomstighe-den zonder te willen zien wat belangrijk is, de altijd mistevreden, nurkse vitter. Vanuit die verwante, negatief geladen betekenis leende het zich wellicht uitstekend om in het woordveld van de vrek-kigheid te worden binnengehaald als versterkende uitbreiding van het al bestaande *pees / peze*¹.

Evenmin zie ik een homogeen beeldcomplex te verbinden met de wat vreemde wending: *hij zou met zijn gat vliegen vangen*. Op grond van de betekenissen die het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT XXI, 1896) hiervoor in Vlaanderen attesteert, nl. 'nutteloze dingen doen' en 'zich vergeefse moeite geven', ben ik geneigd te denken dat de uitdrukking net zoals *pezenwever* en *muggenzifter* primair werd toegepast op de beoefenaar van zinledige, beuzelachtige activiteiten, een type dat zich makkelijk laat associëren met de categorie der vrekken. Gierigheid wordt over één kam geschorren met hebzucht, en wie hebzuchtig is begeeft zich aan de meest onzinnige beuzelarijen, en zou desnoods dus *met zijn gat vliegen proberen te vangen* om toch maar zijn bezit te vergroten. Het is evenwel niet zeker dat men vanuit dit logische verband de uitdrukking op de vrek heeft overgedragen. Mogelijk

heeft de drang tot scabreusheid en expressiviteit het helemaal gehaald van de descriptieve doorzichtigheid.

Een courant mechanisme ter versterking is de opeenstapeling van denigrerende adjectieven, zoals in de uitdrukking *oude, vorte, gierige pinne* voor een vrekking vrouwmens.

Een subtiele variant van de expressiveringsstrategie bestaat erin dat men een krachtig effect beoogt door een understatement, zoals wanneer men een gepatenteerde vrek aanduidt als *een profijtgaard* of hem droogjes karakteriseert met de wendingen *hij is voor 't geld, hij weet / heeft ervan* (nl. van gierigheid). Verwant hiermee is het stijlmiddel waarbij men de gierigheid extra beklemtoont door ontkenning van het tegendeel: *hij zal ze niet wegsnijten, hij is geen wegsnijter, hij is geen geevaard*.

III. Het beeld van de gierigaard: complex en diffuus

Het archetype van de gierigaard zoals dat b.v. uit sommige films of uit de romans van Dickens naar voren komt, is een duister figuur, liefst zo zwart mogelijk gekleed, die met een van ikzucht en achterdocht vertrokken gezicht geld en ander waardevoels naar zich toe graait, angstvallig ervoor wakend dat vooral niemand anders iets van die rijkdom in handen zou krijgen. Het is een asociaal menstype, dat de afkeuring en spotlust van zijn medemens opwekt.

Van de volkse voorstelling van de gierigaard kunnen we een soort profiel samenstellen op grond van de rijke waaier aan volkse benamingen en karakterisering. Die broderen meestal op twee min of meer onlosmakelijke eigenschappen die het wezen van de vrek uitmaken: het gaat om iemand die in de eerste plaats niet geneigd is tot geven, tot delen van zijn rijkdom, maar meestal gaat dat gepaard met inhaligheid, een ziekelijke begeerte naar uitbreiding van zijn rijkdom. Kort gezegd: de onweerstaanbare drang tot enerzijds vergaren, sparen en oppotten, en anderzijds niet (meer) loslaten. Deze obsessieve bekommernis met het opstapelen van geld en goed kan dan geassocieerd worden met een gebrek aan vermogen des ondersheids tussen essentie en bijkomstigheid, wat zoals eerder al aangegeven de vrek in het vaarwater brengt van een ander type, nl. de detailfanaat, d.w.z. de *muggenzifter* of *pezenwever*. Vandaar ook dat de benamingen voor deze verwante categorieën in de dialecten sterk door elkaar lopen, ook omdat de dialectspreker zelf niet altijd scherpe grenzen trekt tussen de verschillende types.

In de volgende paragraaf geven we een overzicht van hoe de verschillende aspecten in de volkse beeldvorming van de vrek leiden tot een uiteenlopend gamma aan benoemingsmotieven en karakteriseringswijzen, gekruid als die zijn door de neiging tot spot en verhevigde expressie. Alvorens toe te komen aan uitdrukkingen die op een of andere

specifieke trek van de gierige natuur zinspelen, bespreken we eerst enkele benamingen die minder een aspect als wel het geheel van het fenomeen proberen te vatten.

IV. Benoemingsmotieven

A. Globale aanduidingen

Het maximum aan abstractie bereikt de (volks)taal wellicht bij de adjectieven. Die bestaan in het Oost-Vlaams uiteraard ook voor de hier besproken eigenschap: *gierig* (overal), *vrekkig* (overal), *vroed* (in het westen). Die kunnen polyvalente versterkingsvormen krijgen van het type *dood-*, *aarts-*, *archi-*, en het materiaal geeft ook de merkwaardige verdubbeling *vrekgierig*. Van deze - al of niet versterkte - adjectieven kan nu een zelfstandige aanduiding voor de persoon worden afgeleid, zoals: *gierigaard*, *vrekgierigaard*, *aartsgierigaard*. Die kunnen dan naast het grondwoord (*geld*)*vrek* gaan staan.

Voortgaand op het materiaal blijkt de globale maar meer concretiserende aanduiding voor de vrek een belangrijke metaforische bron te vinden bij een aantal dieren die zich in de volkse opvatting op de een of andere wijze kenmerken door gretig, overdreven inhalig en zelfzuchtig gedrag, blijkens namen als: *beeste*, *peerdebeest*, *geldbeest*, *vreebeeste*, *beestigaard*, *beestenkop*, *gier*, *geldgier*, *aap*, *gierigen aap*, *ezel*, *wolf*, *geldhond*, *geldwolf* en het wat perifere

draak. Bij *oorebeeste* zit daarnaast waarschijnlijk ook het beeld van het nijpen voor als benoemingsmotief (zie verder). Die benamingen kunnen ten grondslag liggen aan adjectieven als *beestig*, en verder in de versterkingsvormen: *aap-*, *honde-*, *honds-*, *beeste-*, *hondebeestegierig*, met de daar weer van afgeleide substantieven: *hondegierigaard*, *aapgierigaard*. De associatie van vrekigheid met beestigheid dagzoomt ook in wendingen als *hij leeft gelijk de beesten*, *hij is beest*, *hij vergaat van beestigheid*, en de verbinding wordt expliciet gelegd in *'t is een die langs de gierigaard aangaat en langs de beestigheid afkomt*. Naast (categorieën van) dieren zijn er ook categorieën van mensen die in de met vooroordelen gekruide volksverbeelding met gierigheid geassocieerd worden, nl. de joden, de Schotten en de Hollanders. Ook het Oost-Vlaamse materiaal bleef van dit xenofobe trekje niet gevrijwaard, blijkens opgaven als *jood*, *geldjood*, *jood suus* (naar de anti-semitische nazi-propagandafilm "Jud Süß"), *smous* (uit het Duitse schimpwoord *Schmaus*, dat teruggaat op Hebreeuws *mösje* 'Mozes'), alsook *shot* en *hollander*.

Bij de benamingen voor de vrek komen behalve categorieën van dieren en mensen ook voorwerpen voor die bekend staan om hun taaiheid en weerbarstigheid, zoals het reeds vermelde *peze*, *pezerik*, *teers*, of om hun scherphheid, zoals *pinne* en *punt*. Wellicht metonymisch te interpreteren zijn benamingen als *kei*, *pelle*, *plote* (letterlijk o.a. scha-

venel waarvan de wol verwijderd is). Zoals we verderop zullen zien is in de volkse verbeelding de vrek immers ook medeïend met het vel van een kei of van dieren die een huid hebben zonder bruikbare begroeiing.

3. Deelaspect als benoemingsmotief

1. Het aspect VERGAREN

Wordt sparen misschien vrij algemeen als een deugd gezien, niet als dat in overdreven mate gebeurt: benamingen die op dit aspect betrekking hebben zijn *op)potter*; *ponker* (een *ponk(e)* is in het Vlaams o.a. een spaarpot of een veilig verborgen hoeveelheid geld, en het werkwoord *ponken* is ervan afgeleid). Het inhalige komt meer naar voren in *trekker* (= die alles naar zich toe trekt) en *slikop*. In deze sfeer hoort ook *opzaker* thuis, afgeleid van *opzakken*, d.i. 'in zakken doen' (b.v. aardappelen opzakken met de aardappelrooimachine) of '(heimelijk) in zijn zak steken', en verder *schreper* en *krabber*. Het resultaat is dat potten, trekken, opzakken, schrapen en krabben is de gevulde beurs, metonymisch overdraagbaar op de eigenaar ervan: *geldzak*, *geldbeurse*. Bij het *-zak*-woord is meegenomen dat dit ook met de seksuele sfeer te verbinden achtervoegsel voor mannen algemeen een negatieve bijklank heeft (*luiszak*, *vortzak*, e.d.), wat ook het geval is bij *trekzak*. In het vrouwelijk is dat een *trekkonte*.

Bij wijze van overdrijving kan men dat schraapzuchtige karakteriseren met

wendingen als *hij zou een kei 't vel afdoen / afstropen*, *hij zou ne puit 't vel afdoen*, waaruit spreekt dat de schraapzuchtige ook vergezochte dingen als bruikbaar of waardevol beschouwt, en zich inspant om het van het voorwerp of dier af te halen. Vermelden we ook nog het veel minder expressieve beeld van de kous dat opduikt in verband met 'vergaren' (*hij steekt ze in zijn kous*, 't is *allemaal voor de kous*), en dat wellicht ook doorspeelt in de speelse benaming voor een gierige vrouw: *Marie zeven kousen*.

2. Het aspect VASTHOUDEN, NIET LOSLATEN

a. (De beurs) sluiten, toeknijpen

In de archetypische voorstelling van de gierigaard past het beeld van iemand die zijn beurs krampachtig gesloten houdt, de knip op de beurs houdt, die dus zijn geldbeurs toeknijpt. Woorden in deze sfeer zijn *knijper* en *nijper*. Om zijn klankeexpressiviteit moeten we waarschijnlijk ook *nete* hier onderbrengen, een woord dat letterlijk slaat op het ei van de luis of vlo, maar bij uitbreiding ook op de luis / vlo zelf, dieren die hinderlijk bijten, en waarvan de naam meestal metaforisch wordt toegepast op hoogst onaangename personen (in de taalpraktijk vooral vrouwen) met hinderlijk gedrag. Als het echt over gierige vrouwen gaat, komen woorden als *tange* (algemeen gehanteerde beeldspraak voor onuitstaanbaar vrouwmens), maar vooral het explicietere *nijptange* of *trektange* van pas. Dat bij (*k*)nijpen het

woord *tang* opduikt, past in de homogeniteit van de beeldspraak, maar omdat *tang* ook al ruimer in de reeks van scheld- of smaadwoorden voor vrouwen figureert, komt dat nog eens extra goed uit om de aanduiding met negatieve gevoelswaarde te beladen. De expressieve waarde was hier wellicht belangrijker dan de descriptieve inhoud van het woord *nijptang* en een metaforisch daarvan afgeleid gebruik. Dat wordt indirect bevestigd doordat het materiaal ook *nijpkonte* geeft, met het element *konte* dat net als *tange* een vrij algemeen smaadwoord voor vrouwen is. Een algemene opmerking is in dit verband overigens dat de smaadwoorden voor gierige vrouwen veel minder specifiek zijn, en dat doorgaans uit het algemene, weinig vrouwvriendelijke scheldarsenaal wordt geput, vaak met een specificerende toevoeging: *pekelswijf*, *pekelteve*; *gierige teve*, - *prei(e)*, - *mete*, - *konte*, - *heks*.

In de sfeer van het knijpen vinden we ook enkele wendingen die op hetzelfde beeld voortbouwen, zoals *hij nijpt zijn beurze toe*, waarmee de handeling waar men oorspronkelijk aan dacht, nog helemaal beschreven wordt. Daarnaast noteerden we echter veel vaker *hij (k)nijpt erop*, waar de beurs dus niet langer wordt genoemd. Die variant is dermate gemeengoed geworden, dat veel informanten niet meer weten waar het verwijfswoord "erop" voor staat. Tot dezelfde sfeer van sluiten en knijpen, maar met extra expressiviteit, hoort ook nog de vulgaire variant *hij knijpt zijn hol toe*, die in hetzelfde beeldenveld thuis-

hoort dat ook leidde tot een wending als *steeg van afgaan* (letterlijk: 'geconstitueerd'), wat ook gezegd wordt voor iemand die slechts met grote moeite geld of goed uit handen geeft. Het 'vasthouden'-motief zit ten slotte ook verdisconteerd in *hij houdt dat zijn handen kraken*.

b. Op z'n bezit zitten

Een andere, wat minder krampachtige, manier voor de vrek om zijn bezit te beschermen is erop te gaan zitten, zoals een kip op haar eieren. Voorbeelden uit het Oost-Vlaamse materiaal: *hij zit op zijn geld / op zijn kluiten / op zijn portemonnee, op zijn zak*. Merk op dat het "ruwere" *zak* hier weer opduikt, in deze context mogelijk ook met een seksuele bijgedachte.

c. Neutraler

Naast de beeldrijke wendingen geeft het materiaal ook het neutralere *hij kan er niet van scheiden* en het moraliserende *hij gaat ze meepakken, hij peinst dat hij ze gaat meepakken*.

3. Het deelaspect ZELFS HET WAARDELOZE NIET LOSLATEN

a. Controle van wat naar buiten gaat

We zagen al dat de vrek in de volksverbeelding ook van keien (!) en kikkers het omhulsel af probeert te halen, want datgene waar een ander niets mee aan kan vangen, blijkt voor deze omnivoor nog steeds begerenswaardig. Nog sterker speelt dit motief aan de 'afstaan'-zijde. In dit domein geeft de volksver-

beelding de vrije loop aan haar gepreoccupeerdheid met de onderkant van het lichaam, de plaats immers waar de secretie gebeurt. Ten volle wordt dit beeld uitgespeeld als men van de vrek zegt dat hij *steeg van afgaan* is. Dat geeft ook een andere mogelijke lezing van het reeds genoemde *hij nijpt zijn beurze toe* (niet voor niets naast *hij knijpt zijn hol toe*) en misschien moet ook het benoemingsmotief voor het in het materiaal opduikende *kremper* in dit beeldcomplex van verkrampt vasthouden gesitueerd worden. Iets explicieter wordt het verband gelegd als men zegt *hij is te gierig dat hij schijt*.

Nu is secretie zo des mensen dat zelfs de stugge vrek er niet omheen kan, maar dan zijn er nog twee mogelijkheden: ofwel scheidt hij niets af dan het allerwaardelooste, of anders probeert hij zijn uitwerpselen nog een nuttige want voorafdelige bestemming te geven.

Het eerste wordt geïllustreerd in benamingen als *zemelenzeiker*, *pezenzeiker* en *azijnzeiker*, waarvan de eerste twee ontstaan kunnen zijn als faecalisch geïnspireerde variaties op resp. het eerder besproken *pezenwever* en het analoog gevormde *zemelenknoper*, dat we in ons materiaal niet attesteren als benaming voor de gierigaard maar wel voor de vitter of muggenzifter. *Azijnzeiker* moet wellicht als een meer algemene aanduiding voor onaangename, zure karakters bekeken worden, waarbij het misantropische aspect op de voorgrond staat, en dus bij uitbreiding ook van toe-

passing op de vrek. Hoe het meermaals vermelde *hullekenszeiker* geïnterpreteerd moet worden, is me niet zo meteen duidelijk.

Wat merkwaardig zijn de vermeldingen *geldschijter* en *profijtschijter*: letterlijk staan deze benamingen haaks op het beeld van de vrek die geen geld afstaat, en zich geen enkel voordeeltje laat ontglijpen, maar zoals al gezegd kan het expressieve soms de overhand krijgen op het descriptieve. De combinatie met *-schijter* leent zich nu eenmaal tot het smalende doel, en men kan het dan zo zien dat de persoon zó met geld en profijt gepreoccupeerd is (vandaar overigens ook *geld-*, *kluiten* en *duitenteller*) dat er op de duur niets anders meer uit komt.

Het tweede beeldcomplex is dat waarbij de vrek uit zijn eigen secretie nog enig gewin probeert te genereren door die in elk geval niet verloren te laten gaan (*Hij zal niet in 't veld schijten*) en vervolgens de zeef te hanteren: *hij zou zijn eigen stront ziften / teemsen* (*teems* is een ander O.-VI. woord voor 'zeef', cf. Frans *tamise*), *hij zou zijn eigen stront ziften en 't gruis verkopen*, *hij zou nog 't gruis verkopen*.

Ook hergebruik is een mogelijk te bewandelen weg: *hij zou zijn stront twee keer eten*. De persoon die zich aan dergelijke activiteiten begeeft, wordt dan ook met recht een *strontzifter* genoemd. Het zou wel eens kunnen dat ook de wat geheimzinnige opgave *sausenbruinder* in de sfeer moet worden gezocht van

excrementen met voedsel verbinden, maar zeker is dat niet.

Ook buiten de sfeer van het faecalische werkt het beeldcomplex door van vermijden en zo mogelijk recycleren van afvalproducten in het verbrandingsproces, getuige een benaming als *assenzifter*. De zorg van de vrek om ook hier het onderste uit de kan te halen, komt tot uiting in pittige zegswijzen als: *daar gaat alleen de rook door de schouw en hij wordt nog gezift, hij zou de rook ziften die door de schouw gaat, hij leidt de rook (weer) achteruit door de schouw, hij zou nog de rook uit de schouw opvangen, 't is maar de rook uit de kave die verloren gaat en hij zou er nog een zak over houden*.

b. Fragmentering van kostbaarheden

Eigenlijk zijn we met die laatste vormen van beeldspraak al terechtgekomen bij een ander, heel verwant motief, nl. dat van de persoon die zo ongaarne iets afstaat dat hij het desnoods in stukken zou bijten of klieven, wellicht met de illusie dat als hij het vaker kan uitgeven, hij er ook meer voor kan kopen. In de volksmond heet het dan: *hij zou een frank / een cens / een stuiver / een halve kluit in tweeën bijten*, en zelfs *hij zou een halve frank in zeven bijten*. Dit beeld is verdicht in het ook in het A.N. bekende *duitenkliever*, en verder in benamingen als: *halffrankskensbijter, centenkliever, kluitenkliever*. Als een keer de combinatie met *-bijter* ('bijten' is net als 'nijpen' een activiteit die het voorwerp bij de persoon houdt) ingang

gevonden heeft in associatie met de vrek, staat de weg open naar uitbreiding. De reeds in een ander verband opgedoken *kei* maakt hier weer zijn opwachting, en de slordigheid van de beeldspraak wordt gecompenseerd door de expressiviteit: *keibijter, kasseibijter, ijzerbijter*.

Verder noemen we: *krebbenbijter* (ook het woord voor de schijnheiligaard) en *krentenbijter*. Bij dat laatste is het beeld wellicht meer gemotiveerd vanuit de krent als klein voorwerp en vaster verbonden met gierigheid, getuige de productiviteit van het beeld waarin krenten voorkomen voor aanduiding van gierigaards en beuzelaars: *krenterig, krententeller, krentenkakker*. Ons materiaal geeft ook *krente* als aanduiding voor 'gierige vrouw'.

4. Het deelaspect ALLES TE GELDE MAKEN

Bij de beeldcomplexen rond 'niets loslaten, tenzij na een nieuwe selectie', wezen we op het motief van het hergebruiken (*Hij zou zijn stront twee keer eten*) en ook van het opnieuw te gelde maken (*hij zou zijn eigen stront ziften en 't gruis verkopen*). Hiermee is de cirkel rond en zijn we opnieuw bij een aspect van het 'vergaren' beland, nl. het vergaren van geld door al wat denkbaar is te verkopen, m.a.w. door overal *mun*t of *muink uit te slaan*. Zo iemand heet ook *muinkslager* of *gladzak*. Een veel brave-re variant die het materiaal vermeldde, was *hij zou zijn ziele verkopen*, waarbij het motief van het waardeloze verdwenen is, en nogmaals de totale onmogelijkheid

ijkheid van de vrek om echte van valse waarden, het essentiële van het bijkomstige te scheiden, in de verf wordt gezet.

7. Besluit

Uit de bespreking van het Oost-Vlaamse materiaal is hopelijk duidelijk geworden dat de volksverbeelding in het asociale gedrag van bepaalde mensentypes een sterke stimulans vindt om verbaal wraak te nemen, door in de benoeming of karakterisering een rijke beeldentaal te hanteren, met een zekere voorkeur voor de kracht en expressiviteit die uitgaat van beelden uit de taboesfeer. In een aantal gevallen haalt de zorg voor het plastische het van de louter descriptieve betekenis van de woorden en wendingen. Of de vrek zelf door dit smaadvocabulaire tot inkeer komt, valt echter sterk te betwijfelen.

NOTEN

1. Blijft natuurlijk de vraag hoe *pezenwever* dan in het schimpwoordenarsenaal voor de vitter terecht is gekomen. In de Vlaamse weversterminologie komt het woord *pees / peze* voor in verschillende betekenissen; het is dus niet uitgesloten dat de samenstelling oorspronkelijk verband hield met een manier van weven. Middelnederlandse teksten spreken over "gepeesd" laken, waarmee ondeugdelijk laken wordt bedoeld. Van hieraf is het denkbaar dat een pezenwever iemand was die minderwaardig weefsel aflever-

de, of meer in het algemeen werk van slechte kwaliteit (vgl. WNT XII-2, 1462). Het woord hoeft echter niet per se iets werkelijks uit het weversbedrijf te hebben aangeduid. Als twee woorden tot hetzelfde gebruiksdomein behoren, kunnen zij elkaar gemakkelijk oproepen (vgl. kat en hond, regen en zonneschijn, hamer en aambeeld,...), en ook hier kan het gaan om een associatieve samenvoeging van *pees*, op te vatten in de ongunstige zin van 'taai, weerbarstig, onhandelbaar, waardeloos ding' met een werkwoord waarmee het in deze of een andere betekenis gelieerd was binnen de weversterminologie. Beladen met de door *pees* meegebrachte ongunstige bijklank, leverde de samenstelling een erg plastische concretisering op van de vitterige kniesoor: het is iemand die zich met zulke onzinnige dingen bezighoudt als het weven van pezen.

OOST-VLAAMSE ZANTEN AUTEURSRICHTLIJNEN

Indienen manuscript

- Persklaar op A4-formaat, éézijdig getypt (of geprint) met brede marge en dubbele interlinie.
- Omvangrijke artikelen (max. 25 blz. inclusief literatuur, noten, bijlagen en figuren) liefst in drievoud.
- Eindversie op diskette, formaat: WP5.1 voor Dos of MSWord voor Windows
- Noten en legendes bij eventuele illustraties worden als doorlopende tekst na de tekst van het artikel aangeleverd.
- Manuscripten zijn niet reeds gepubliceerd in het Nederlands taalgebied of (zullen) er (niet) ter publicatie (worden) aangeboden.
- Eventuele uitzonderingen op deze regels kunnen steeds met de redactie besproken worden.

Taal

- De bijdragen in OVZ verschijnen uitsluitend in het Nederlands.
- Citaten wel opnemen in de originele taal, met vertaling in voetnoot.
- De spelling van de *Woordenlijst Nederlandse Taal* (het zgn. "nieuwe groene boekje") is de norm
- Aangezien de redactie een brede doelgroep wil bereiken wordt vakjargon best zoveel mogelijk vermeden.

Opbouw

- De titel van het artikel wordt gevolgd door de naam van de auteur.
- Citaten komen tussen dubbele aanhalingstekens; citaten binnen citaten tussen enkele. Een speciaal te beklemtonen woord, uitdrukking of benaming komt tussen enkele aanhalingstekens.
- Titels van boeken of artikelen in de doorlopende tekst komen in cursief en zonder aanhalingstekens.
- Vertalingen van citaten komen in de voetnoot (zie hoger). Bronverwijzingen, korte uitweidingen, commentaren, enz. komen in eindnoot. Eindnoten worden doorlopend genummerd en worden gegroepeerd op het einde van het artikel.
- De auteur wordt verzocht te letten op het logisch en consequent gebruik van kapitaal en/of cursief, cijfermatige (1, 1.1, 1.2, enz.) en/of lettergewijze (A, a., b., enz.) aanduiding bij de onderverdeling van het artikel.
- Boekrecensies worden voorafgegaan door zo volledig mogelijke bibliografische informatie.

Illustraties

- Foto's, tekeningen, tabellen, grafieken, kaarten en muziek worden afzonderlijk (op een afzonderlijk blad) en achteraan genummerd aangeleverd. In de marge van de doorlopende tekst wordt het nummer van de desbetreffende illustratie op de juiste plaats genoteerd.
- Iedere illustratie is vergezeld van een onderschrift (met juiste bronvermelding en eventueel copyright).

Literatuur

Voor de literatuurverwijzing in de eindnoten of de samenstelling van een literatuurlijst volstaan volgende voorbeelden:

Archiefbron: ARCHIEFDEPOT (in kapitaal), het *archiefbestand* (cursief), het inventarisnummer en de eventuele beschrijving van het specifieke archiefstuk (bv. met datum)

Boek: BROECKHOVE (Maurits). *De vinkensport in Vlaanderen*. Gent, Kon. Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen, 1969, 167 p., ill., krt.

Werk van meerdere auteurs: PLAETINCK (W.), VAN DER LINDEN (R.) en MERTENS (P.). *De glorie van het brood*. Tielt/Bussum, Lannoo, 1983, 197 p., ill.

Bijdrage in een verzamelwerk: GOBYN (Ronny). *Beelden als bron en illustratie na 1800..* In: ART (J.) red. *Hoe schrijft de geschiedenis van mijn gemeente? Deel 3b Hulpwetenschappen*. Gent, Centrum voor Geschiedenis Univ. Gent/Stichting Mens en Cultuur, 1996, p. 201-217.

Artikel in tijdschrift of krant: JACOBS (Marc). Sociaal kapitaal van burens. Rechten, plichten en conflicten in Gentse gebuurten (zeventiende-achttiende eeuw). *Volkskundig Bulletin* (Amsterdam), 22, 1996, 2, p. 149-176, ill.

In de literatuurlijst worden de auteurs alfabetisch gerangschikt ongeacht de namen aaneen of gesplits worden geschreven. Bijvoorbeeld: VANDERLINDEN (Frans), VAN DER LINDEN (Renaat), VANDER LINDEN (Willy)

Overdrukken

Verdere auteur van artikelen vanaf minimum 2 blz. krijgt, indien gewenst, drie exemplaren van het nummer. Van artikels vanaf minimum 10 blz. kan een auteur, indien gewenst, tien exemplaren gratis verkrijgen. Verdere informatie kan steeds bekomen worden bij de redactie Grotesteenweg 61 - 9840 De Pinte)

ippa

Vriendelijk en efficiënt in bankzaken

Zetel Gent

Kortrijksesteenweg 39 - Tel. 09/244.40.04

BAKKERIJMUSEUM

Bij het verlaten van de autosnelweg in Veurne (afrit 1) ziet U rechts onmiddellijk de schilderachtige gebouwen liggen van de 17de eeuwse Zuidgasthuishoeve waar het Bakkerijmuseum is ondergebracht.

Op een mote staat ons sierlijk molentje "Duveltje der Nachten". Deze éénmans staakmolen werd in 1995 ingehuldigd en zal in de nabije toekomst gebruikt worden om in eigen behoeften van bloem te voorzien.

In het uitzonderlijk kader van het vroegere woonhuis vindt U een collectie primitieve gebruiksvoorwerpen, prachtige vormen en machines van de brood-, banket-, suiker-, bakkerij, ijsbereiding, chocolaterie, hostie- en wafelbak.

Ons snoepwinkeltje en bakkerijtje anno 1900, de Leuvense stoof en de oude houtoven doen U dromen van lang vervlogen tijden.

Het 14de eeuwse keldertje is omgevormd tot een tijdelijke tentoonstellingsruimte.

In de vroegere melkstal werd een nieuwe bakdemonstratieruimte met gezellige gelagzaal ondergebracht.

U kunt er tevens op het videoscherm de evolutie volgen "Van graan tot brood".

Een aparte tentoonstelling toont U "Historische en hedendaagse broden uit de wereld". Geleid bezoek steeds mogelijk op afspraak.

Tijdens de schoolvakantie : telkens op dinsdag bakdemonstratie doorlopend van 10 tot 16 uur. (Uitgezonderd feestdagen).

ALVAST HARTELIJK WELKOM !

1 APRIL - 30 SEPTEMBER:

10-12 u. En 14-18 u. (weekend 14-18 u.)

1 OKTOBER - 31 MAART:

14-17 u. (gesloten op zaterdag)

GESLOTEN OP VRIJDAG (uitg. juli en augustus)

Albert I-laan, 2, 8630 Veurne - tel. 058/31.38.97 - fax 058/31.24.71